

GENOCIDAS^{IR}

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRAS

REZISTENCIJA

2017 **2**(42)

ISSN 1392-3463

GENOCIDAS IR

REZISTENCIJA

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA

2017 2(42)

LIETUVOS
GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS
TYRIMO
CENTRAS

VILNIUS 2017

Redakcijos kolegija:

Vyriausiasis redaktorius

dr. ARŪNAS BUBNYS

Nariai:

KĘŠTUTIS K. GIRNIUS (Vilniaus universitetas)

ALGIRDAS JAKUBČIONIS (Vilniaus universitetas)

KĀRLIS KANGERIS (Stokholmo universiteto Baltijos studijų departamentas, Švedija)

ANTANAS KULAKAUSKAS (Mykolo Romerio universitetas)

BRONIUS MAKAUSKAS (Lenkijos mokslų akademijos Istorijos institutas)

HEINRIHS STRODS (Latvijos okupācijas muzejus, Latvijos universitetas)

SAULIUS A. SUŽIEDĖLIS (Milersvilio universitetas, JAV)

JOACHIM TAUBER (Nordost institutas Liuneburge, Vokietija)

ANTANAS TYLA (Lietuvos istorijos institutas)

LIUDAS TRUSKA (Lietuvos edukologijos universitetas)

Turinys – Contents

STRAIPSNIAI – ARTICLES

Alfредas Rukšėnas

- Nacių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) Lietuvoje Kauno apskrities valsčių žydų turto istorijos bruožai: nekilnojamojo turto konfiskavimas ir valdymas 7
The Features of the Story of Property of Jews from Kaunas County Parishes during Nazi Occupation in Lithuania (1941–1944): Confiscation and Ownership of the Immovable Property 36

Justinas Braslauskas

- Žemės ūkio prievolių išreikalavimas nacių okupuotoje Lietuvoje 37
The Nazi Regime in Lithuania: Recovery of Agricultural Obligations Imposed 57

Mindaugas Pocius

- Kremliaus požiūris į Justo Paleckio 1946–1950 m. „erezijas“ 58
Attitude of the Kremlin towards “Heresy” Shown by J. Paleckis in 1946–1950 67

Vitalija Stravinskienė

- Organizuota Lietuvos gyventojų darbo migracija į Sovietų Sąjungą: XX a. šeštasis–devintasis dešimtmečiai 69
Organized Labour Migration of Residents of Lithuania to the USSR in the Sixth–Ninth Decades of the 20th Century 85

IŠ ARCHYVŲ – FROM THE ARCHIVES

Gintautas Ereminas

- Lietuvos liaudies milicijos veikla neutraliojoje zonoje (1920–1923 m.) 86

- RECENZIJOS – REVIEWS 104

KRONIKA – CRONICALS	113
KNYGOS – BOOKS	133
ATMINTINOS DATOS – MEMORABLE DATES	135
MŪSŲ AUTORIAI – OUR AUTHORS	140

Alfredas Rukšėnas

Nacių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) Lietuvoje Kauno apskrities valsčių žydų turto istorijos bruožai: nekilnojamojo turto konfiskavimas ir valdymas

Tyrimo tema – nacių okupacijos laikotarpio (1941–1944 m.) Lietuvoje žydų turto istorija. Tikslas – remiantis prieinamais archyviniais dokumentais ir istorine literatūra atsakyti į straipsnyje suformuluotus uždavinius, susijusius su Kauno apskrities valsčiuose gyvenusių žydų turto istorijos klausimais.

IVADAS

Nacių okupacijos laikotarpis (1941–1944 m.) Lietuvoje pats dramatiškiausias lietuvių ir žydų santykių istorijoje. Tarptautinės komisijos nacių ir sovietinio okupacinių režimų nusikaltimams Lietuvoje įvertinti išvadose teigiama, kad okupacijos metais buvo nužudyta apie 190 000 Lietuvos žydų. Taip pat teigiama, kad genocido spartą ir mastą kontroliavusios vokiečių organizacijos žydams persekioti ir naikinti pasitelkė daugelį Lietuvos sukarintų, policijos ir administracijos organizacijų ir jomis naudojosi. Tai: a) nereguliuojamų pajėgų, susikūrusių spontaniškai ar greitai suorganizuotų karo pradžioje, elementai; b) TDA (Tautinio darbo apsaugos) daliniai, vėliau pavadinti savisaugos batalionais; c) Kauno policijos departamentas ir nemažai vietinių visos

Lietuvos policininkų; d) Lietuvos saugumo policijos agentai ir pareigūnai; e) nemažas skaičius Lietuvos civilinės administracijos padalinių¹. Komisijos išvados netiesiogiai įvardija ir kitus dalykus. Jose pateiktas žuvusių žydų skaičius kartu žymi ir turto netekusių asmenų skaičių. Jose nurodytos Lietuvos organizacijoms, kurias naciai pasitelkė žydams persekioti ir jų naikinimui vykdyti, tenka atsakomybė ne tik už aukų persekiojimą ir žūtį, bet ir už atimtą jų turtą.

Nors Lietuvos Respublikos Seimas 2011 m. birželio 21 d. yra priėmęs Lietuvos Respublikos geros valios kompensacijos už žydų religinių bendruomenių nekilnojamąjį turtą įstatymą, kitus su žydų turto susijusius nutarimus, nors visuomenėje kyla įvairių klausimų, susijusių su šių nutarimų įgyvendinimu, tačiau bendras žvilgsnis į istorikų parengtus darbus leidžia teigti, kad nacių okupacijos laikotarpio Lietuvos žydų turto istorija vertintina kaip mažai tyrinėta tema. Darbų, skirtų žydų turto temai, yra parengę istorikai Valentinas Brandišauskas², Arūnas Bubnys³. Taip pat minėtina vokiečių istoriko Christopho Dieckmanno knyga, skirta vokiečių okupacijos laikotarpio Lietuvoje tyrimams. Joje yra skyrius, aptariantis žydų turto klausimus⁴.

Siekiant pagerinti istorinių tyrimų būklę buvo pasirinkta iki šiol netyrinėta Kauno valsčiuose gyvenusių žydų turto istorijos tema. Straipsnyje keliami šie uždaviniai: 1) apžvelgti, koks buvo Berlyne veikusio Lietuvių aktyvistų fronto (toliau – LAF) ir Lietuvos laikinosios vyriausybės santykis su žydų turto reforma; 2) atskleisti, koks buvo nacių okupacinės valdžios vykdytos žydų turto reformos ryšys su Holokaustu ir jo sudedamosiomis dalimis, koks ryšys tarp Kauno apskrities valsčių žydų getizacijos ir jų nekilnojamojo turto konfiskavimo; 3) nustatyti, kiek 1941 m. rugpjūtį ir rugsėjo pradžioje buvo konfiskuota nekilnojamojo turto, kuris priklausė Kauno apskrities valsčiuose gyvenusiems žydams; apskaičiuoti šio turto vertę; 4) nustatyti, kokia konfiskuoto Kauno apskrities valsčių žydų turto dalis buvo atiduota valdyti naujiems savininkams.

Fragmentiškų žinių, rodančių, kas nacių okupacijos laikotarpiu atsitiko su Kauno apskrities valsčių žydų turto, galima rasti istoriko A. Bubnio straipsnyje, skirtame Holokausto Kauno apskrityje tyrimui⁵.

Atliekant šį tyrimą remtasi Lietuvos centrinio valstybės (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingojo (LYA) archyvų fondų dokumentais. Patys svarbiausi tyrimui archyviniai dokumentai saugomi LCVA Kauno apskrities viršininko (1941–1944 m.) fonde (R-1534). Tai Kauno apskrities viršininko, valsčių savivaldybių viršaičių ir kiti tarnybiniai raštai, kurie suteikia žinių apie žydų turto kilnojamojo ir nekilnojamojo turto kieki, apie turto atidavimą valdyti nuomos ir panaudos pagrindais apskrities gyventojams, apie konfiskuoto turto pardavimą, jo grobstymo atvejus, nacių okupacinės valdžios nurodymus, susijusius su žydų turto reikalų tvarkymu. LYA saugomos baudžiamosios bylos (f. K-1, ap. 58) asmenų, kurie po karo buvo teisiami už tai, kad nacių okupacijos laikotarpiu dirbdami Kauno apskrities valsčių savivaldybėse,

policijos įstaigose, tarnaudami pagalbinėje policijoje ar savisaugos batalionuose prisidėjo prie žydų persekiojimo ir naikinimo.

BERLYNO LAF'AS, LIETUVOS LAIKINOJI VYRIAUSYBĖ IR ŽYDŲ TURTO REFORMA

Sovietų Sąjungos 1940 m. vasarą įvykdyta Lietuvos okupacija ir aneksija, visuomeninio gyvenimo sričių sovietizavimas, gyventojų represijos, kitos realijos buvo veiksniai, dėl kurių kilo antisovietinis pasipriešinimo judėjimas, buvo ieškoma būdų atkurti šalies nepriklausomybę ir valstybingumą. Nors pasipriešinimo judėjimo siekis atkurti nepriklausomybę, panaikinti kitus sovietų okupacinio režimo padarinius laikytinas teisėtu, pats šis judėjimas, deja, nebuvo laisvas nuo antisemitizmo. Viena iš Berlyno LAF'o parengtų dokumentų ypatybių yra ta, kad juose ne tik išsakomas neigiamas požiūris į žydus, bet ir reiškiamas nuomonė, kaip turi būti pasielgta su jų turto. Berlyno LAF'o atsišaukime „Amžiams išvaduokim Lietuvą – nuo žydijos jungo“ rašoma: „Visas Lietuvos žydų valdytasis ar tebevaldomas kilnojamas ir nekilnojamas turtas, žydiškų suktybių ir išnaudojimo būdu sudaryti iš Lietuvos žmonių darbo ir prakaito vaisių, pereis lietuvių tautos nuosavybėn. Šis turtas teisingu būdu perleidžiamas lietuviams, pirmoje eilėje aktingiausiems kovotojams už Lietuvos išvadavimą nuo bolševikų ir žydų jungo. Bet kuri pastebėta pastanga iš žydų pusės šiam turtui naikinti ar žaloti ko griežčiausiai bus vietoje baudžiama.“⁶ Dokumente „Už ką kovoja aktyvistai“ rašoma: „Atsižvelgiant į parazitiniį šių tarptautinių perėjų vaidmenį visoje Lietuvos istorijoje, atsižvelgiant į aukščiausius ir neatitaisomus nusikaltimus valstybės išdavime, Lietuvių Aktyvistų Frontas, elgdamasis

sutartinai su atgimstančios Europos ariška dvasia, yra pasirengęs visiškai atskirti žydus nuo Lietuvos valstybinio bei tautinio kūno ir laipsniškai įvykdyti žydų pašalinimą iš lietuviškos žemės aplamai. Visas žydišku išnaudojimu ir suktybėmis sukrautas kilnojamas turtas keliu įstatymo turės būti gražintas lietuvių tautai ir teisingai padalintas lietuvių valdymui bei nuosavybėn.⁷ „Sutvarkęs teisingais ir racionaliais pamatais bolševizmo sužalotą žemės ūkį, t. y. atstatydamas lietuviškojo sodžiaus buitį, Lietuvių Aktyvistų Frontas yra pasirengęs praveisti plačią ir gilią Lietuvos miestų reformą ir padaryti tai, kad pirmą kartą naujoje Lietuvos istorijoje mūsų miestai pasidarys lietuviški. Tautos ateičiai, valstybės solidumui ir tautinės kultūros labai lietuviški miestai yra nė kiek ne mažiau svarbus veiksnys, kaip ir lietuviški sodžiai.“⁸ Berlyno LAF'o atsišaukime „Amžiams išvaduokim Lietuvą – nuo žydijos jungo“ rašoma: „Kiekvienas be išimties Lietuvos žydas yra šiuo įsakmiai įspėjamas nedelsiant apleisti Lietuvos žemę.“⁹ Remiantis šiais Berlyno LAF'o dokumentais galima teigti, kad ši organizacija kvietė krašto gyventojus ruošti žydų turto reformai ir atėjus laikui jos imtis, t. y. žydų turtą perimti, konfiskuoti, o pačius žydus – išvaryti iš Lietuvos. Žydų turto savininke turėjo tapti lietuvių tauta.

Vokietijos ginkluotosios pajėgos 1941 m. birželio 22 d. pradėjo vykdyti Barbarosos planą ir įsiveržė į Sovietų Sąjungos teritoriją. Kilus karui, prasidėjo 1941 m. Birželio sukilimas. Lietuvių antisovietinio pasipriešinimo pagrindžio veikėjai, pagrindžio veiklai prijaučiantys šalies gyventojai perėjo prie atviros ginkluotosios kovos prieš sovietų režimą. Sukilėliai stoji į kovą su besitraukiančiais raudonarmiečiais ir sovietų režimo rėmėjais. Berlyno LAF'as dar prieš prasidedant karui rengė Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarymo projektus. Sukilimo centre – Kau-

no mieste – 1941 m. birželio 23 d. Leonas Prapuolenis LAF'o Vyriausiojo štabo vardu paskelbė: „Susidariusi laikinoji vėl naujai atgimstančios Lietuvos Vyriausybė skelbia atstatanti Laisvą ir Nepriklausomą Lietuvos Valstybę. Prieš viso pasaulio tyrąją sąžinę jaunoji Lietuvos valstybė entuziastingai pasižada prisidėti prie Europos organizavimo naujais pagrindais. Žiauraus bolševizmo teroro iškankinta Lietuvių Tauta ryžtasi kurti savo ateitį tautinės vienybės ir socialinio teisingumo pagrindais.“¹⁰ Birželio 23 d. buvo paskelbta tokios sudėties vyriausybė: ministras pirmininkas – plk. Kazys Škirpa, ministrai: krašto apsaugos – gen. Stasys Raštikis, užsienio reikalų – Rapolas Skipitis, vidaus reikalų – Vladas Nasevičius, švietimo – prof. Juozas Ambrazevičius, finansų – Jonas Matulionis, prekybos – Vytautas Statkus, pramonės – dr. inž. Adolfas Damušis, žemės ūkio – prof. Balys Vitkus, darbo ir socialinės apsaugos – dr. Juozas Pajaujis, komunalinio ūkio – Vytautas Landsbergis-Žemkalnis, susisiekimo – Antanas Novickis ir valstybės kontrolierius Pranas Vainauskas. Vėliau vietoj suimto ir ištremto prieš karą V. Nasevičiaus vidaus reikalų ministru paskirtas plk. Jonas Šlepetys, o prekybos ministro pareigas dėl tos pačios priežasties vietoj V. Statkaus pradėjo eiti P. Vainauskas. Tiesiogiai eiti pareigų neteko ir Vokietijoje pasilikusiems R. Skipičiui ir K. Škirpai (pastarojo neišleido vokiečiai). Ministro pirmininko pareigas iš K. Škirpos perėmė J. Ambrazevičius¹¹. Vyriausybė, vykdydama iki prasidedant sovietų okupacijai veikusias administracijos atkūrimo darbus, 1941 m. birželio 26 d. laikinai eiti Kauno apskrities valdybos pirmininko pareigas paskyrė Vytautą Morą. 1941 m. liepos 1 d. iš jo šias pareigas perėmė Vaitiekus Bortkevičius, o V. Moras tapo jo pavaduotoju¹².

Vokiečių karinės administracijos valdymo (1941 m. birželio pab.–liepos mėn.)

laikotarpiu Lietuvos laikinoji vyriausybė (veikė 1941 m. birželio 23 d.–rugpjūčio 5 d.) mėgino vykdyti savarankišką ūkio politiką. Vienas iš jos uždavinių buvo atkurti ūkinę santvarką, grindžiamą privačios nuosavybės teise. Vyriausybės ministrų kabineto 1941 m. birželio 30 d. protokolo priede rašoma: „Išlaisvintos Lietuvos tautos ūkio santvarka grindžiama privatine nuosavybe, kaip būtinausia sąlyga ekonominei gerovei kurti, ir viešąja nuosavybe, apimančia svarbiausias tautai ūkio sritis. Bendruosius tautos ūkiškus ir socialinius reikalus statydama aukščiau už paskirų jos narių interesus, valstybė tvarko privatinę nuosavybę, jos ūkišką veiklą derindama viešiesiems uždaviniams.“¹³ Siekdama įgyvendinti šį uždavinį vyriausybė priėmė sprendimą atkurti savininkų teises į turtą, kurį nacionalizavo sovietų režimas. Vyriausybės ministrų kabineto 1941 m. birželio 30 d. protokolo priede rašoma: „Sovietų Rusijos okupacinės vyriausybės atimtos žemės ir nacionalizuoti kiti turtai, kiek jie nereikalingi viešiesiems tautos ir valstybės reikalams, vyriausybės nustatyta tvarka bus grąžinami buvusiems savininkams ar pervedami atskiriems asmenims, civilinės teisės junginiams ir viešiesiems kolektyvams.“¹⁴ Žydų tautybės savininkams neturėjo būti grąžintas sovietmečiu nacionalizuotas turtas. Posėdžiuose, kurie vyko 1941 m. birželio 30 ir liepos 4 d., vyriausybė konstatavo, kad prie Ministerių kabineto steigiamo Denacionalizacijos vadyba, kad žydams, rusams ir kitiems asmenims, aktyviai veikusiems prieš lietuvių tautos interesus, priklausę nacionalizuoti turtai yra neginčijama Lietuvos valstybės nuosavybė. Vyriausybės parengti Žemės, Miestų namų ir žemės, Prekybos ir viešojo maitinimo įmonių, Pramonės įmonių, Lietuvos jūrų ir upių prekybos laivyno denacionalizacijos įstatymai, Valstybės mažmenų prekybos sistemos panaikinimo įstatymas skelbė, kad žydams, ne Lietuvos piliečiams, kitiems as-

menims, aktyviai veikusiems prieš lietuvių tautos interesus, nebus grąžintas sovietmečiu nacionalizuotas turtas, t. y. jiems priklausę ūkiai, namų sklypai, trobesiai, prekybos, viešojo maitinimo, pramonės įmonės ir laivai¹⁵. Antisemitinis denacionalizacijos įstatymų pobūdis ir aplinkybė, kad Laikinosios vyriausybės sudarymo projektus rengė Berlyno LAF'as, kurio veikloje pastebima žydų turto reformos raiška, skatina kelti klausimą, ar Laikinoji vyriausybė iš tiesų ketino eiti žydų turto reformos keliu. Apie Lietuvos laikinosios vyriausybės priimtus denacionalizacijos įstatymus istorikas V. Brandišauskas rašo: „<...> nors minėtų įstatymų turinį nulėmė okupacinė karinė valdžia, o vėliau civilinė nacių Vokietijos valdžia, nors dėl minėtos valdžios viršenybės prieš lietuvių administraciją ir jos potvarkius jie išliko deklaratyvūs ir nebuvo įgyvendinti, tačiau tai jų autorių neatleidžia nuo asmeninės atsakomybės už diskriminacinį įstatymų turinį bei visos Lietuvos žydų bendruomenės sutapatinimą su asmenimis, kovojusiais prieš Lietuvos nepriklausomybę.“¹⁶ Šis teiginys tarsi leistų daryti išvadą, kad Lietuvos laikinosios vyriausybės parengtuose denacionalizacijos įstatymuose antisemitiniai punktai atsirado dėl okupacinės valdžios spaudimo, kad iš tiesų Vyriausybė neketino eiti žydų turto reformos keliu. Tačiau tokiam vertinimui galima pritarti tik iš dalies. Lietuvių ir žydų santykiams skirtame istoriko Liudo Truskos darbe tvirtinama, kad prezidento Antano Smetonos valdymo (1927–1940 m.) laikotarpiu Lietuvos verslininkų sąjungos kelta miestų, t. y. žydų turto, reformos idėja turėjo šalininkų kone visose ideologinėse-politinėse lietuvių srovėse, ir pateikiama tai patvirtinančių faktų. Taip pat šis istorikas teigia, kad buvo ir nepritariančiųjų tokiai reformai, ir pateikia tai patvirtinančių faktų¹⁷. Akivaizdu, kad nepriklausomybės laikotarpiu šalies gyventojų nuomonei miestų, t. y. žydų turto, reformos

reikalingumo ar nereikalingumo klausimu neturėjo įtakos jokia svetima valdžia. Pats A. Smetona pasisakė prieš šią reformą. Remiantis L. Truskos tyrimu, galima daryti prielaidą, kad tiek tarp Berlyno LAF'o, tiek tarp Lietuvos laikinosios vyriausybės narių galėjo būti ir žydų turto reformą palaikančių, ir jos nepalaikančių asmenų, kad miestų, t. y. žydų turto, reformos idėja nebuvo vien nacių valdžios primestas dalykas, nors naciai iš tiesų galėjo daryti spaudimą šiuo klausimu. Tiesą šiuo atveju galėtų atskleisti tik istorinis biografinis tyrimas.

Kad ir kaip ten būtų, tiek Berlyno LAF'ui, tiek Lietuvos laikinajai vyriausybei nebuvo lemta tapti nei žydų turto reformos vykdymo organizatoriais, nei šios reformos priešininkais, nes naciai nepripažino nei sukilėlių paskelbtos nepriklausomybės, nei Birželio sukilimo metu paskelbtos Lietuvos laikinosios vyriausybės. Lietuvos generalinis komisaras Adrianas Theodoras von Rentelnas 1941 m. rugpjūčio 5 d. susitiko su Lietuvos laikinosios vyriausybės nariais ir jiems pranešė, kad įvedus vokiečių civilinę valdžią jų kaip ministrų darbas baigtas. Po šio susitikimo tą pačią dieną įvyko paskutinis Vyriausybės posėdis ir ji nutraukė savo veiklą. Generalinio komisaro 1941 m. rugsėjo 26 d. įsakymu buvo sustabdyta ir LAF'o veikla. Lietuvoje 1941 m. liepos pabaigoje įvedus nacių civilinę valdymą, Kauno apskrities valsčių administracija tapo pavaldi Kauno apygardos komisarui SA oberfiureriui Arnoldui Lentzenui. A. Lentzenas buvo pavaldus Lietuvos generalinės srities komisarui A. T. von Rentelniui, o šis – Ostlando reichskomisarui Hinrichui Lohse'ei. Nacių okupacinė valdžia Lietuvos ūkį pajungė kariniams Trečiojo reicho tikslams. Kitaip nei tvirtino Berlyno LAF'o atsišaukimai, žydų turtas tapo ne lietuvių tautos, o Trečiojo reicho nuosavybe. Antai Kauno apskrities viršininkas 1942 m. kovo 10 d. Pažaislio

valsčiaus viršaičiui rašė: „Pavedu tamstai pranešti Feliksui Matulaičiui, gyv. Pažaislio vls. Romučių k., kad dviratis nebus jam gražintas, nes visi žydų turtai nuo 1941 m. birželio 20 d. yra perėję Vokiečių Reicho nuosavybėn. Dviratis nustatyta tvarka yra parduotas Pažaislio valsčiaus savivaldybei.“¹⁸ Žydų turto reformą, kurios idėjos raiška pasitebima Berlyno LAF'o atsišaukimuose, buvo lemta įvykdyti nacių okupacinei valdžiai.

ŽYDŲ GETIZACIJA IR NEKILNOJAMOJO TURTO KONFISKAVIMAS

Istorinėje literatūroje teigiama, kad Lietuvos žydų turto likimo Antrojo pasaulinio karo metais tyrimas yra neatskiriama Holokausto studijų dalis¹⁹. Šio teiginio teisingumas nekelia abejonių, tačiau istorinių darbų ir archyvinių dokumentų analizė savo ruožtu skatina kelti klausimą, kiek žydų turto istorija nacių okupuotoje Lietuvoje sietina konkrečiai su Holokaustu. Istorinės literatūros, archyvinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad Holokaustas Lietuvoje gali būti vertintinas ne tik kaip žydų žūties, bet ir kaip jų turto atėmimo, konfiskavimo istorija. Viena iš žydų turto konfiskavimo ypatybių yra ta, kad jis buvo vykdomas administracine tvarka. Nacių okupacinė administracija šį darbą atliko pasitelkdama lietuvių savivaldos įstaigas, policines struktūras ir šioms pavaldžią pagalbinę policiją. Kitas žydų turto konfiskavimo bruožas tas, kad jis buvo tiesiogiai susijęs su sudedamosiomis Holokausto eigos dalimis. Žymus Holokausto tyrėjas Raulis Hilbergas žydų genocidą apibūdina kaip administracinį-biurokratinį procesą ir išskiria šias jo sudedamąsias dalis: aukos tapatybės nustatymas, turto nusavinimas ir koncentravimas. Paskutinę proceso sudedamąją dalį, t. y. aukų žudynes, jis apibūdina

dvejopai: a) mobiliosios žudymo operacijos okupuotoje Sovietų Sąjungoje; b) deportacijos ir naikinimo stovyklos užimtoje likusioje Europos dalyje²⁰. Šias sudedamąsias Holokausto dalis galima įžvelgti ir Lietuvos žydų genocido eigoje, nors jos nebuvo reiškiniai, griežta seka einantys vienas po kito. Joms buvo būdingas tam tikras paraleliškumas. Istorinės literatūros, archyvinių dokumentų analizė leidžia manyti, kad žydų turto konfiskavimas gali būti vertinamas ir šitaip.

Nekilnojamojo turto konfiskavimas yra tiesiogiai sietinas su Lietuvoje 1941 m. vasarą ir rudenį vykdyta žydų getizacija. Kilnojamojo turto konfiskavimas sietinas tiek su žydų getizacija, tiek su jų masinėmis žudynėmis, tiek su laikotarpiu prieš getų steigimą, kuris atskirose Lietuvos vietovėse pasibaigė ne vienu metu. Po konfiskavimo žydų turto istorija įgauna naują, su žydų genocido eiga nesusijusią liniją. Vis dėlto pagrindine jos prielaida laikytinas Holokaustas. Taip manyti leidžia aplinkybė, kad konfiskuotu žydų turtu disponavo, su juo susijusius reikalus tvarkė jau nebe aukos, o kiti asmenys, t. y. okupacinė administracija, lietuvių savivaldos įstaigų ir policinių struktūrų pareigūnai. Jie rūpinosi žydų turto registravimo ir likvidavimo (pardavimo, atidavimo valdyti ne žydų tautybės asmenims) reikalais.

Kauno apskrities centre Kauno mieste žydų getizacija prasidėjo dar karinės vokiečių administracijos valdymo laikotarpiu. Jos pradžia sietina su Kauno miesto komendanto ir Kauno miesto burmistro 1941 m. liepos 10 d. įsakymu Nr. 15, kuriuo žydams nurodoma išsikelti į Vilijampolės getą²¹. Getas baigtas steigti 1941 m. rugpjūčio 15 d. Šio proceso pradžia Kauno apskrities valsčiuose sietina su Rytų krašto reichskomisaro H. Lohse's 1941 m. rugpjūčio 13 d. direktyvomis, kurių nuostatomis okupacinė valdžia pradėjo vadovautis dar iki tos datos. Vienas jų punktų skelbė, kad kaimiškiosiose

vietovėse turi nebelikti žydų; žydai turi būti sutelkti miestuose arba didžiųjų miestų rajonuose, kur ir anksčiau gyveno daug žydų. Ten turi būti sukurti getai, žydams turėjo būti uždrausta išeiti iš jų²². Kauno apskrities viršininkas 1941 m. rugpjūčio 7 d. visiems valsčių viršaičiams ir policijos nuovadų viršininkams rašė:

„Pavedu Tamstoms bendrai veikiant ligi š. m. rugpjūčio mėn. 15 d. žydų getams atskirti nuošalinę miestelio dalį, aptverti ją jų lėšomis ir apgyvendinti visus valsčiaus žydus. Kitų rasių asmenys, kurie gyvena su žydais ar žydėmis kaip sutuoktiniai, turi tokius ryšius nutraukti. Tokių ryšių nenutraukę arba, kad ir nutraukę, bet palaiką su antra puse fizinius ar medžiaginius ryšius, traktuojami kaip žydai ir uždaromi getuose. Į getus talpinami ir jų vaikai. Getų tvoras galima daryti iš vielos, lentų ir karčių. Tvorų sandarumas iš viešųjų pravažiavimų pusės yra būtinas, iš kitur nebūtinas. Išorinė getų apsauga organizuojama iš partizanų kariniais pagrindais. Apsaugos tikslas – kad žydai saivališkai nesišalintų iš geto ir kad pašaliniai asmenys nepalaikintų ryšių su getuose gyvenančiais. Sutalpinus getuose žydus įspėti, kad bandantys saivališkai išeiti už geto ribų apsaugos pareigūnų be įspėjimo bus šaudomi. Getų viduje tvarkai palaikyti iš žydų tarpo suorganizuoti policiją, žiūrint reikalo, iš 5–15 asmenų. Žydų policistus apginkluoti medinėmis kuokelėmis, kurias jie gali vartoti tvarkos palaikymo reikalui. Kur dar nėra žydų komitetų, įpareigoti juos griežtai apibrėžtu laiku tokius komitetus sudaryti. Komitetų sudėtis 12 asmenų. Komiteto asmeninės sudėties sąrašai įteikiami po vieną viršaičiui ir policijos nuovados viršininkui. Dėl kurios nors priežasčių komiteto nariui išvykus, jo vieton per 24 val. turi būti išrinktas kitas ir apie tai pranešta viršaičiui ir policijos nuovados viršininkui. Per šį komitetą tvarkomi visi žydiškojo geto

reikalai. Žydai getuose maitinasi savo pačių lėšomis, sumažintomis maisto normomis ir be teisės gauti šiuos produktus: mėsos ir jos gaminių, pieno ir jo gaminių, riebalų ir kiaušinių. Žydams tenkantis maisto davinyš perduodamas komitetui, kurie patys ir paskirstymu rūpinasi. Ligi žydai bus suvaryti į getus, t. y. iki š. m. VIII.15 d., ten, kur nėra atskirų žydams krautuvijų, nustatyti jiems atskirą paros valandų laiką, reikalingą prekėmis apsirūpinti. Getuose gyvenantiems žydams vyriškosios lyties nuo 12–60 metų amžiaus turi būti sudaryti sąrašai jų specialybėms, kurių vienas egzempliorius laikomas valsčiaus savivaldybėje, vienas policijos nuovadoje ir vienas siunčiamas man. Šių sąrašų sudarymą reikia pavesti getuose esantiems intelektinių profesijų žydams. Pagal tuos sąrašus bus galima tiksliau naudoti žydus darbams. Šiuos nuostatus vykdo viršaitis ir policijos nuovados viršininkas sutartinais ir jie abu už tai atsakingi.²³

Istorinėje literatūroje getų įsteigimas laikomas aplinkybe, sudariusia prielaidas masinėms žydų žudynių operacijoms įvykti. Kita vertus, tiek cituotojo Kauno apskrities viršininko tarnybinio rašto valsčių viršaičiams turinio, tiek istorinės literatūros analizė leidžia teigti, kad žydų uždarymas getuose reiškė jų atskyrimą nuo turimo nekilnojamojo turto ir nuo didelės dalies kilnojamojo turto. Reichskomisar H. Lohse's 1941 m. rugpjūčio 13 d. direktyvose nurodyta, kad getuose uždarytų žydų turtas turi būti konfiskuotas ir atiduotas saugoti²⁴. Kauno apskrities viršininkas 1941 m. rugpjūčio 19 d. valsčių viršaičiams rašė, kad, remiantis Kauno apygardos komisaro nurodymais, visas valsčiaus teritorijoje esantis buvęs žydų turtas, inventorių ir kt. pereina valsčių viršaičių žinion, o šie rūpinasi tinkamu jo tvarkymu ir apsauga. Nustačius, kad šis turtas grobomas, atlikti kvotą siekiant nustatyti kaltininkus²⁵.

Toliau nagrinėjama, kiek buvo konfiskuota nekilnojamojo turto, priklausiusio Kauno apskrities valsčiuose gyvenusiems žydams.

Aukštoji Panemunė. Aukštosios Panemunės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. duomenimis, valsčiuje buvo tik viena žydo Joselio Flygelio, gyvenusio Prendzeliavos kaime, 11 asmenų šeima²⁶. Valsčiaus viršaičio susirašinėjimo su Kauno apskrities viršininku dokumentų analizė leidžia teigti, kad iš 3 žydų savininkų buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 3 gyvenamieji namai, 3 tvartai ir 3 žemės sklypai (30, 22,69 ir 7,9 ha; bendras plotas 60,59 ha). 30 ha žemės sklypo, 1 gyvenamojo namo ir 1 tvarto kartu su gyvuoju ir negyvuju inventoriumi bendra vertė buvo 167 000 rb; 22,69 ha žemės sklypo, 1 gyvenamojo namo ir 1 tvarto kartu su gyvuoju ir negyvuju inventoriumi – 81 000 rb; 7,9 ha žemės sklypo, 1 gyvenamojo namo ir 1 tvarto kartu su gyvuoju ir negyvuju inventoriumi – 30 000 rb. Bendra šio turto vertė – 278 000 rb. Dviejų žydų turtas buvo valsčiaus Prendzeliavos, o trečio – Savanorių kaime²⁷.

Babtai. Babtų valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 11 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 93 žydai²⁸. Išlikusių valsčiaus savivaldybės pareigūnų sudarytų žydų turto skolų sąrašų ir susirašinėjimo su Kauno apskrities viršininku analizė leidžia manyti, kad čia iš 9 žydų savininkų buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 10 gyvenamųjų namų (bendra vertė 31 000 rb), 7 tvartai (bendra vertė 3 100 rb), 1 pastogė (vertė 200 rb), 1 sandėlis (vertė 1 000 rb), 1 skerdykla (vertė 200 rb) ir 1 daržinė (vertė 200 rb). Bendra trobesių vertė – 35 700 rb. Duomenys leidžia manyti, kad 9 žydai turėjo po žemės sklypą. Šių 9 sklypų dydis nežinomas, o bendra vertė – 15 000 rb. Bendra nekilnojamojo turto, t. y. trobesių ir žemės sklypų, vertė – 50 700 rb. Turimi duomenys leidžia manyti, kad buvo konfiskuota ir žydų bendruomenei

priklausiusi sinagoga (vertė 5 000 rb). Žydų nekilnojamas turtas buvo Babtų miestelio Turgaus aikštėje, Kauno, Teškupio ir Priplaukos gatvėse²⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad iš 9 žydų savininkų ir žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis turtas: 10 gyvenamųjų namų, 7 tvartai, 1 pastogė, 1 sandėlis, 1 skerdykla, 1 daržinė, 1 sinagoga ir 9 žemės sklypai (jų dydis nežinomas, o bendra vertė – 15 000 rb). Bendra trobesių kartu su sinagoga vertė – 40 700 rb. Bendra žydų trobesių kartu su sinagoga ir 9 žemės sklypų vertė – 55 700 rb.

Čekiškė. Čekiškės valsčiaus savivaldybės pareigūnų parengtų žydų turto sąrašų ir tarnybinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad buvo konfiskuotas maždaug 79 žydams priklausęs nekilnojamas turtas: 75 gyvenamieji namai, 30 tvartų, 11 malkinių, 8 daržinės ir 7 klėtys. Konfiskuotų 48 gyvenamųjų namų, 26 tvartų, 11 malkinių, 8 daržinių ir 7 klėčių bendra vertė – 202 900 rb. Taip pat konfiskuoti 7 žydų 7 ūkiams priklausę 7 žemės sklypai (2,75, 9,5, 12, 14, 22,8, 28 ir 30 ha), kurių bendras plotas – 119,05 ha. Iš 30 žydų konfiskuotas 31 daržas, kurių bendras plotas – 29 683 m². Be to, konfiskuotas žydų bendruomenės turtas – 1 gyvenamasis namas ir 1 sinagoga (bendra vertė 25 000 rb)³⁰.

Apibendrinant galima pasakyti, kad Čekiškės valsčiuje iš maždaug 79 žydų savininkų ir žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis turtas: 76 gyvenamieji namai, 30 tvartų, 11 malkinių, 8 daržinės, 7 klėtys, 1 sinagoga ir 31 daržas (bendras plotas 29 683 m²), taip pat 7 ūkiams priklausę 7 žemės sklypai (bendras plotas 119,05 ha). Dalies konfiskuoto turto (49 gyvenamųjų namų, 26 tvartų, 11 malkinių, 8 daržinių, 7 klėčių ir 1 sinagogos) bendra vertė – 227 900 rb.

Garliava. Garliavos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. duomenimis, vals-

čiuje gyveno 285 žydai³¹. Valsčiaus savivaldybės pareigūnų sudarytų turto nuomos sutarčių ir susirašinėjimo su apskrities viršininku dokumentų analizė leidžia teigti, kad iš 69 žydų savininkų buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 50 gyvenamųjų namų, 29 sandėliai, 16 tvartų, 3 šopos, 4 priestatai, 4 kluonai, 3 pašiūrės, 3 malkinės, 4 klėtys ir 1 namukas. Taip pat konfiskuotas 1 daržas ir 56 žemės sklypai (3 sklypų dydis nežinomas, o 53 sklypų bendras plotas – 129,4795 ha). Konfiskuotas šis bendruomeninis turtas: 1 sinagoga, 1 daržas (priklausė sinagogai) ir žemės sklypai, kurių bendras plotas – 1,3 ha. Dalis žydų turto buvo Garliavos miestelio Vytauto, J. Basanavičiaus, Marijonos, Pažerų ir K. Aglinsko gatvėse, taip pat bendrosiose miestelio ganyklose. Kita dalis buvo valsčiaus Ilgakiemių, Naujosios Marvelės, Karkiškių, Linksmadvario, Pagirių, Vaitapolės ir Marviliaus kaimuose³².

Apibendrinant galima teigti, kad iš 69 žydų savininkų ir žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 50 gyvenamųjų namų, 29 sandėliai, 16 tvartų, 4 priestatai, 4 kluonai, 4 klėtys, 3 šopos, 3 pašiūrės, 3 malkinės, 1 namukas, 1 sinagoga, taip pat 2 daržai ir 59 žemės sklypai (56 sklypų bendras plotas – 130,7795 ha).

Jonava. Jonavos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 20 d. duomenys Kauno apskrities viršininkui apie Jonavos miesto žydų turtą leidžia manyti, kad valsčiuje buvo konfiskuotas šis žydų bendruomenės turtas: 4 sinagogos (bendra vertė 158 000 rb), 2 gyvenamieji namai (bendra vertė 7 000 rb), 2 sandėliai (bendra vertė 900 rb) ir 1 pradžios mokykla (vertė 25 000 rb). Bendra pastatų vertė – 190 900 rb. Šie pastatai stovėjo Jonavos miesto Klaipėdos, Ramiojoje ir Sodų gatvėse. Minėtų ir kitų duomenų analizė leidžia manyti, kad konfiskuoti šie 49 žydams priklausę trobesiai: 56 gyvenamieji namai, 28 tvartai, 19 sandėlių, 14 kluonų,

9 priestatai, 7 daržinės, 3 pirtys, 2 vandens malūnai, 2 rūšiai, 1 svirnas ir 1 pašiūrė. 25 namų bendra vertė – 298 000 rb, 19 sandėlių – 40 400 rb, 9 priestatų – 16 570 rb, 3 tvartų – 750 rb ir 2 rūšių – 2 000 rb. Bendra konfiskuotų žydų bendruomenės pastatų ir žydų trobesių vertė – 357 720 rb. Taip pat konfiskuoti 24 žemės sklypai (0,25, 1, 2, 2, 3,5, 3,5, 4, 10,6, 11, 11, 11, 12, 20, 22, 22, 22, 30, 30, 30, 30, 30, 30, 30 ir 30 ha), kurių bendras plotas – 397,85 ha. Šis turtas buvo Jonavos miesto Klaipėdos, Neringos, Ramiojoje, Sodų ir Vilniaus gatvėse, valsčiaus Ilgabrady, Išorų, Jakimaukos, Karčių, Makštuvos, Šafarkos, Terenuvkos, Užusalių, Vareikių, Varpėnų kaimuose ir Mikainių dvare³³.

Apibendrinant galima teigti, kad iš 49 žydų savininkų ir žydų bendruomenės konfiskuotas šis turtas: 58 gyvenamieji namai, 28 tvartai, 21 sandėlis, 14 kluonų, 9 priestatai, 7 daržinės, 4 sinagogos, 3 pirtys, 2 rūšiai, 2 vandens malūnai, 1 svirnas, 1 pradžios mokykla, 1 pašiūrė ir 24 žemės sklypai (bendras plotas 397,85 ha). Dalis nurodytų pastatų buvo įkainoti taip: 27 namų bendra vertė – 305 000 rb, 21 sandėlio – 41 300 rb, 9 priestatų – 16 570 rb, 4 sinagogų – 158 000 rb, 3 tvartų – 750 rb, 2 rūšių – 2 000 rb ir 1 pradžios mokyklos – 25 000 rb. Bendra šių pastatų vertė – 548 620 rb.

Kruonis. Kruonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 13 d. duomenimis, iki liepos 25 d. valsčiuje gyveno 153 žydai³⁴. Valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 13 ir 14 d. apskrities viršininkui pateikti duomenys leidžia teigti, kad buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas. Iš 32 žydų, gyvenusių Darsūniškio miestelyje, konfiskuoti 32 trobesiai (23 gyvenamieji namai, 17 tvartų, 7 kluonai, 2 svirnai ir 1 vandens malūnas). Viso šio turto, išskyrus vandens malūną, bendra vertė – 133 000 rb. Iš 17 žydų konfiskuota 16 jiems priklausiusių žemės sklypų (bendras plotas 20,61 ha), kurių

bendra vertė – 12 300 rb. Iš 21 Kruonio miestelyje gyvenusio žydo buvo konfiskuoti 18-ai jų priklausę trobesiai (20 gyvenamųjų namų, 19 tvartų, 7 kluonai ir 6 svirnai), kurių bendra vertė – 150 000 rb. Trobesiai stovėjo Kruonio miestelio Darsūniškio, Gardino, Kauno ir Vilniaus gatvėse. Taip pat konfiskuoti 10 žydų priklausę 9 žemės sklypai (bendras plotas 52,78 ha), kurių bendra vertė – 39 700 rb. Be to, konfiskuotas 2 žydams Kalvių kaime priklausęs nekilnojamas turtas: vieno žydo – 1 gyvenamasis namas ir 1 kluonas, kito žydo – 0,5 ha žemės sklypas (vertė 600 rb).

Taigi Kruonio valsčiuje buvo konfiskuotas maždaug 55 žydams savininkams Darsūniškio ir Kruonio miesteliuose bei Kalvių kaime priklausęs nekilnojamas turtas. Konfiskuoti šie trobesiai: 44 gyvenamieji namai, 36 tvartai, 15 kluonų, 8 svirnai ir 1 vandens malūnas. Didžiosios dalies šio turto (43 gyvenamųjų namų, 36 tvartų, 14 kluonų ir 8 svirnų) bendra vertė – 283 000 rb. Konfiskuoti 26 žemės sklypai (bendras plotas 73,98 ha), kurių bendra vertė – 52 600 rb. Minėtos didžiosios dalies trobesių ir 26 žemės sklypų bendra vertė – 335 600 rb. Taip pat buvo konfiskuota žydų bendruomeninio turto – 2 sinagogos: viena jų stovėjo Darsūniškyje (vertė 3 000 rb), kita (vertė 1 000 rb) – Kruonyje, Vilniaus gatvėje. Abiejų sinagogų bendra vertė – 4 000 rb. Be to, konfiskuotas bendruomenei priklausęs gyvenamasis namas. Esama žinių, kad buvęs konfiskuotas ir Žydų bendrovei priklausęs 0,16 ha žemės sklypas (vertė 200 rb)³⁵.

Apibendrinant galima teigti, kad 1941 m. rugpjūčio mėn. Kruonio valsčiuje buvo konfiskuotas 55 žydams, Žydų bendrovei ir žydų bendruomenei priklausęs nekilnojamas turtas, kurį sudarė įvairūs pastatai (45 gyvenamieji namai, 36 tvartai, 15 kluonų, 8 svirnai, 2 sinagogos ir 1 vandens malūnas) ir 27 žemės sklypai (bendras plotas 74,05 ha).

Didžiosios dalies trobesių (43 gyvenamųjų namų, 36 tvartų, 14 kluonų ir 8 svirnų) bendra vertė – 283 000 rb. 2 sinagogų bendra vertė – 4 000 rb. Visų 27 žemės sklypų bendra vertė – 52 800 rb. Minėtos didžiosios dalies trobesių kartu su 2 sinagogomis ir 27 žemės sklypų bendra vertė – 339 800 rb.

Lapės. Lapių valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 12 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 2 žydų šeimos (17 asmenų)³⁶. Valsčiaus savivaldybės parengtų žydų turto sąrašų, kitų dokumentų analizė leidžia manyti, kad 1941 m. rugpjūčio pirmojoje pusėje buvo konfiskuoti 6 žydų savininkų turėti 4 ūkiai. Ūkiams priklausė šie trobesiai: 3 gyvenamieji namai, 2 tvartai, 2 sandėliai, 1 kluonas ir 1 daržinė. 2 gyvenamųjų namų bendra vertė – 24 500 rb, 2 sandėlių – 1 050 rb, 1 kluono – 1 500 rb, 1 tvarto – 1 200 rb (bendra šių trobesių vertė – 28 250 rb). 1 gyvenamojo namo, 1 tvarto ir 1 daržinės bendra vertė – 1 500 rb. Bendra šių trobesių vertė – 29 750 rb. Taip pat konfiskuoti 4 žemės sklypai: 1,6 ha (vertė 48 000 rb), 1,17 ha (vertė 46 800 rb), 4,98 ha (dalies šio sklypo, 1,13 ha, vertė 2 400 rb) ir 10 ha (dalies šio sklypo, 6,94 ha, vertė 18 000 rb). Bendras žemės sklypų plotas – 17,8 ha (dalies šio bendro ploto, 10,84 ha, vertė 115 200 rb). Šių dalies žemės sklypų ir trobesių vertė – 144 950 rb. Taip pat buvo konfiskuotas žydų draugijai „Chevra kadiša“ priklausęs ūkis, kurį sudarė šis turtas: 1 gyvenamasis namas (vertė 10 500 rb), 1 sandėlis (vertė 1 200 rb), 4,03 ha žemės sklypas (vertė 48 000 rb). Draugijos trobesių bendra vertė – 11 700 rb. Draugijos trobesių ir žemės sklypo bendra vertė – 59 700 rb. Žydų savininkų ir žydų draugijos turtas buvo šio valsčiaus Ginėnų, Milikonų, Sargėnų ir Varlupos kaimuose³⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad iš 6 valsčiaus žydų ir žydų draugijos „Chevra kadiša“ buvo konfiskuotas šis turtas:

4 gyvenamieji namai, 3 sandėliai, 2 tvartai, 1 kluonas ir 1 daržinė. Šių trobesių bendra vertė – 41 450 rb. Taip pat konfiskuoti 5 žemės sklypai (bendras plotas 21,78 ha). Dalies šio bendro žemės ploto (14,87 ha) vertė – 163 200 rb. Konfiskuotų valsčiaus žydams ir draugijai „Chevra kadiša“ priklaususių trobesių ir 14,87 ha žemės sklypo bendra vertė – 204 650 rb.

Pakuonis. Pakuonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 11 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 45 žydai³⁸. Valsčiaus savivaldybės tarnybinių dokumentų analizė leidžia teigti, kad buvo konfiskuotas šis žydams savininkams priklausęs nekilnojamasis turtas: 6 gyvenamieji namai, 6 tvartai ir 1 kluonas. Taip pat konfiskuoti 5 žemės sklypai, iš kurių 3 (9,52, 0,14 ir 0,8 ha) bendras plotas – 10,46 ha. 2 sklypų dydis nežinomas. Esami duomenys nenurodo kiekvieno turto objekto vertės atskirai. Galimas toks jų vertės apibūdinimas: 1 gyvenamojo namo vertė – 4 000 rb; 2 gyvenamųjų namų, 2 tvartų, 1 kluono ir 2 žemės sklypų (bendras plotas 0,94 ha) bendra vertė – 11 000 rb; 2 gyvenamųjų namų, 2 tvartų ir 2 žemės sklypų (dydis nežinomas) bendra vertė – 18 000 rb; 1 gyvenamojo namo ir 1 tvarto kartu su gyvuju ir negyvuju inventoriumi bei 1 žemės sklypo (9,52 ha) bendra vertė – 20 500 rb. Žydų turtas buvo Pakuonio kaime³⁹.

Pažaislis. Pažaislio valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 26 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 143 žydai. Valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 26 d. apskrities viršininkui rašė, kad valsčiuje yra 30 nencionalizuotų gyvenamųjų namų (bendra vertė 184 200 rb), 2 žemės ūkiai su trobesiais (bendra vertė 70 000 rb) ir 1 sinagoga (vertė 1 000 rb). Bendra šio turto vertė – 255 200 rb⁴⁰. Iš šių duomenų aišku, kad 1 sinagoga (vertė 1 000 rb) buvo konfiskuoto bendruomeninio turto dalis. Duomenys apie perduotą valdyti žydų turtą leidžia manyti,

kad iš 15 žydų savininkų buvo konfiskuota 15 ūkių, kuriuos galėjo sudaryti 15 gyvenamųjų namų, 15 tvartų ir 15 žemės sklypų (bendras plotas 17,98 ha)⁴¹.

Apibendrinant galima manyti, kad iš 15 žydų savininkų (jie turėjo 15 ūkių), kitų asmenų ir žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 30 gyvenamųjų namų (bendra vertė 184 200 rb), 15 tvartų, 1 sinagoga (vertė 1 000 rb) ir 15 žemės sklypų (bendras plotas 17,98 ha). Dalies iš 15 konfiskuotų žemės ūkių, t. y. 2 žemės ūkių su trobesiais, bendra vertė – 70 000 rb. Bendra konfiskuotų trobesių, sinagogos ir dalies žemės sklypų vertė – 255 200 rb.

Raudondvaris. Raudondvario valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 13 d. apskrities viršininkui rašė, kad valsčiuje yra 189 žydai, kurių dauguma tomis dienomis keliasi į Viliampolę⁴². 1941 m. rugpjūčio 25 d. valsčiaus viršaitis apskrities viršininkui rašė: „Raudondvario valsčiuje žydų turtai yra gyvenami namai ir vasarnamiai, kurie apytikriai įvertinti apie pusantro milijono rublių suma.“⁴³ Archyviniai duomenys apie perduotą valdyti turtą leidžia manyti, kad buvo konfiskuoti 2 žydams priklausę 2 ūkiai, kuriuos sudarė šis turtas: 3 gyvenamieji namai, 1 tvartas, 1 sargo namukas, 1 sandėliukas, 1 lauko virtuvė, 1 daržas (0,65 ha) ir 2 žemės sklypai (0,86 ir 2,5 ha), kurių bendras plotas 3,36 ha. Vienam ūkiui priklausiusių trobesių, t. y. 1 gyvenamojo namo (vertė 8 100 rb), 1 sandėliuko (vertė 250 rb), 1 lauko virtuvės (vertė 350 rb) ir 1 sargo namuko (vertė 460 rb), bendra vertė – 9 160 rb. 2,5 ha ploto žemės sklypo vertė – 1 935 rb. Bendra trobesių ir žemės sklypo vertė – 11 095 rb⁴⁴.

Rumšiškės. Rumšiškių valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 11 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 125 žydų tautybės asmenys⁴⁵. Valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio mėn. informavo apskrities viršininką apie nenaacionalizuotą žydų turtą. Pasak jo, gyvena-

mųjų ir negyvenamųjų namų valsčiuje buvo 58 (bendra vertė 102 000 rb). Žemės ūkio ir plečių plotas – 8,16 ha (vertė 24 000 rb). Taip pat buvo 1 įmonė (vertė 8 000 rb) ir 1 sinagoga (vertė 3 000 rb). Namų apyvokai nereikalingų daiktų vertė – 2 000 rb, o viso turto vertė – 139 000 rb⁴⁶. Duomenų apie perduotą valdyti žydų turtą analizė leidžia manyti, kad buvo konfiskuoti 3 žydams savininkams priklausę 3 ūkiai, kuriuos sudarė šis turtas: 3 gyvenamieji namai, 3 tvartai ir 3 žemės sklypai (3,96, 1,50 ir 3,76 ha), kurių bendras plotas – 9,22 ha⁴⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad buvo konfiskuotas šis 3 žydams savininkams, kitiems asmenims ir žydų bendruomenei priklausęs nekilnojamas turtas: 58 gyvenamieji ir negyvenamieji namai (bendra vertė 102 000 rb), 3 gyvenamieji namai ir 3 tvartai (jie galėjo būti 58 gyvenamųjų ir negyvenamųjų namų sudedamoji dalis), 1 sinagoga (vertė 3 000 rb), 1 įmonė (vertė 8 000 rb) ir 3 žemės sklypai (3,96, 1,50 ir 3,76 ha), kurių bendras plotas – 9,22 ha (tikėtina, kad šie sklypai galėjo būti sudedamoji minėto 8,16 ha ploto žemės ūkio ir plečių dalis). 58 gyvenamųjų ir negyvenamųjų namų, 1 sinagogos, 1 įmonės, taip pat 8,16 ha žemės ūkio ir plečių bendra vertė – 137 000 rb, o kartu su kilnojamuoju turtu – 139 000 rb.

Seredžius. Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 112 žydų šeimų (356 asmenys). Valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 12 d. apskrities viršininkui rašė, kad „yra nenaacionalizuoti turtai: 89 gyvenamieji namai, 75 negyvenami namai, 1 žemės ūkis, 1 sinagoga, 1 limonado įmonė ir visas kilnojamas turtas, reikalingas ir nereikalingas namų apyvokai. Viso turto vertė skaitoma apie 350 000 rb. Tikslesnės žinios turto vertės bus suteiktos iki š. m. VIII.25 d. galutinai surašius ir įkainavus visą turimą žydų turtą.“⁴⁸ Archyvinės žinios apie perduotą valdyti žydų

turtą leidžia teigti, kad iš 50 žydų savininkų buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 2 gyvenamieji namai, 2 tvartai, 2 žemės sklypai (bendras plotas 17 ha) ir 48 daržų sklypai (bendras plotas 11 ha)⁴⁹.

Apibendrinus šias dvi duomenų grupes galima teigti, kad iš 50 žydų ir kitų asmenų, taip pat iš žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis turtas: 89 gyvenamieji namai, 75 negyvenamieji namai, 2 tvartai (jie galėjo būti ir sudedamoji negyvenamųjų namų dalis), 1 sinagoga, 1 įmonė (gamino limonadą), 2 žemės sklypai (bendras plotas 17 ha) ir 48 daržų sklypai (bendras plotas 11 ha). Šio nekilnojamojo turto kartu su kilnojamuoju turtu bendra vertė galėjo būti apie 350 000 rb.

Vandžiolgala. Vandžiolgalos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 227 žydai (135 suaugusieji ir 92 mažamečiai)⁵⁰. Valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 22 d. apskrities viršininkui rašė: „Šiame valsčiuje yra nacionalizuoti šie turtai: 1. 3 žemės ūkiai, susidedantys iš 82 ha ir 20 arų su trobesiais, kurių bendra vertė 145 000 rb; 2. 17 miestely gyvenamų namų su plečiais ir kitais trobesiais, kurių bendra vertė 184 000 rb; 3. 13 arklių vertė 15 600 rb; 4. 19 melžiamų karvių vertė 22 400 rb; 5. 4 vežimų vertė 1 000 rb. Bendra viso nacionalizuoto turto vertė 368 000 rb.“⁵¹ Valsčiaus viršaičio susirašinėjimas su Kauno apskrities viršininku apie perduotą valdyti turtą leidžia manyti, kad iš 3 žydų savininkų buvo konfiskuoti 3 gyvenamieji namai ir 3 tvartai. Taip pat konfiskuoti kiekvienam iš jų priklausę po vieną žemės sklypą (30, 18, 12 ir 3,31 ha), kurių bendras plotas – 51,43 ha. Žydų turtas buvo Vandžiolgalos miestelyje ir valsčiaus Skrebeniškių kaime⁵². Tikėtina, kad sklypai, kurių bendras plotas – 51,43 ha, galėjo būti 3 žemės ūkių, turėjusių 82,5 ha žemės ir trobesių, sudedamoji dalis.

Apibendrinant galima teigti, kad iš 3 žydų savininkų ir kitų žydų konfiskuotas šis

nekilnojamas turtas: 20 gyvenamųjų namų, 3 tvartai ir 3 žemės sklypai (bendras plotas 82,5 ha; į jį greičiausiai įėjo ir 3 žydų savininkų turėti 3 žemės sklypai, kurių bendras plotas 51,43 ha). Šio ir kito konfiskuoto nekilnojamojo turto bendra vertė – 329 000 rb.

Veliuona. Veliuonos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 9 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 237 žydai⁵³. Išlikusių valsčiaus savivaldybės pareigūnų parengtų žydų tautybės asmenų ir jų turto sąrašų, kitų dokumentų analizė leidžia manyti, kad 1941 m. rugpjūčio mėn. buvo konfiskuotas šis 60 žydų savininkų priklausęs nekilnojamas turtas: 57 gyvenamieji namai, 31 tvartas, 15 malkinių ir 12 sandėlių. Bendra trobesių vertė – 905 100 rb. Taip pat konfiskuoti žydui Dovydui Rozinui priklausęs 30 ha (vertė 100 000 rb) ir Henei Taršienei – 10 ha (vertė 10 000 rb) ploto žemės sklypai, kurių bendra vertė – 110 000 rb. Bendra konfiskuotų trobesių ir žemės sklypų vertė – 1 015 100 rb. Konfiskuoto bendruomeninio nekilnojamojo turto dalis – 3 gyvenamieji namai (bendra vertė 50 000 rb)⁵⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad iš 60 žydų savininkų ir žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis turtas: 60 gyvenamųjų namų, 31 tvartas, 15 malkinių, 12 sandėlių ir 2 žemės sklypai (bendras plotas 40 ha). Bendra trobesių vertė – 955 100 rb, bendra konfiskuotos žemės vertė – 110 000 rb. Taigi bendra viso konfiskuoto turto vertė – 1 065 100 rb.

Po karo buvęs Veliuonos valsčiaus savivaldybės viršaitis Benadas Cvirka teisiamas kalbėjo, kad tuo metu, kai buvo suiminėjami žydai, jis vaikščiojo po žydų namus ir juos užantspauduodavo⁵⁵. Sakė, kad 1941 m. rugsėjo pradžioje vadovavęs grupei žmonių, kurie apžiūrėdavo ir užantspauduodavo žydų namus. Tuo metu žydai buvo sutelkti sinagogoje ir turėjo būti greitai išsiųsti. Buvo apžiūrėta ir užantspauduota 15 ar 16 namų⁵⁶. Buvęs

Veliuonos pagalbinės policijos narys Jonas Sabaliauskas prisiminė, kad tuo metu, kai buvo suimtinėjama paskutinė žydų grupė, jis kartu su B. Cvirka vaikščiojo po suimtų žydų namus ir padėjo juos užplombuoti. Užėjęs vidun, B. Cvirka apžiūrėdavo patalpose likusią turtą. Paskui būdavo pakabinama spyna, namas užrakinamas, o raktas paaimamas. Galiausiai namas būdavo užplombuojamas arba užkalamas lentomis⁵⁷. Tikėtina, kad panašiai elgėsi ir kitų Kauno apskrities valsčių viršaičiai.

Vilkija. Vilkijos valsčiaus viršaičio duomenimis, iki 1941 m. rugpjūčio vidurio valsčiuje gyveno 603 žydai. Valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio mėn. tarnybiniame rašte, kurį apskrities viršininko įstaiga gavo rugpjūčio 15 d., šios įstaigos vadovui pranešama, kad valsčiuje yra šis nenacionalizuotas žydų turtas: 121 gyvenamasis namas (bendra vertė apie 484 000 rb), 2 sinagogos (bendra vertė apie 12 000 rb) ir kt.⁵⁸ Taip pat prieš konfiskuojant turtą Vilkijoje buvo 1 ūkis (8 ha žemės), anksčiau priklausęs žydai Faiveliiui Antuckiui⁵⁹.

Apibendrinant šiuos duomenis galima teigti, kad iš Vilkijos žydo F. Antuckio, kitų žydų savininkų ir žydų bendruomenės buvo konfiskuotas šis nekilnojamas turtas: 121 gyvenamasis namas (bendra vertė 484 000 rb), 2 sinagogos (bendra vertė 12 000 rb), 1 tvartas ir 8 ha žemės sklypas. Bendra gyvenamųjų namų ir sinagogų vertė – 496 000 rb.

Zapyškis. Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. duomenimis, valsčiuje gyveno 141 žydas⁶⁰. Remiantis išlikusių turto įkainojimo aktų, kitų valsčiaus savivaldybės pareigūnų parengtų dokumentų analize galima teigti, kad buvo konfiskuotas šis 35 žydams savininkams priklausęs nekilnojamas turtas: 42 gyvenamieji namai (41 namo bendra vertė 41 500 rb), 25 tvartai (24 tvartų bendra vertė 10 900 rb), 12 sandėlių (bendra vertė 2 200 rb), 10 kluonų

(bendra vertė 5 000 rb), 3 priestatai (bendra vertė 1 200 rb), 1 svirnas (vertė 400 rb) ir 1 malkinė (vertė 50 rb). Dalies nurodytų trobesių bendra vertė – 61 250 rb. Taip pat konfiskuotas nekilnojamas bendruomeninis turtas – sinagoga (vertė 1 500 rb) ir mokykla (vertė 800 rb), kurių bendra vertė – 2 300 rb. 34 žydai turėjo 35 žemės sklypus. 34 žemės sklypų (0,0334, 0,1693, 0,2176, 0,2546, 0,2723, 0,336, 0,336, 0,337, 0,337, 0,3418, 0,34185, 0,344, 0,354, 0,3542, 0,3589, 0,36055, 0,3622, 0,3707, 0,4049, 0,4205, 0,4256, 0,43227, 0,4323, 0,43772, 0,44515, 0,45707, 0,46137, 0,4649, 0,4689, 1,12, 1,62, 3,5325, 3,64 ir 7,64 ha) bendras plotas – 27,88458 ha. 1 žemės sklypo dydis nežinomas. Taip pat žydų bendruomenei priklausė 0,4785 ha sklypas. Iš viso žydų savininkams ir žydų bendruomenei priklausė 28,36308 ha žemės⁶¹.

Apibendrinant galima teigti, kad buvo konfiskuotas šis 35 žydų savininkų ir žydų bendruomenės turtas: 42 gyvenamieji namai (41 namo bendra vertė 41 500 rb), 25 tvartai (24 tvartų bendra vertė 10 900 rb), 12 sandėlių (bendra vertė 2 200 rb), 10 kluonų (bendra vertė 5 000 rb), 3 priestatai (bendra vertė 1 200 rb), 1 svirnas (vertė 400 rb), 1 malkinė (vertė 50 rb), 1 sinagoga (vertė 1 500 rb) ir 1 mokykla (vertė 800 rb). Bendra šių pastatų vertė – 63 550 rb. Taip pat buvo konfiskuoti 36 žemės sklypai (35 iš jų bendras plotas 28,36308 ha; vieno sklypo dydis nežinomas).

Remiantis pateiktais duomenimis, galima apibendrinti Ostlando reichskomisarų H. Lohse's inicijuoto žydų turto konfiskavimo mastą Kauno apskrities valsčiuose. Kauno apygardos komisaras A. Lentzenas, pasitelkęs apskrities lietuvių savivaldos ir policijos įstaigas, 1941 m. rugpjūtį ir rugsėjo pradžioje Aukštosios Panemunės, Babtų, Čekiškės, Garliavos, Jonavos, Kruonio, Lapių, Pakuonio, Pažaislio, Raudondvario,

Rumšiškių, Seredžiaus, Vandžiolgos, Veliuonos, Vilkijos ir Zapyškio valsčiuose konfiskavo daugiau nei 445 žydams savininkams ir tų valsčių žydų bendruomenėms priklausiusį nekilnojamąjį turtą. Konfiskuoti šie pastatai: 620 gyvenamųjų namų, 209 tvartai, 79 sandėliai, 75 negyvenamieji namai, 58 gyvenamieji ir negyvenamieji namai, 45 kluonai, 30 malkinių, 17 daržinių, 16 priestatų, 15 sinagogų, 11 klėčių, 10 svirnų, 4 pašiūrės, 3 vandens malūnai, 3 šopos, 3 pirtys, 2 įmonės, 2 mokyklos, 2 rūšiai, 2 namukai, 1 skerdykla, 1 lauko virtuvė ir 1 pastogė. Konfiskuotų žemės sklypų bendras plotas – 1 020,9926 ha. Taip pat konfiskuoti 82 daržai (49 daržų bendras plotas – 11,65 ha, 31 daržo – 29 683 m²).

Kokia galėjo būti bendra šio konfiskuoto turto vertė? Archyviniai dokumentai leidžia nustatyti tik dalies šio turto vertę. Dalis archyvinių dokumentų pateikia duomenų apie atskirų trobesių vertę. Remiantis jų analize galima teigti, kad Babtų, Jonavos, Lapių, Pakuonio, Pažaislio, Raudondvario, Rumšiškių, Vilkijos ir Zapyškio valsčiuose konfiskuotų 234 gyvenamųjų namų bendra vertė – 1 085 800 rb, 58 gyvenamųjų ir negyvenamųjų namų – 102 000 rb, 36 sandėlių – 46 100 rb, 35 tvartų – 15 950 rb, 12 priestatų – 17 770 rb, 11 kluonų – 6 500 rb, 2 rūšių – 2 000 rb, 1 lauko virtuvės – 350 rb, 1 namuko – 460 rb, 1 svirno – 400 rb, 1 skerdyklos – 200 rb, 1 daržinės – 200 rb, 1 malkinės – 50 rb ir 1 pastogės – 200 rb. Bendra šių 395 pastatų vertė – 1 277 980 rb. Dalis archyvinių dokumentų nenurodo atskirų rūšių trobesių vertės, o pateikia duomenis apie jungtinę trobesių vertę. Remiantis duomenų analize galima teigti, kad Čekiškės, Kruonio, Lapių, Vandžiolgos ir Veliuonos valsčiuose konfiskuotų trobesių (166 namų, 94 tvartų, 26 malkinių, 14 kluonų, 12 sandėlių, 8 svirnų ir 7 klėčių) bendra jungtinė vertė – 1 576 500 rb.

Babtų, Jonavos, Kruonio, Pažaislio, Rumšiškių, Vilkijos ir Zapyškio valsčiuose konfiskuoto žydų bendruomeninio turto bendra vertė tokia: 12 sinagogų – 184 500 rb, 5 namų – 57 000 rb, 2 sandėlių – 900 rb ir 2 mokyklų – 25 800 rb. Bendra šių pastatų vertė – 268 200 rb. Čekiškėje konfiskuotos 1 sinagogos ir 1 namo bendra vertė – 25 000 rb. Apibendrinant galima teigti, kad konfiskuoto žydų bendruomeninio turto (13 sinagogų, 6 namų, 2 mokyklų ir 2 sandėlių) bendra vertė – 293 200 rb. Rumšiškėse konfiskuotos įmonės vertė – 8 000 rb. Babtų, Kruonio, Lapių, Raudondvario ir Veliuonos valsčiuose konfiskuotų 45 žemės sklypų bendra vertė – 366 935 rb. Bابتuose konfiskuotų 9 žemės sklypų (dydis nežinomas) bendra vertė – 15 000 rb. Kruonio, Lapių, Raudondvario ir Veliuonos valsčiuose konfiskuotų 36 žemės sklypų (bendras plotas 139,67 ha) bendra vertė – 351 935 rb.

Dalis archyvinių duomenų leidžia nustatyti dalies konfiskuotų trobesių ir žemės sklypų jungtinę, t. y. ne kiekvienos nuosavybės rūšies objektų atskirai, vertę. Pakuonio ir Vandžiolgos valsčiuose konfiskuotų 5 gyvenamųjų namų, 5 tvartų ir 3 žemės sklypų (bendras plotas 83,44 ha) bendra vertė – 156 000 rb. Pakuonio ir Pažaislio valsčiuose konfiskuotų 4 gyvenamųjų namų, 4 tvartų ir 4 žemės sklypų (dydis nežinomas) bendra vertė – 88 000 rb. Vandžiolgos valsčiuje konfiskuotų 17 gyvenamųjų namų ir 1 žemės sklypo bendra vertė – 184 000 rb. Konfiskuotų 26 gyvenamųjų namų, 9 tvartų ir 8 žemės sklypų (3 sklypų plotas 83,44 ha, kitų 5 – nežinomas) bendra vertė – 428 000 rb.

Dalis archyvinių duomenų teikia galimybę nustatyti nekilnojamojo turto, t. y. trobesių ir žemės sklypų, vertę kartu su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi bei kitu turtu. Aukštojoje Panemunėje ir Pakuonyje buvo konfiskuoti 4 gyvenamieji namai, 4 tvartai ir 4 žemės sklypai (bendras plotas 70,11 ha),

kurių bendra vertė kartu su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi – 298 500 rb. Seredžiaus valsčiuje konfiskuotų 89 gyvenamųjų namų, 75 negyvenamųjų namų, 1 sinagogos, 1 žemės sklypo, 1 įmonės ir kilnojamojo turto bendra vertė – 350 000 rb. Bendra 93 gyvenamųjų namų, 75 negyvenamųjų namų, 4 tvartų, 1 sinagogos, 1 įmonės ir 5 žemės sklypų (4 sklypų bendras plotas 70,11 ha) ir kilnojamojo turto vertė – 648 500 rb.

Galima apibendrinti, kad konfiskuoto žydų nekilnojamojo turto bendra vertė, įskaitant ir tam tikrą kilnojamojo turto vertės dalį, – 4 599 115 rb. Aplinkybė, kad Raudondvario valsčiaus savivaldybė žydų gyvenamuosius namus ir vasarnamius buvo įvertinusi 1,5 mln. rb, nenurodydama, kiek ir kokio nekilnojamojo turto buvo, leidžia manyti, kad 4 599 115 rb sumą galima laikyti verte, kuri atspindi dalį Kauno apskrities valsčiuose iš žydų konfiskuoto nekilnojamojo turto tikrosios vertės.

KONFISKUOTO ŽYDŲ NEKILNOJAMOJO TURTO VALDYTOJAI

Kauno apskrities valsčių žydų nekilnojamąjį turtą konfiskavus, jo istorija pakrypo su žydų genocido eiga, jo sudedamosiomis dalimis nesusijusia linkme. Dalis šio turto buvo atiduota valdyti apskrities gyventojams ir įstaigoms. Turto valdymo reikalus tvarkė Kauno apygardos komisaro A. Lentzeno įstaiga, tam pasitelkdama Kauno apskrities viršininką ir valsčių savivaldybių pareigūnus. Nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. iki tų pačių metų gruodžio 30 d. žydų turto reikalais tiesiogiai rūpinosi pats komisaras A. Lentzenas. Vėliau tiesioginis tų reikalų valdymas buvo pavestas kitiems įstaigos pareigūnams. 1941 m. gruodžio 30 d. A. Lentzenas kreislandvirtschaftsfüreriu Blohmui žydų turto naudojimo klausimu pranešė:

„Daugelis atsitikimų duoda man progos atsižvelgti, kad sunaudojimas žydų žemės ūkio turtų gali būti įvykdytas per Kreislandwirtschaftsführerį jam susitarus su apskrities viršininku ir apskrities agronomu. Aš išeinu iš to, kad Kreislandwirtschaftsführer turi tinkamiausią vaizdą ir geriausiai nusimano apie žydų žemės ūkio turto įvertinimą ir kainos nustatymą. Suėmimas žemės ūkio įmonių turi būti atskirai išpildytas. Yra daugelis atsitikimų, kad žemės ūkio įmonės, kurios anksčiau priklausė žydų asmenims, dabar yra valdomos komisarų. Tokių žydų turtų pardavimas arba sunaudojimas visiškai yra nereikalingas. Pardavimas žydiškų gyvo ir negyvo inventoriaus iš mažų žydiškų įmonių, kuriose nešeiminkauja komisarai, išpildo Kreislandwirtschaftsführer. Pelnas iš tų pardavimų yra atiduodamas į ypatingąją einamąją apskaitą pastovaus banko.“⁶²

Reaguodamas į šiuos pokyčius Kauno apskrities viršininkas 1942 m. sausio 14 d. visiems valsčių viršaičiams rašė, kad „žydų ūkio valdymo reikalus tvarkys Kauno apskrities Žemės Ūkio reikalų vadovas (Kreislandwirtschaftsführer), ir pavedu apie tai pranešti tokių ūkių nuomininkams ir valdytojams“⁶³. Apskrities viršininkas dar 1941 m. rugsėjo 10 d. savivaldybių viršaičius informavo, kad išnuomojant žydų turtą būtina laikytis tam tikros tvarkos. Turi būti iš sąžiningų žmonių sudaryta komisija, kuri įkainos gyvąjį ir negyvąjį inventorių ar nustatys nuomos kainą. Atidavimas nuomon vyksta varžytinių pagrindu. Nuomos sutartis tvirtina apskrities viršininkas⁶⁴. Nuomininkais negalėjo tapti asmenys, anksčiau užsiėmę bolševikine veikla⁶⁵. Vis dėlto archyvinių dokumentų analizė leidžia manyti, kad nekilnojamasis turtas buvo atiduodamas ir panaudos pagrindais, t. y. nereikėjo mokėti nuomos mokesčių. Taigi kiek žydų nekilnojamojo turto buvo atiduota valdyti apskrities gyventojams ir įstaigoms?

Aukštoji Panemunė. Yra žinių, kad Aukštosios Panemunės valsčiuje 3 žydams priklausę ūkiai buvo atiduoti valdyti 3 valsčiaus gyventojams, t. y. kiekvienam po ūkį. Bendras ūkių žemės plotas – 60,59 (7,90, 22,69 ir 30) ha. Du ūkiai buvo valsčiaus Prendzeliavos kaime, trečias – Savanorių kaime. Archyviniai duomenys atskleidžia, kad šiuose ūkiuose būta trobesių, bet kokių konkrečiai, nenurodo⁶⁶. Tikėtina, kad kiekviename jų, be kitų trobesių, buvo po gyvenamąjį namą ir po tvartą. Nėra žinių, kad šis turtas buvo valdomas nuomos pagrindu.

Čekiškė. Čekiškės valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 12 d. Kauno apskrities viršininko įstaigos Bendrajam skyriui rašė: „Prisiunčiame Čekiškės valsčiuje esančių žydų turtų sąrašą. Žemės ūkiai jau perimti ir išnuomoti lietuviams. Perėmimo aktai dar galutinai nespėta sutvarkyti. Už poros dienų sutvarkysime ir prisiūsime po vieną egzempliorių kiekvieno ūkio perėmimo akto.“⁶⁷ Tai leidžia manyti, kad žydų turtas pradėtas atiduoti vietos gyventojams valdyti dar iki 1941 m. rugpjūčio 12 d. Valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 27 d. duomenimis, Gegužėnų, Kašelkos, Mikliūnų, Montegailio, Pabalių, Zabieliškio kaimuose ir Čekiškės miestelyje buvo 7 ūkiai, kurie anksčiau priklausė 7 žydams. 5 ūkiai turėjo po 1 savininką, o 2 ūkiai, t. y. kiekvienas iš jų, anksčiau turėjo po 2 tuos pačius savininkus. Anksčiau 7 žydams priklausiusius 6 ūkius valdė 6 valsčiaus gyventojai. Šie ūkiai turėjo 2,75, 9,5, 14, 22,8, 28 ir 30 ha žemės sklypus. Šių 6 žemės sklypų bendras plotas – 107,05 ha. Archyvinių duomenų analizė leidžia daryti prielaidą, kad kartu su žemės sklypais buvo perimti valdyti šie trobesiai: 7 gyvenamieji namai, 6 tvartai, 1 daržinė ir 1 malkinė⁶⁸. 1 ūkio 2 savininkams – Chaimui Icikovičiui ir Finui Aizikui – anksčiau priklausė dar 12 ha miško. Šį miško plotą irgi galima priskirti ūkiui. Miškas buvo valdžios žinioje.

Iš to išeity, kad jo valdytoja buvo Čekiškės valsčiaus savivaldybė. Bendras 6 ūkių žemės sklypų ir miško plotas – 119,50 ha⁶⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad 6 valsčiaus gyventojai ir Čekiškės valsčiaus savivaldybė valdė šį anksčiau žydams priklausiusį turtą: 7 gyvenamuosius namus, 6 tvartus, 1 daržinę, 1 malkinę, taip pat žemės sklypus ir mišką, kurių bendras plotas – 119,05 ha. Nėra žinių, kad 6 valsčiaus gyventojai turtą valdė nuomos pagrindais.

Archyvinių duomenų analizė leidžia teigti, kad anksčiau Čekiškės valsčiuje 30 žydų priklausė 31 daržas, kurių kiekvieno plotas – nuo 120 iki 5 000 m². Bendras daržų plotas – 29 978 m². Daržuose žydai augino bulves, agurkus, kitas daržoves. 1941 m. rugsėjo 9 d. valsčiaus viršaitis Stasys Stumbras kartu su Antanu Damašausku ir Broniu Semoška įkainojo daržus su juose augančiomis daržovėmis ir šakniavaisiais. Atskiri daržai buvo įkainoti nuo 10 iki 1 000 rb. Bendra visų daržų įkainojimo suma – 1 250 rb⁷⁰. Atrodo, šie daržai galėjo būti išnuomoti vietos gyventojams, o jų įkainojimo suma atspindėjo nuomos mokesčių dydį. Duomenų, ar daržai buvo išnuomoti, nerasta. Turimomis žiniomis, 45 Čekiškės valsčiaus žydams priklausė 44, o žydų bendruomenei – 1 gyvenamasis namas. Juose buvo 54 butai. 1941 m. rugsėjo 9 d. Čekiškės valsčiaus viršaitis S. Stumbras kartu su A. Damašausku, B. Semoška surašė šiuos gyvenamuosius namus ir nustatė mėnesinę butų nuomos kainą. Atskirų butų mėnesio nuomos kaina svyravo nuo 15 iki 160 rb. Bendra visų butų mėnesio nuomos kaina – 2 180 rb⁷¹. Tikėtina, kad tai buvo padaryta rengiantis butus išnuomoti vietos gyventojams. Žinių, ar šis turtas buvo išnuomotas, nerasta.

Garliava. Yra žinių, kad Garliavos valsčiaus viršaitis Juozas Pieterys 1941 m. rugpjūčio 19–rugsėjo 29 d. su 43 valsčiaus gyventojais sudarė turto, kuris anksčiau pri-

klaušė 42 žydams savininkams ir žydų bendruomenei, nuomos sutartis. Buvo išnuomotas šis nekilnojamasis turtas: 42 gyvenamieji namai, 26 sandėliai, 11 tvartų, 3 kluonai, 3 malkinės, 3 priestatai, 3 pašiūrės, 1 sinagogos kambarys, 1 klėtis ir 28 žemės sklypai. 26 žemės sklypų (0,0095, 0,05, 0,05, 0,07, 0,1, 0,1, 0,125, 0,125, 0,125, 0,125, 0,135, 0,144, 0,1668, 0,2, 0,25, 0,25, 0,25, 0,25, 0,25, 0,25, 0,3, 0,3, 0,5, 0,5, 0,75 ir 0,75 ha) bendras plotas – 6,1253 ha. Dar 2 sklypų dydis nežinomas. 1 valsčiaus gyventojui išnuomota pusė daržo, anksčiau priklausiusio žydei Lozerkei. 43 valsčiaus gyventojai, su kuriais buvo pasirašytos anksčiau žydams priklausiusio turto nuomos sutartys, turėjo kas mėnesį mokėti nuomos mokesčius – nuo 15 iki 180 rb. Bendras mėnesinis nuomos mokesčių dydis – 2 785 rb (278,5 RM). 41 valsčiaus gyventojui nuomos terminas turėjo baigtis 1942 m. balandžio 23 d., o dar 2 – 1942 m. lapkričio 1 d. Yra žinių, kad valsčiaus viršaitis J. Pieterys maždaug nuo 1941 m. rugpjūčio 19 d. iki tų metų rugsėjo 25 d. sudarė nuomos sutartis (2 nuomos sutarčių konkreti sudarymo data neaiški, žinoma tik, kad jos sudarytos 1941 m. rugpjūčio mėn.) su 30 valsčiaus gyventojų dėl turto, kuris anksčiau priklausė 31 žydui savininkui ar žydų bendruomenei. Buvo išnuomotas šis turtas: 4,5 gyvenamojo namo, 4 tvartai, 3 šopos, 2 klėtys, 1 sandėlis, 1 kluonas, 1 namukas, 1 priestatas ir 29 žemės sklypai. 27 sklypų (0,05, 0,05, 0,1, 0,12, 0,12, 0,125, 0,14, 0,1565, 0,2448, 0,25, 0,25, 0,32, 0,5, 0,56, 0,755, 1 (tai bendras 2 žemės sklypų plotas), 1,68, 2,2729, 2,3, 3, 4,5, 6,16, 9, 24, 30 ir 30 ha) bendras plotas – 117,6542 ha, dar 2 sklypų dydis nežinomas. Vienai valsčiaus gyventojai buvo išnuomotas sinagogai priklausęs daržas, kuriame buvo pasodinta centneris bulvių.

29 valsčiaus gyventojams buvo nustatytas viso laikotarpio nuomos mokestis nuo 25 iki 5 000 rb. Viso nuomos laikotarpio jiems

nustatytų mokesčių bendra suma – 17 750 rb (1 775 RM). Vienai gyventojai, kuriai buvo išnuomotas daržas, vietoj viso laikotarpio nuomos mokesčio buvo skirta palaikyti sinagogoje ir kituose pastatuose švarą. Sutartyse buvo nurodyta, kad visiems šiems 30 valsčiaus gyventojų nuomos terminas baigiasi 1942 m. balandžio 23 d.

Valsčiaus viršaitis 1941 m. rugpjūčio 28 ir 29 d. išnuomojo 2 valsčiaus gyventojams turtą, kuris anksčiau priklausė 2 žydams savininkams. Buvo išnuomoti 2 gyvenamieji namai ir 2 sandėliai. Abiem atvejais nuomos termino pabaiga – 1942 m. balandžio 23 d. Nuomos mokesčių dydis sutartyse nenurodytas.

Iš minėtų sutarčių matyti, kad pavienių žydų savininkų turtas buvo išnuomotas ne vienam asmeniui, taip pat, kad paviniams valsčiaus gyventojams buvo išnuomotas ne vienam žydui savininkui priklausęs nekilnojamasis turtas. Atsižvelgiant į šią aplinkybę galima teigti, kad 74 valsčiaus gyventojams buvo išnuomotas šis 68 žydams savininkams priklausęs nekilnojamasis turtas: 48,5 gyvenamojo namo, 29 sandėliai, 15 tvartų, 4 kluonai, 4 priestatai, 3 šopos, 3 klėtys, 3 malkinės, 3 pašiūrės, 1 namukas, 1 sinagogos kambarys, 1,5 daržo ir 57 žemės sklypai (53 sklypų bendras plotas 123,7795 ha, kitų 4 sklypų dydis nežinomas). Dalis išnuomoto turto buvo Garliavoje – Vytauto, J. Basanavičiaus, Marijonos, Pažerų ir K. Aglinsko gatvėse, taip pat bendrosiose miestelio ganyklose. Kita turto dalis buvo valsčiaus Ilgakiemių, Karkiškių, Linksmadvario, Naujosios Marvelės, Pagirių ir Vaitapolės kaimuose. Esama žinių, kad Valstybiniam ūkiui buvo atiduotas valdyti Garliavos valsčiaus Marviliaus kaime buvęs 7 ha dydžio Maušo Franko ūkis. Šaltinis nenurodo, kiek jame buvo trobesių, bet tikėtina, kad galėjo būti 1 gyvenamasis namas ir 1 tvartis. Nėra žinių, kad šis ūkis atiduotas valdyti nuomos pagrindu⁷².

Apibendrinant galima teigti, kad 74 valsčiaus gyventojams ir Valstybiniam ūkiui buvo atiduotas valdyti anksčiau 69 žydams savininkams ir žydų bendruomenei priklausęs turtas. Valdymo objektu tapo šie trobesiai: 49,5 gyvenamojo namo, 29 sandėliai, 16 tvartų, 4 kluonai, 4 priestatai, 3 klėtys, 3 malkinės, 3 šopos, 3 pašiūrės, 1 namukas, 1 sinagogos kambarys, 1,5 daržo ir 58 žemės sklypai (54 sklypų bendras plotas 130,7795 ha, kitų 4 sklypų dydis nežinomas).

Jonava. Turimomis žiniomis, Jonavos valsčiaus žemės ūkio komisija (pirmininkas Jonavos rajono agronomas Pranas Grigaliūnas, nariai – seniūnai Liudas Bubinas, Petras Pūras, Vladas Petrauskas ir Lozaras Lukoševičius) 1942 m. vasario 7–10 d. sudarė 13 nuomos sutarčių su 19 valsčiaus gyventojų ir išnuomojo jiems anksčiau 15 žydų priklausiusį nekilnojamąjį turtą. Nuomos pradžia – 1941 m. rugsėjo 19 d., taigi sutartys buvo sudarytos atgaline data. Nuomos pabaiga – 1943 m. balandžio mėnuo. 19 valsčiaus gyventojų atiduoti valdyti šie trobesiai: 20 gyvenamųjų namų, 14 tvartų, 14 kluonų, 7 daržinės, 3 pirtys, 1 svirnas ir 1 pašiūrė. Taip pat jiems valdyti atiduota 13 žemės sklypų (0,25, 3,5, 10,6, 11, 11, 20, 22, 30, 30, 30, 30, 30 ir 30 ha), kurių bendras plotas – 258,35 ha. Viso nuomos laikotarpio mokesčiai – nuo 35 iki 300 RM. Bendra sutartyse nurodytų viso nuomos laikotarpio mokesčių suma – 2 655 RM (26 550 rb). Apskritis viršininkas šias nuomos sutartis patvirtino 1942 m. kovo 16 d.⁷³ Yra žinių, leidžiančių teigti, kad 1941 m. spalio pradžioje tie 19 valsčiaus gyventojų jau buvo išnuomoto turto valdytojai. Sutartyse nurodyta nuomos termino pradžia leidžia manyti, kad jie šį turtą pradėjo valdyti 1941 m. rugpjūčio mėn. Yra duomenų, leidžiančių teigti, kad, be jų, 1941 m. spalio pradžioje 7 žydams priklausiusius ūkius valdė dar 8 valsčiaus gyventojai. Nėra žinių, kad su tais gyventojais

buvo sudarytos nuomos sutartys ar kad tie ūkiai buvo valdomi nuomos pagrindu. Turimi duomenys leidžia manyti, kad valsčiaus gyventojai valdė 7 žemės sklypus (1, 2, 2, 11, 22, 30 ir 30 ha), kurių bendras plotas – 98 ha. Ūkių valdymo faktas leidžia daryti prielaidą, kad tie gyventojai taip pat galėjo valdyti po 1 gyvenamąjį namą ir po 1 tvartą (iš viso 7 gyvenamuosius namus ir 7 tvartus)⁷⁴.

Apibendrinant galima teigti, kad 1941 m. spalio pradžioje 27 valsčiaus gyventojai valdė 22 žydams priklausiusį nekilnojamąjį turtą. Jį sudarė trobesiai (27 namai, 21 tvartas, 14 kluonų, 7 daržinės, 3 pirtys, 1 svirnas ir 1 pašiūrė) ir 20 žemės sklypų (bendras plotas 356,35 ha). Turimomis žiniomis, 1941 m. spalio pradžioje Jonavos valsčiaus savivaldybė valdė 4 žydų ūkius, kuriuos sudarė 4 žemės sklypai (3,5, 4, 12 ir 22 ha; bendras plotas 41,5 ha) ir 2 vandens malūnai⁷⁵. Pabaigoje galima pasakyti, kad 1941 m. spalio pradžioje 27 valsčiaus gyventojai ir Jonavos valsčiaus savivaldybė valdė tokį žydams priklausiusį turtą: įvairius trobesius (27 gyvenamuosius namus, 21 tvartą, 14 kluonų, 7 daržinės, 3 pirtis, 2 vandens malūnus, 1 svirną ir 1 pašiūrė) ir 24 žemės sklypus (bendras plotas 397,85 ha).

Kruonis. Turimų archyvinių duomenų analizė leidžia teigti, kad Kruonio ir Darsūniškio miesteliuose, taip pat Kalvių bažnytkaimyje buvo 28 ūkiai, kurie priklausė 27 žydams. Dar 1 ūkis priklausė Žydų bendrovei. Taigi iš viso buvo 29 žydų ūkiai. 18 žydų priklausiusių 19 ūkių valdytojais buvo paskirta 18 valsčiaus gyventojų. Šiems ūkiams priklausiusių 19 žemės sklypų (0,15, 0,16, 0,17, 0,17, 0,17, 1, 1,07, 1,77, 2,3, 2,5, 3,07, 3,83, 5,27, 5,29, 5,56, 8,08, 8,7, 9,1 ir 15,68 ha) bendras plotas – 74,04 ha. 18 žemės sklypų bendras plotas – 72,27 ha, bendra vertė – 50 600 rb. 9-iems iš 18 asmenų buvo perduoti valdyti šie trobesiai: 13 tvartų, 12 gyvenamųjų namų, 8 kluonai

ir 4 svirnai (bendra vertė 96 000 rb). Dalies trobesių ir dalies žemės sklypų bendra vertė – 146 600 rb. Anksčiau 9 žydams ir Žydų bendrovei priklausiusių 10 ūkių niekam nebuvo pavesta valdyti. Tai leidžia manyti, kad juos valdė Kruonio valsčiaus savivaldybė. 9 iš šių ūkių turėjo po 0,16 ha, o 1 – 0,5 ha dydžio žemės sklypą. Taigi savivaldybė galėjo valdyti 10 žemės sklypų, kurių bendras plotas – 1,94 ha. 9 žemės sklypų (bendras plotas 1,78 ha) bendra vertė – 2 200 rb. Savivaldybės žinioje esantiems ūkiams priklausė 5 gyvenamieji namai ir 5 tvartai. Dalies šių trobesių (5 gyvenamųjų namų ir 4 tvartų) bendra vertė – 34 000 rb. Bendra trobesių ir žemės sklypų vertė – 36 200 rb⁷⁶.

Apibendrinant šiuos duomenis galima teigti, kad 18 valsčiaus gyventojų ir Kruonio savivaldybė valdė anksčiau 27 žydams ir Žydų bendrovei priklausiusius 29 ūkius, kuriuos sudarė 18 tvartų, 17 gyvenamųjų namų, 8 kluonai ir 4 svirnai. Dalies trobesių (17 gyvenamųjų namų, 17 tvartų, 8 kluonų ir 4 svirnų) bendra vertė – 130 000 rb. Taip pat gyventojai ir valsčiaus savivaldybė valdė 29 žemės sklypus (bendras plotas 75,98 ha). 27 sklypų (bendras plotas 74,05 ha) bendra vertė – 52 800 rb. Nėra žinių, kad šis turtas buvo valdomas nuomos pagrindais.

Lapės. Esamų duomenų analizė leidžia manyti, kad iš 1941 m. rugpjūčio pirmojoje pusėje konfiskuoto nekilnojamojo turto, kuris anksčiau priklausė 6 žydams ir žydų draugijai „Chevra kadiša“, didžioji dalis buvo atiduota valdyti Kauno maisto prekybai, Plentų valdybai ir 6 valsčiaus gyventojams. Šis turtas buvo valsčiaus Ginėnų, Milikonių, Sargėnų ir Varlivos kaimuose. Vienas asmuo perėmė valdyti nuomos pagrindais anksčiau žydai Joseliui Grimblatui priklausiusį ūkį Varlivos kaime, kurį sudarė šis nekilnojamas turtas: gyvenamasis namas, tvartas, daržinė (šių trijų pastatų bendra vertė 1 500 rb) ir 1,13 ha dydžio žemės skly-

pas (vertė 2 400 rb). Bendra šio ūkio turto vertė – 3 900 rb. Nuomos terminas apėmė 1941 m. lapkričio 20 d.–1945 m. balandžio 23 d. laikotarpį. Viso laikotarpio nuomos mokestis – 100 RM. Kitas asmuo perėmė valdyti dalį anksčiau žydai Jankeliui Grinblatui priklausiusio ūkio Ginėnų kaime: gyvenamąjį namą (vertė 12 500 rb), tvartą (vertė 1 200 rb), kluoną (vertė 1 500 rb) ir 6,94 ha dydžio žemės sklypą (vertė 18 000 rb). Bendra trobesių vertė – 15 200 rb. Bendra trobesių ir žemės sklypo vertė – 33 200 rb. Nėra žinių, kad turtas buvo atiduotas valdyti nuomos pagrindais. Trečias asmuo perėmė valdyti 0,48 ha žemės sklypą, kuris anksčiau buvo žydų draugijos „Chevra kadiša“ ūkio žemės sklypo sudedamoji dalis. Nėra žinių, kad turtas buvo atiduotas valdyti nuomos teise. Ketvirtas asmuo perėmė valdyti nuomos pagrindais dalį anksčiau žydų draugijos „Chevra kadiša“ ūkiui priklausiusio turto: 0,5 gyvenamojo namo (1 kambarį ir 0,5 virtuvės), 0,5 sandėlio ir 0,19 ha žemės, t. y. dalį ūkiui priklausiusio sklypo. Mėnesio nuomos mokestis – 18,8 rb. Penktas asmuo perėmė valdyti nuomos pagrindais dalį anksčiau žydų draugijos „Chevra kadiša“ ūkiui priklausiusio turto: 0,5 gyvenamojo namo (1 kambarį ir 0,5 virtuvės), 0,5 sandėlio ir 0,17 ha žemės sklypą. Mėnesio nuomos mokestis – 10 rb. Pastarųjų dviejų asmenų perimto valdyti namo vertė – 10 500 rb, sandėlio – 1 200 rb. Bendra namo ir sandėlio vertė – 11 700 rb. Šeštasis asmuo perėmė valdyti 2,03 ha žemės sklypą, kuris anksčiau buvo žydų draugijos „Chevra kadiša“ ūkio žemės sklypo sudedamoji dalis. Nėra žinių, kad žemė buvo atiduota valdyti nuomos pagrindais.

Apibendrinant galima teigti, kad 6 asmenys perėmė valdyti šį turtą: 3 gyvenamuosius namus, 2 tvartus, 1 daržinę, 1 sandėlį, 1 kluoną ir 6 žemės sklypus (bendras plotas 10,94 ha). Dalies šios žemės, t. y. 2 žemės

sklypų (1,13 ir 6,94 ha; bendras plotas 8,07 ha), bendra vertė – 20 400 rb. Visų trobesių bendra vertė – 28 400 rb. Dalies minėtų žemės sklypų ir visų trobesių bendra vertė – 48 800 rb.

Plentų valdyba perėmė valdyti dalį (0,17 ha) žemės, kuri anksčiau priklausė žydų draugijai „Chevra kadiša“. Kauno maisto prekyba perėmė valdyti 1 gyvenamąjį namą (vertė 12 000 rb) ir 2 sandėlius (bendra vertė 1 050 rb), kurie anksčiau priklausė žydų Godos ir Abraomo Dembų ūkiui. Bendra šių trobesių vertė – 13 050 rb. Taip pat Kauno maisto prekyba perėmė valdyti 2 žemės sklypus (bendras plotas 2,77 ha). Vienas šių sklypų (1,6 ha; vertė 48 000 rb) anksčiau priklausė G. ir A. Dembų ūkiui. Kitas žemės sklypas (1,17 ha; vertė 46 800 rb) anksčiau priklausė Basės Joelsienės ir Solomo Veršvovskio ūkiui. Bendra 2 žemės sklypų vertė – 94 800 rb. Bendra trobesių ir žemės sklypų vertė – 107 850 rb. Vadinas, Plentų valdyba ir Kauno maisto prekyba perėmė valdyti tokį turtą: 1 gyvenamąjį namą, 2 sandėlius ir 3 žemės sklypus (bendras plotas 2,94 ha). Bendra trobesių vertė – 13 050 rb. 2 žemės sklypų (1,6 ir 1,17 ha; bendras plotas 2,77 ha) bendra vertė – 94 800 rb. Bendra trobesių ir žemės sklypų vertė – 107 850 rb⁷⁷.

Apibendrinant galima teigti, kad Kauno maisto prekyba, Plentų valdyba ir 6 valsčiaus gyventojai perėmė valdyti šį nekilnojamąjį turtą, kuris anksčiau priklausė 6 žydų ir žydų draugijos „Chevra kadiša“ valdytiems ūkiams: 4 gyvenamuosius namus, 3 sandėlius, 2 tvartus, 1 daržinę, 1 kluoną ir 9 žemės sklypus (bendras plotas 13,88 ha). 4 žemės sklypų (1,13, 1,17, 1,6 ir 6,94 ha) bendra vertė – 115 200 rb. Bendra trobesių vertė – 41 450 rb. Bendra trobesių ir minėtų žemės sklypų vertė – 156 650 rb.

Pakuonis. Turimomis žiniomis, Pakuonio valsčiaus viršaitis Jonas Snieškus 1941 m. spalio 1 d. su 3 valsčiaus gyven-

tojais sudarė 3, o 1941 m. lapkričio 1 d. su dar 3 valsčiaus gyventojais – dar 3 nuomos sutartis dėl turto, kuris anksčiau priklausė 5 žydams savininkams. Šiems 6 valsčiaus gyventojams buvo išnuomoti 5 tvartai, 4 gyvenamieji namai, 1 kluonas ir 0,14 ha dydžio žemės sklypas. Mėnesinis nuomos mokestis – nuo 25 iki 35 rb. Bendra mėnesinė nuomos mokesčių suma – 180 rb (18 RM). Vienoje sutartyje, sudarytoje 1941 m. spalio 1 d., nurodyta nuomos termino pabaiga – 1942 m. spalio 1 d. Taip pat valsčiaus viršaitis 1941 m. rugsėjo 27 d. sudarė nuomos sutartį su dar vienu valsčiaus gyventoju. Jam išnuomotas šis žydei savininkei priklausęs turtas: gyvenamasis namas, tvartas ir 9,52 ha dydžio žemės sklypas. Nuomos termino pabaiga – 1943 m. balandžio 21 d. Viso nuomos laikotarpio mokestis – 250 rb (25 RM). Taigi visiems 7 valsčiaus gyventojams buvo išnuomotas šis 6 žydų savininkų turtas: 6 tvartai, 5 gyvenamieji namai, 1 kluonas ir 2 žemės sklypai (0,14 ir 9,52 ha), kurių bendras plotas – 9,66 ha⁷⁸.

Pažaislis. Remiantis Pažaislio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 3 d. ir kitais duomenimis, galima teigti, kad šio valsčiaus Girstupio, Muravos, Petrašiūnų ir Vieškūnų kaimuose buvo 15 ūkių, kurie anksčiau priklausė 15 žydų. Kaip kompensacija už tiesiamai autostradai paimtą žemę 4 Rudmenos kaimo ūkininkams buvo atiduotas Vieškūnų kaime esantis 8 ha ūkis, anksčiau priklausęs žydui Samueliui Ratmanui. Tikėtina, kad kartu su žeme ūkininkai perėmė 1 gyvenamąjį namą ir 1 tvartą. Pažaislio kooperatyvas perėmė valdyti anksčiau 14 žydų priklausiusius 14 ūkių, kurių žemės sklypų dydis – 0,01, 0,04, 0,05, 0,12, 0,2, 0,25, 0,25, 0,5, 0,86, 1, 1, 1,85, 1,85 ir 2 ha. Taigi Petrašiūnų kooperatyvo valdomų 14 ūkių bendras žemės plotas – 9,98 ha. Galima daryti prielaidą, kad kartu su žemės sklypais Pažaislio kooperatyvas perėmė valdyti ir 14 namų bei 14 tvartų⁷⁹.

Apibendrinant galima teigti, kad 4 valsčiaus gyventojai ir Pažaislio kooperatyvas perėmė valdyti anksčiau 15 žydų priklausiusius 15 ūkių, kuriuos sudarė šis turtas: 15 gyvenamųjų namų, 15 tvartų ir 15 žemės sklypų (bendras plotas 17,98 ha).

Raudondvaris. Raudondvario valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. duomenimis, iki birželio 20 d. Veršvų kaime ir Lampėdžių kurorte buvo 2 ūkiai, anksčiau priklausę 2 žydams. Juos 1941 m. spalio 4 d. valdė 2 valsčiaus gyventojai. Vienas ūkis (valdė Klemensas Juraitis) turėjo 0,86 ha, kitas (valdė Simanas Povilaitis) – 2,5 ha žemės sklypą. Bendras šių ūkių žemės plotas – 3,36 ha⁸⁰. Yra žinių, kad valsčiaus viršaitis Kazys Ivaškevičius 1941 m. rugsėjo 24 d. sudarė sutartį su Lampėdžių kurorto gyventoju S. Povilaičiu, kuria išnuomojo jam Jekelio Veršvovskio ūkį. Ūkį sudarė 2,5 ha žemės sklypas ir šie trobesiai: 1 gyvenamasis namas, 1 sandėliukas, 1 lauko virtuvė, 1 sargo namukas. Bendra trobesių vertė – 9 160 rb. Žemės sklypo vertė – 1 935 rb. Bendra trobesių ir žemės sklypo vertė – 11 095 rb. Nuomos terminas apėmė 1941 m. rugsėjo 24 d.–1943 m. rugsėjo 24 d. laikotarpį. Viso nuomos laikotarpio mokestis – 2 400 rb⁸¹. Yra žinių, kad valsčiaus viršaitis 1941 m. rugsėjo 28 d. išnuomojo S. Povilaičiui J. Veršvovskio 0,65 ha daržą, kuriame augo bulvės. Jų derlių nuomininkas galėjo nusiimti sumokėjęs 330 rb mokestį⁸². Iš nuomos sutarčių galima manyti, kad daržas su bulvėmis buvo S. Povilaičio išsiuomotoje žemėje. Archyvinių duomenų, rodančių, kokie trobesiai įėjo į K. Juraičio valdomą ūkį, nėra. Tikėtina, kad jame galėjo būti gyvenamasis namas ir tvartas. Nėra žinių, kad šį turtą gyventojas valdė nuomos pagrindais.

Apibendrinant galima teigti, kad 2 valsčiaus gyventojams buvo išnuomoti anksčiau 2 žydams priklausę 2 ūkiai. Jų nekilnojamas turtas: 2 gyvenamieji namai, 1 tvartas, 1 sar-

go namukas, 1 sandėliukas, 1 lauko virtuvė, 2 žemės sklypai (bendras plotas 3,36 ha) ir 1 daržas (plotas 0,65 ha), kuris buvo minimų 2 žemės sklypų sudedamoji dalis.

Rumšiškės. Archyviniai dokumentai suteikia žinių apie anksčiau žydams priklausiusio turto valdymą. Rumšiškių valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 9 d. duomenimis, valsčiaus Bartkūnų kaime ir Rumšiškėse buvo 3 ūkiai, kurie anksčiau priklausė žydams. 1 ūkis, turintis 3,96 ha žemės sklypą, buvo Bartkūnų kaime ir anksčiau priklausė žydai Chaimui Buzeliui. Ūkį valdė Juozas Šimanskas. 1 ūkį Rumšiškėse, turintį 1,5 ha žemės sklypą ir anksčiau priklausiusį Leibai Fainbergui, valdė Rumšiškių savivaldybė. 1 ūkį Rumšiškėse, turintį 3,76 ha žemės sklypą ir anksčiau nuomos teise priklausiusį Leibai Fainbergui (nuomojo iš Jono Gagos), taip pat valdė Rumšiškių savivaldybė. Bendras visų ūkių žemės plotas – 9,22 ha⁸³. Archyviniai šaltiniai nerodo, kokie trobesiai priklausė šiems 3 ūkiams. Tikėtina, kad kiekviename jų, be kitų trobesių, buvo po gyvenamąjį namą ir po tvartą. Nėra žinių, kad J. Šimanskas valdė turtą nuomos pagrindu.

Apibendrinant galima teigti, kad 1 valsčiaus gyventojas ir Rumšiškių savivaldybė valdė anksčiau 3 žydams priklausiusius 3 ūkius. Juos sudarė šis turtas: 3 gyvenamieji namai, 3 tvartai ir 3 žemės sklypai (bendras plotas 9,22 ha).

Seredžius. Esami duomenys leidžia manyti, kad 98 valsčiaus gyventojai gavo valdyti anksčiau 50 žydų priklausiusio turto. Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. duomenimis, valsčiaus Pavietavos kaime ir pačiame Seredžiuje buvo 2 ūkiai, kurie anksčiau priklausė 2 žydams. Vienas jų buvo Pavietavos kaime, turėjo 12 ha dydžio žemės sklypą ir anksčiau priklausė žydai Chaimui Evinui. Šį ūkį valdė Stasys Sukauskas. Kitas ūkis buvo Seredžiuje, turėjo 5 ha žemės sklypą ir anksčiau priklausė žydai Šmuilai

Evinui. Ši ūkį valdė Kazys Kazlauskas. Bendras 2 žemės sklypų plotas – 17 ha⁸⁴. Žinių, kokie trobesiai priklausė šiems 2 ūkiams, nėra. Tikėtina, kad kiekviename jų, be kitų trobesių, buvo po gyvenamąjį namą ir po tvartą. Žinių, kad šie ūkiai buvo valdomi nuomos pagrindu, nėra.

Archyvinių duomenų analizė leidžia manyti, kad anksčiau 48 Seredžiaus miestelio žydams priklausė 48 daržai, kurių dydis nuo 0,02 iki 1,4 ha. Bendras jų plotas – 11 ha. Daržuose žydai augino bulves, daržoves. Šie daržai, suskaidyti į atskirus sklypelius, buvo išnuomoti 96 asmenims. Atskirų sklypų įkainojimas derliui nusiimti svyravo nuo 5 iki 184 rb. Bendra jų įkainojimo suma – 8 037 rb⁸⁵. Remiantis šiomis žiniomis galima teigti, kad sklypai buvo įkainoti atsižvelgiant į jų nuomos mokesčio dydį. Duomenų analizė leidžia manyti, kad Seredžiaus valsčiaus savivaldybė iš daržų nuomos galėjo surinkti 8 037 rb mokesčių.

Apibendrinant galima sakyti, kad 98 valsčiaus gyventojams buvo perduotas valdyti šis 50 žydų priklausęs turtas: 2 gyvenamieji namai, 2 tvartai, 2 žemės sklypai (bendras plotas 17 ha) ir 48 daržų sklypai (bendras plotas 11 ha).

Vandžiolaga. Vandžiolagos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. duomenimis, Skrebeniškių vienkiemyje ir Vandžiolagoje buvo 3 ūkiai, kurie anksčiau priklausė 3 žydams. Tuo metu juos jau valdė 4 valsčiaus gyventojai. Bendras žemės sklypų plotas – 51,43 (3,31, 18,12 ir 30) ha. Šis turtas buvo pačioje Vandžiolagoje ir Skrebeniškių vienkiemyje⁸⁶. Kokie trobesiai ūkiams priklausė, nežinoma. Tikėtina, kad kiekviename jų, be kitų trobesių, buvo po gyvenamąjį namą ir po tvartą. Nėra žinių, kad šie ūkiai buvo valdomi nuomos pagrindais.

Veliuona. Yra žinių, kad žydų turto valdytojais tapo 2 valsčiaus gyventojai. Jiems buvo perduota valdyti dalis anksčiau 1 žy-

dui priklausiusio turto. Veliuonos valsčiaus viršaitis B. Cvirka 1941 m. rugpjūčio 25 d. sudarė nuomos sutartį su Veliuonos miestelio gyventoju Jonu Volskiu. Turtas buvo išnuomotas naudotis nuo 1941 m. rugpjūčio 25 d. iki 1942 m. balandžio 23 d. Viso šio laikotarpio nuomos mokestis – 6 800 rb. J. Volskiui buvo išnuomotas Žibintų kaime esantis žydai D. Rozinui anksčiau priklausęs 30 ha ūkis su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi⁸⁷. Tą pačią 1941 m. rugpjūčio 25-ąją viršaitis sudarė nuomos sutartį ir su Veliuonos valsčiaus Pakalniškių kaimo gyventoju Aleksu Mileriu. Jam išnuomota apie 400 vaismedžių, kurie augo ankstesnio savininko D. Rozino ūkyje. Nuomos mokestis – 8 905 rb. Nuomos termino trukmė nenurodyta⁸⁸. Bendra žydų turto nuomos Veliuonos valsčiuje mokesčių suma – 15 705 rb.

Vilkija. Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 5 d. duomenimis, Vilkijoje buvo 1 ūkis (8 ha žemės), anksčiau priklausęs žydai F. Antuckiui. 1941 m. spalio 5 d. šio ūkio valdytojas jau buvo valsčiaus gyventojas Stasys Stankus⁸⁹. Kokie trobesiai sudarė ūkį, nežinoma. Tikėtina, kad jame galėjo būti gyvenamasis namas ir tvartas. Nėra žinių, kad šis turtas buvo atiduotas valdyti nuomos pagrindais.

Zapyškis. Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 2 d. duomenimis, valsčiaus Rupinių kaime buvo 2 ūkiai, kuriuos anksčiau valdė 2 žydai. Altoniško girininkija valdė ūkį, kuris anksčiau priklausė Dovydui Strašūneriui ir turėjo 3,64 ha žemės sklypą. To paties kaimo gyventojas Kazys Gudas valdė ūkį, kuris anksčiau priklausė Isakui Strašūneriui ir turėjo 4,66 ha žemės sklypą. Taip pat yra žinių, kad valsčiaus viršaitis Andrius Jankūnas 1941 m. gruodžio 1 d. sudarė nuomos sutartį su K. Gudu. Jam buvo išnuomotas anksčiau žydai I. Strašūneriui iš Rupinių kaimo priklausęs žemės sklypas (1,68 ha antrarūšės ir 1,3 ha trečiarūšės žė-

mės). Sutarties termino pabaiga – 1953 m. lapkričio 25 d. Mėnesinis nuomos mokestis – 300 rb (30 RM). Iš šių duomenų matyti, kad K. Gudas valdė 7,64 ha žemės, už ką turėjo mokėti nuomos mokesį. Anksčiau I. Strašūneriui priklausęs žemės sklypas K. Gudui valdyti buvo atiduotas dalimis per du kartus⁹⁰. Remiantis žiniomis apie konfiskuotą D. Strašūnerio turtą galima daryti prielaidą, kad Altoniško girininkija perėmė valdyti šiuos jam priklausiusius trobesius: 1 gyvenamąjį namą (vertė 1 600 rb), 1 tvartą (vertė 600 rb), 1 kluoną (vertė 700 rb). Bendra trobesių vertė – 2 900 rb⁹¹. Remiantis žiniomis apie I. Strašūnerio turėtą turtą galima daryti prielaidą, kad K. Gudas galėjo perimti valdyti 1 gyvenamąjį namą ir 1 tvartą⁹². Apibendrinant galima daryti prielaidą, kad Altoniško girininkijai ir gyventojui K. Gudui buvo atiduoti valdyti 2 gyvenamieji namai, 2 tvartai, 1 kluonas ir 3 žemės sklypai (bendras plotas 11,28 ha).

Remiantis pateiktomis žiniomis galima teigti, kad 1941 m. rugsėjį ir spalio pradžioje Čekiškės, Jonavos, Kruonio ir Rumšiškių valsčių savivaldybės nebuvo perdavusios valdyti įstaigoms ar valsčiaus gyventojams turto, kuris anksčiau priklausė 17 žydų savininkų ir Žydų bendrovei. Šį turtą sudarė 7 gyvenamieji namai, 5 tvartai, 2 vandens malūnai ir 17 žemės sklypų (bendras plotas 64,66 ha). Dalis Garliavos, Lapių, Pažaislio ir Zapyškio valsčiuose konfiskuoto nekilnojamojo turto, kuris anksčiau priklausė 20 žydų savininkų ir žydų draugijai „Chevra kadiša“, buvo perduota valdyti Altoniško girininkijai, Kauno maisto prekybai, Pažaislio kooperatyvui, Plentų valdybai ir Valstybiniam ūkiui. Perduotas šis turtas: 17 gyvenamųjų namų, 16 tvartų, 2 sandėliai, 1 kluonas ir 19 žemės sklypų (bendras plotas 23,56 ha). Nuo 1941 m. rugpjūčio mėn. iki 1942 m. vasario mėn. Kauno apskrities Aukštosios

Panemunės, Čekiškės, Garliavos, Jonavos, Kruonio, Lapių, Pakuonio, Pažaislio, Raudondvario, Rumšiškių, Seredžiaus, Vandžiogalos, Veliuonos, Vilkijos ir Zapyškio valsčiuose 254 apskrities gyventojams buvo atiduotas valdyti nekilnojamas turtas, kuris anksčiau priklausė 187 žydams savininkams, žydų bendruomenėms ir žydų draugijai „Chevra kadiša“. Šį turtą sudarė pastatai (115,5 gyvenamojo namo, 76 tvartai, 31 sandėlis, 28 kluonai, 9 daržinės, 5 svirnai, 4 malkinės, 4 priestatai, 4 pašiūrės, 3 šopos, 3 klėtys, 3 pirtys, 2 namukai, 1 lauko virtuvė ir 1 sinagogos kambarys), 1 sodas, 50,5 daržo (49 daržų bendras plotas 11,65 ha) ir 126 žemės sklypai (122 sklypų bendras plotas 871,7995 ha, kitų 4 sklypų dydis nežinomas). Nepavyko rasti žinių, kiek buvo atiduota valdyti Babtų valsčiaus žydams priklausiusio nekilnojamojo turto.

Dalį nekilnojamojo turto Kauno apskrities gyventojai valdė nuomos pagrindais. Dalies Kauno apskrities Garliavos, Lapių, Pakuonio ir Zapyškio valsčiuose su 52 valdytojais sudarytų turto nuomos sutarčių ypatybė ta, kad nuomininkai turėjo mokėti nuomos mokesį kas mėnesį. Bendra mėnesio mokesčių suma – 3 293,8 rb (329,38 RM). Buvo išnuomotas šis 48 žydams savininkams, žydų bendruomenėms ir žydų draugijai „Chevra kadiša“ priklausęs nekilnojamas turtas: 47 gyvenamieji namai, 27 sandėliai, 17 tvartų, 4 kluonai, 3 priestatai, 3 pašiūrės, 3 malkinės, 1 klėtis, 1 sinagogos kambarys, taip pat 0,5 daržo ir 32 žemės sklypai (30 sklypų bendras plotas 14,2653 ha, kitų 2 sklypų dydis nežinomas). Kitos dalies Garliavos, Jonavos, Lapių, Pakuonio, Seredžiaus ir Veliuonos valsčiuose su 148 valdytojais sudarytų nuomos sutarčių ypatybė ta, kad nuomininkai turėjo sumokėti mokesį už visą nuomos laikotarpį. Bendra šių mokesčių suma – 69 292 rb (6 929,2 RM). Gyventojams išnuomotas šis anksčiau 97 žydams

savininkams priklausęs nekilnojamasis turtas: 26,5 gyvenamojo namo, 20 tvartų, 15 kluonų, 8 daržinės, 3 šopos, 3 pirtys, 2 klėtys, 1 sandėlis, 1 svirnas, 1 priestatas, 1 pašiūrė, 1 namukas, taip pat 1 sodas, 48 daržai (bendras plotas 11 ha) ir 45 žemės sklypai (43 sklypų bendras plotas 416,654 ha, kitų 2 sklypų dydis nežinomas). Garliavoje su viena moterimi sudarytos nuomos sutarties ypatybė ta, kad vietoj nuomos mokesčio buvo nustatyta paslauga – palaikyti švarą sinagogoje ir kituose pastatuose. Šia sutartimi išnuomotas daržas, anksčiau priklausęs sinagogai. Garliavoje su 2 valdytojais sudarytų nuomos sutarčių ypatybė ta, kad jose nenurodytas nuomos mokestis. Gyventojams išnuomoti anksčiau 2 žydams savininkams priklausę 2 gyvenamieji namai ir 2 sandėliai.

Nuomos sutarčių analizė leidžia teigti, kad nuomininkais tapo 202 Kauno apskrities valsčių gyventojai. Jiems išnuomotas 140 žydų savininkų, žydų bendruomenėms ir žydų draugijai „Chevra kadiša“ priklausęs nekilnojamasis turtas.

Kauno apskrities gyventojai ir įstaigos neteko teisės valdyti konfiskuoto žydų savininkų, įstaigų ir bendruomenių nekilnojamojo turto pasibaigus vokiečių okupacijos Lietuvoje laikotarpiui. Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos 1944 m. rugpjūčio 20 d. Įstatymas dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje panaikinimo skelbė:

„1. Visi vokiečių okupantų potvarkiai dėl žemės valdymo panaikinami, vokiškųjų okupantų žemės pertvarkymas laikomas nesamu. 2. Dvarininkų ir buožių vokiečių okupacijos metu pagrobtoji iš darbo valstiečių žemė, pagrobtieji gyvuliai, inventorius ir trobesiai atimami ir grąžinami jų teisėtiems šeimnininkams – žemės ūkio darbininkams, bežemiams, mažžemiams ir vidutiniškiems valstiečiams, kuriems Tarybų valdžia 1940–1941 m. davė žemę. Perimant žemę iš dvarininkų ir buožių, turi būti atiduotas

atitinkamas tos žemės plotui 1944 metų derlius. Pastaba: Teisėtieji šeimnininkai gali patys atsiimti iš buožių ir dvarininkų jiems priklausančią žemę, gyvulius, derlių, inventorių ir trobesius, nelaukdami, kol juos įves į valdymą tarybinės valdžios organai. Tokiais atvejais teisėtieji šeimnininkai privalo apie tai pranešti valsčiaus vykdomajam komitetui.“⁹³

IŠVADOS

Nacių okupacijos (1941–1944 m.) laikotarpį galima vertinti kaip Lietuvos istorijos tarpinę, kurio metu okupacinė valdžia įvykdė žydų turto reformą. Nors žydų turto reformos iniciatoriai buvo naciai, bet reformos idėjos raiška buvo pastebima ir Berlyno LAF'o veikloje. Organizacijos parengtų dokumentų analizė liudija, kad krašto gyventojai buvo kviečiami ruošti žydų turto reformai ir atėjus laikui ją įgyvendinti, t. y. perimti žydų turtą į savo rankas, o pačius žydus išvaryti iš Lietuvos. Berlyno LAF'o dokumentuose pastebima žydų turto reformos idėjos raiška, aplinkybės, kad Lietuvos laikinosios vyriausybės sudarymo projektus rengė Berlyno LAF'o štabas, kad Vyriausybės parengtuose denacionalizacijos įstatymuose žydai savininkai vertinami kaip asmenys, kuriems nebus grąžintas sovietmečiu nacionalizuotas jų turtas, leidžia daryti prielaidą, kad Vyriausybė ėjo žydų turto reformos keliu. Tai, kad Berlyno LAF'as ir Lietuvos laikinoji vyriausybė ketino imtis šios reformos, neigia aplinkybė, kad jų veiklai darė įtaką nacių valdžia. Aplinkybės, kad prezidento A. Smetonos valdymo (1927–1940 m.) laikotarpiu buvo miestų, t. y. žydų turto, reformos šalininkų ir priešininkų, kuriems neturėjo įtakos svetima valdžia, ir kad A. Smetona buvo nusistatęs prieš žydų turto reformą, leidžia daryti prielaidą, kad tarp Berlyno LAF'o ir Lietuvos laikinosios vyriausybės

narių galėjo būti tiek žydų turto reformai pritariančių, tiek nepritariančių asmenų. Žydų turto reformos lietuviškasis variantas neturėjo tęstinumo, nes naciai nepripažino nei sukilėlių paskelbtos nepriklausomybės, nei Lietuvos laikinosios vyriausybės, nei jos vykdytos politikos. Dėl nacių spaudimo tiek Vyriausybė, tiek LAF'as buvo priversti veiklą nutraukti. Žydų turto reformą buvo lemta įvykdyti nacių okupacinei valdžiai.

Pagrindinė nacių vykdytos žydų turto reformos ypatybė ta, kad ji buvo sudedamoji Holokausto dalis. Pats Holokaustas suvoktinas ne tik kaip žydų žūtis, bet ir kaip aukoms priklausiusio kilnojamojo ir nekilnojamojo turto atėmimo, konfiskavimo istorija. Lietuvos žydų nekilnojamojo turto konfiskavimas sietinas su viena iš žydų genocido eigos sudedamųjų dalių – su 1941 m. vasarą ir rudenį Lietuvoje vykdyta getizacija. Žydų iškeldinimas į getus reiškė ne tik vienos iš prielaidų masinėms žudynėms įvykti susidarymą, bet ir prievartinį būsimų aukų atskyrimą nuo savo nekilnojamojo turto bei didelės dalies kilnojamojo turto iš jų atėmimą.

Kauno apygardos komisaras A. Lentzenas nekilnojamojo turto konfiskavimui vykdyti Kauno apskrities valsčiuose pasitelkė lietuvių savivaldos įstaigų, policijos nuovadų pareigūnus ir pagalbinę policiją. Getizacijos ir kartu nekilnojamojo turto konfiskavimo pradžia Kauno apskrities valsčiuose laikytina 1941 m. rugpjūčio 7 d., kai Kauno apskrities viršininkas, vykdydamas okupacinės valdžios nurodymus, įsakė valsčių viršaičiams ir policijos nuovadų viršininkams apgyvendinti žydus specialiai jiems paskirtose vietose. Žydų perkėlimas į getus buvo susijęs su jų nekilnojamojo turto perėmimu. 1941 m. rugpjūtį ir rugsėjo pradžioje Kauno apskrities Aukštosios Panemunės, Babtų, Čekiškės, Garliavos, Jonavos, Kruonio, Lapių, Pakuonio, Pažaislio, Raudondvario, Rumšiškių, Seredžiaus, Vandžio galos, Veliuonos, Vilki-

jos ir Zapyškio valsčiuose buvo konfiskuotas daugiau nei 445 žydams savininkams ir žydų bendruomenėms priklausęs nekilnojamas turtas. Šį turtą sudarė 620 gyvenamųjų namų, 209 tvartai, 79 sandėliai, 75 negyvenamieji namai, 58 gyvenamieji ir negyvenamieji namai, 45 kluonai, 30 malkinių, 17 daržinių, 16 priestatų, 15 sinagogų, 11 klėčių, 10 svirnų, 4 pašiūrės, 3 šopos, 3 pirtys, 3 vandens malūnai, 2 įmonės, 2 mokyklos, 2 namukai, 2 rūšiai, 1 pastogė, 1 lauko virtuvė ir 1 skerdykla. Konfiskuotų žemės sklypų bendras plotas – 1020,9926 ha. Taip pat konfiskuoti 82 daržai (49 daržų bendras plotas 11,65 ha, 31 daržo – 29 683 m², 2 sklypų dydis nežinomas).

Dalies Kauno apskrities Aukštosios Panemunės, Babtų, Čekiškės, Garliavos, Jonavos, Kruonio, Lapių, Pakuonio, Pažaislio, Raudondvario, Rumšiškių, Seredžiaus, Vandžio galos, Veliuonos, Vilkiijos ir Zapyškio valsčiuose konfiskuoto žydų nekilnojamojo turto, t. y. 524 gyvenamųjų namų, 142 tvartų, 75 negyvenamųjų namų, 58 gyvenamųjų ir negyvenamųjų namų, 50 sandėlių, 27 malkinių, 26 kluonų, 13 sinagogų, 12 priestatų, 7 klėčių, 2 įmonių, 2 mokyklų, 2 rūšių, 1 namuko, 1 lauko virtuvės, 1 pastogės, 1 svirno, 1 daržinės, 1 skerdyklos, 1 sinagogos ir 1 namo, taip pat 58 žemės sklypų (43 sklypų bendras plotas 293,22 ha, kitų 15 sklypų plotas nežinomas) bendra vertė kartu su nedidele dalimi kilnojamojo turto vertės – 4 599 115 rb. Aplinkybė, kad Raudondvario valsčiaus savivaldybė žydų gyvenamuosius namus ir vasarnamius buvo įvertinusi bendra 1,5 mln. rb suma, bet nenurodžiusi, kas šį nekilnojamąjį turtą sudaro, leidžia manyti, kad 4 599 115 rb sumą galima laikyti verte, kuri atspindi dalį tikrosios Kauno apskrities valsčiuose konfiskuoto žydų nekilnojamojo turto vertės.

Dalis 1941 m. rugpjūtį ir rugsėjo pradžioje konfiskuoto žydų nekilnojamojo

turto buvo atiduota valdyti Kauno apskrities 254 gyventojams ir 5 įstaigoms (Altoniškių girininkijai, Plentų valdybai, Kauno maisto prekybai, Pažaislio kooperatyvui ir Valstybiniam ūkiui). Šis turtas anksčiau priklausė 207 žydams savininkams, žydų bendruomenėms ir žydų draugijai „Chevra kadiša“. Šį turtą sudarė 132,5 gyvenamojo namo, 92 tvartai, 33 sandėliai, 29 kluonai, 9 daržinės, 5 svirnai, 4 malkinės, 4 priestatai, 4 pašiūrės, 3 pirtys, 3 klėtys, 3 šopos, 2 namukai, 1 lauko virtuvė, 1 sinagogos kambarys, taip pat 1 sodas, 50,5 daržo (49 daržų bendras plotas 11,65 ha) ir 145 žemės sklypai (141 sklypo bendras plotas 895,3595 ha, kitų 4 sklypų dydis nežinomas).

Dalį nekilnojamojo turto, kuris anksčiau priklausė 140 žydų savininkų, žydų bendruomenėms ir žydų draugijai „Chevra kadiša“, 202 Kauno apskrities gyventojai valdė nuo-

mos sutarčių pagrindu. 58 nuomos sutartims būdinga tai, kad nuomos mokesčiai turėjo būti mokamas kas mėnesį. Bendra mokesčių suma – 3 293,8 rb (329,38 RM). 148 nuomos sutartims būdinga tai, kad valdytojai turėjo sumokėti mokesčių už visą nuomos laikotarpį. Bendra šių mokesčių suma – 69 292 rb (6929,2 RM). Vienoje nuomos sutartyje vietoj nuomos mokesčio buvo nurodyta paslauga – palaikyti švarą sinagogoje ir kituose pastatuose. 2 nuomos sutartyse nenurodytas nuomos mokesčio dydis. Nuomos sutarčių pagrindu buvo valdomas šis turtas: 75,5 gyvenamojo namo, 37 tvartai, 30 sandėlių, 19 kluonų, 8 daržinės, 4 priestatai, 4 pašiūrės, 3 klėtys, 3 šopos, 3 pirtys, 3 malkinės, 1 svirnas, 1 namukas, 1 sinagogos kambarys, taip pat 1 sodas, 49,5 daržo (48 daržų bendras plotas 11 ha) ir 77 žemės sklypai (73 sklypų bendras plotas 430,9193 ha, kitų 4 sklypų dydis nežinomas).

Nuorodos

¹ Ch. Dieckmann, S. Sužiedėlis, *Lietuvos žydų persekiojimas ir masinės žudynės 1941 m. vasarą ir rudenį*, Vilnius, 2006, p. 51.

² V. Brandišauskas, „Lietuvos žydų turto likimas Antrojo pasaulinio karo metais“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, Vilnius, 2011, p. 473–498; to paties, „Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais“, *ibid.*, p. 499–510.

³ A. Bubnys, „Alfredo Rosenbergo operatyvinio štabo veikla Lietuvoje: žydų kultūros vertybių grobimas ir naikinimas“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, p. 511–536.

⁴ Ch. Dieckmann, *Deutsche Besatzungspolitik in Litauen 1941–1944*, Göttingen, 2011, Band 2, S. 1022–1046.

⁵ A. Bubnys, „Žydų žudynės Kauno apskrityje 1941 m.“, *Holokaustas Lietuvoje 1941–1944 m.*, p. 166–193.

⁶ L. Truska, V. Vareikis, *Holokausto prielaidos: antisemitizmas Lietuvoje*, Vilnius, 2004, p. 269.

⁷ *Ibid.*, p. 304.

⁸ *Ibid.*, p. 306.

⁹ *Ibid.*, p. 269.

¹⁰ „Atstatoma laisva Lietuva“, *Į laisvę*, 1941, birželio 24, Nr. 1, p. 1.

¹¹ V. Brandišauskas, *Siekiai atkurti Lietuvos valstybingumą (1940 06–1941 09)*, Vilnius, 1996, p. 92–93.

¹² Kauno miesto ir apskrities viršininko 1941 m. liepos 1 d. įsakymai Nr. 1 ir Nr. 2, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 183, l. 2, 4.

¹³ *Lietuvos laikinoji vyriausybė. Posėdžių protokolai*, Vilnius, 2001, p. 23.

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ *Ibid.*, p. 21–24, 36–37, 88–90, 99–102, 107–108, 130–133; 1941 m. liepos 19 d. Prekybos ir viešojo maitinimo įmonių denacionalizacijos įstatymas, 1941 m. liepos 22 d. Pramonės denacionalizacijos įstatymas, LCVA, f. R-1436, ap. 1, b. 9, l. 115, 285.

¹⁶ V. Brandišauskas, „Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais“, p. 500.

¹⁷ L. Truska, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, 2005, p. 138–178.

¹⁸ Kauno apskrities viršininko 1942 m. kovo 10 d. raštas Pažaislio valsčiaus viršaičiui, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 194, l. 68.

¹⁹ V. Brandišauskas, „Žydų nuosavybės bei turto konfiskavimas ir naikinimas Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais“, p. 499.

²⁰ R. Hilberg, *Die Vernichtung der europäischen Juden*, Frankfurt am Main, 1990, Bd. 1, S. 56–57.

²¹ Kauno miesto ir Kauno miesto burmistro įsakymas Nr. 15, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 191, l. 182.

²² *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944). Сборник документов и материалов*, Иерусалим, 1991, с. 49.

²³ Kauno apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 7 d. raštas Nr. 445 visiems valsčių viršaičiams, policijos nuovadų viršininkams, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 186, l. 37.

²⁴ *Уничтожение евреев СССР в годы немецкой оккупации (1941–1944)*, с. 47–48.

²⁵ Kauno apskrities viršininko 1941 m. rugpjūčio 19 d. raštas visiems Kauno apskrities valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 191, l. 200.

²⁶ A. Panemunės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 18.

²⁷ Aukštosios Panemunės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Panemunės valsčiuose esančių ūkių, kuriuos š. m. birželio mėn. 20 d. valdė žydai, sąrašas, *ibid.*, l. 18; b. 191, l. 457, 458.

²⁸ Babtų valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 11 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 40.

²⁹ Babtų valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 11 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Babtų valsčiaus žydų tautybės turto ir skolų sąrašas, *ibid.*, l. 40, 41–41 a. p.

³⁰ 1941 m. rugsėjo 9 d. aktai, Sąrašas žemės ūkių, kuriuos iki 1941 m. birželio 20 d. valdė žydai Čekiškės valsčiuje, Čekiškės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 27 d. raštas Nr. 4132 Kauno apskrities viršininkui, Čekiškės valsčiaus ribose esančio žydų turto sąrašas, *ibid.*, b. 191, l. 292–292 a. p., 295–295 a. p., 462, 463; b. 193, l. 13 a. p.–15 a. p.

³¹ Garliavos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 20.

³² Garliavos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 19 d.–rugsėjo 25 d. sutartys, Garliavos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Nr. 8476 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 191, l. 51–91 a. p., 332–361, 449, 504–508 a. p.

³³ Sąrašas Jonavos valsčiaus ribose esančių ūkių, kuriuos š. m. birželio 20 d. valdė žydai, Jonavos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 20 d. raštas

Kauno apskrities viršininkui, Žinios apie Jonavos mieste esantį buvusį žydų turta, 1942 m. vasario 7, 9 ir 10 d. nuomos sutartys, *ibid.*, l. 446; b. 193, l. 53, 54–56; b. 194, l. 113–126 a. p.

³⁴ Kruonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 13 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 21.

³⁵ Kruonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. lapkričio 13 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Sąrašas Darsūniškio miestelyje gyvenančių žydų ir kokius jie turėjo trobesius. Sąrašas pagamintas 1941–VIII-14, Sąrašas Kruonio miestelyje gyvenusių žydų ir kokius jie turėjo trobesius. Sąrašas pagamintas 1941–VIII-14, Sąrašas Kruonio valsčiaus ribose žydų, turinčių žemės ūkius. Sąrašas pagamintas 1941–VIII-14, *ibid.*, l. 21, 88–90.

³⁶ Lapių valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 47.

³⁷ Lapių valsčiaus savivaldybės 1941 m. spalio mėn. raštas Nr. 3357 Kauno apskrities viršininkui [gautas 1941 m. spalio 4 d.], 1941 m. lapkričio 20 d. ūkio nuomos sutartis, 1941 m. rugpjūčio 14 d. perėmimo aktas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Ginėnų kaimo gyventojų žydo Grinblato Jankelio, 1941 m. rugpjūčio 14 d. išvykusio gyventi į Vilijampolę, žydams skirtą rajoną, palikto turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Varluvos kaimo gyventojų žydo Grimblato Joselio, 1941 m. rugpjūčio 14 d. išvykusio gyventi į Vilijampolę, žydams skirtą rajoną, palikto turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Sargėnų kaimo ūkininko žydo Dembos ir Dembienės Godos, gyvenančių Vilijampolėje, esančio Lapių valsčiaus Sargėnų kaime turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Sargėnų kaime esančio žydų Joelsienės Basės ir Veršvovskio Solomo, gyvenančių Kauno miesto ribose, turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Milikonų kaime esančio Vilijampolės žydų draugijos „Chevra-Kadiša“ turto sąrašas, *ibid.*, b. 191, l. 460, 708, 709; b. 193, l. 48–52.

³⁸ Pakuonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 11 d. raštas Nr. 2313 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 45.

³⁹ Pakuonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 11 d. raštas Nr. 2313 Kauno apskrities viršininkui, Pakuonio valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 27 d. raštas Nr. 2967 Kauno apskrities viršininkui, 1941 m. lapkričio 1 d., 1941 m. spalio 1 d. buto nuomos, 1941 m. rugsėjo 27 d. ūkio nuomos, 1941 m. spalio 1 d. buto-pleciaus nuomos, 1941 m. lapkričio 1 d. buto nuomos, 1941 m. spalio 1 d. buto

nuomos sutartis, *ibid.*; b. 191, l. 393, 459, 642, 645, 660, 695, 698.

⁴⁰ Pažaislio valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 26 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 31.

⁴¹ Pažaislio valsčiaus Rudmenos kaimo ūkininkų 1941 m. rugpjūčio 16 d. prašymas Kauno apskrities žemės tvarkytojui, Pažaislio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 3 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 191, l. 208, 448.

⁴² Raudondvario valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Bendrajam skyriui, *ibid.*, b. 193, l. 46.

⁴³ Raudondvario valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 25 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 23.

⁴⁴ Raudondvario valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Nr. 1036 Kauno apskrities viršininkui, 1941 m. rugsėjo 24 d. aktas, 1941 m. rugsėjo 24 d. ūkio nuomos sutartis, *ibid.*, b. 191, l. 456, 515, 517.

⁴⁵ Rumšiškių valsčiaus valdybos 1941 m. rugpjūčio 11 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 43.

⁴⁶ Rumšiškių valsčiaus ribose esamo žydų nenaacionalizuoto turto sąrašas, *ibid.*, l. 44.

⁴⁷ Rumšiškių valsčiaus valdybos 1941 m. spalio 9 d. raštas Nr. 1275 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 191, l. 455.

⁴⁸ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 24.

⁴⁹ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Seredžiaus valsčiuose esančių ūkių, kuriuos š. m. birželio 20 d. valdė žydai, žinios, *ibid.*, b. 191, l. 454, 454 a. p.

⁵⁰ Vandžiolgalos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 42.

⁵¹ Vandžiolgalos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 22 d. raštas Kauno apskrities valdybai, *ibid.*, l. 26.

⁵² Vandžiolgalos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Nr. 5160 Kauno apskrities viršininkui, Vandžiolgalos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 22 d. raštas Kauno apskrities valdybai, *ibid.*, b. 191, l. 453; b. 193, l. 26.

⁵³ Veliuonos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 9 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 193, l. 57.

⁵⁴ Veliuonos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 24 d. raštas Kauno apskrities viršininko įstaigos

Bendrajam skyriui, Veliuonos valsčiaus žydų tautybės asmenų, turinčių įvairaus turto, sąrašas, *ibid.*, l. 25, 58–59 a. p.

⁵⁵ B. Cvirkos 1944 m. spalio 11 d. apklausos protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 34255/3, l. 38.

⁵⁶ B. Cvirkos ir J. Sabaliausko 1944 m. spalio 25 d. akistatos protokolas, *ibid.*, l. 334 a. p.

⁵⁷ J. Sabaliausko 1944 m. spalio 21 d. apklausos protokolas, *ibid.*, l. 246.

⁵⁸ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio mėn. raštas Kauno apskrities viršininkui [mėnesio diena nenurodyta, viršininko įstaiga raštą gavo 1941 m. rugpjūčio 15 d.], LCVA, f. R-1534, ap. 1, b. 193, l. 27.

⁵⁹ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 5 d. raštas Nr. 8019 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 191, l. 451.

⁶⁰ Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. raštas Kauno apskrities valdybos Bendrajam skyriui, *ibid.*, b. 193, l. 28.

⁶¹ 1941 m. rugpjūčio 7 d. be valdytojo paliktų žemės ūkių turto įkainavimo aktai, Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 2 d. raštas Nr. 285 Kauno apskrities viršininkui, 1941 m. gruodžio 1 d. sutartis, *ibid.*, b. 191, l. 98–170 a. p., 450, 492.

⁶² Kauno apygardos komisaro 1941 m. gruodžio 30 d. raštas Kreislandwirtschaftsführeriui, *ibid.*, b. 194, l. 8.

⁶³ Kauno apskrities viršininko 1942 m. sausio 14 d. raštas visiems valsčių viršaičiams, *ibid.*, l. 11.

⁶⁴ Kauno apskrities viršininko 1941 m. rugsėjo 10 d. raštas Nr. 1551 visiems Kauno apskrities valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 191, l. 291.

⁶⁵ Kauno apskrities viršininko 1941 m. spalio 16 d. raštas Raudondvario valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, l. 565.

⁶⁶ Aukštosios Panemunės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 13 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Panemunės valsčiuose esančių ūkių, kuriuos š. m. birželio mėn. 20 d. valdė žydai, sąrašas, *ibid.*, l. 457, 458; b. 193, l. 18.

⁶⁷ Čekiškės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 12 d. raštas Kauno apskrities viršininko įstaigos Bendrajam skyriui, *ibid.*, b. 193, l. 12.

⁶⁸ Sąrašas žemės ūkių, kuriuos iki 1941 m. birželio 20 d. valdė žydai Čekiškės valsčiuje, Čekiškės valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 27 d. raštas Nr. 4132 Kauno apskrities viršininkui, Čekiškės valsčiaus ribose esančio žydų turto sąrašas, *ibid.*, b. 191, l. 462, 463; b. 193, l. 15 a. p.

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ 1941 m. rugsėjo 9 d. aktas, *ibid.*, b. 191, l. 295–295 a. p.

⁷¹ 1941 m. rugsėjo 9 d. aktas, *ibid.*, l. 292–294.

⁷² Garliavos valsčiaus viršaičio 1941 m. rugpjūčio 19 d.–rugsėjo 25 d. sutartys, Garliavos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Nr. 8476 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 51–91 a. p., 332–361, 449, 504–508 a. p.

⁷³ 1942 m. vasario 7, 9 ir 10 d. nuomos sutartys, *ibid.*, b. 194, l. 113–126 a. p.

⁷⁴ Sąrašas Jonavos valsčiaus ribose esančių ūkių, kuriuos š. m. birželio 20 d. valdė žydai, *ibid.*, b. 191, l. 446.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Kruonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. spalio 1 d. raštas Nr. 5723 Kauno apskrities viršininkui, Sąrašas Darsūniškio miestelyje gyvenančių žydų ir kokius jie turėjo trobesius. Sąrašas pagamintas 1941-VIII-14, Sąrašas Kruonio valsčiaus ribose žydų, turinčių žemės ūkius. Sąrašas pagamintas 1941-VIII-14, *ibid.*, l. 447; b. 193, l. 89, 90.

⁷⁷ Lapių valsčiaus savivaldybės 1941 m. spalio mėn. raštas Nr. 3357 Kauno apskrities viršininkui [gautas 1941 m. spalio 4 d.], 1941 m. lapkričio 20 d. ūkio nuomos sutartis, 1941 m. rugpjūčio 14 d. perėmimo aktas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Ginėnų kaimo gyventojų žydo Grinblato Jankelio, 1941 m. rugpjūčio mėn. 14 d. išvykusio gyventi į Vilijampolę, žydams skirtą rajoną, palikto turto sąrašas, Varlupos kaimo gyventojų žydo Grimblato Joselio, 1941 m. rugpjūčio 14 d. išvykusio gyventi į Vilijampolę, žydams skirtą rajoną, palikto turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Sargėnų kaimo ūkininko žydo Dembos ir Dembienės Godos, gyvenančių Vilijampolėje, esančio Lapių valsčiaus Sargėnų kaime turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Sargėnų kaime esančio žydų Joelsienės Basės ir Veršovskio Solomo, gyvenančių Kauno miesto ribose, turto sąrašas, 1941 m. rugpjūčio 14 d. Lapių valsčiaus Milikonų kaime esančio Vilijampolės žydų draugijos „Chevra–Kadiša“ turto sąrašas, *ibid.*, b. 191, l. 460, 708, 709; b. 193, l. 48–52.

⁷⁸ Pakuonio valsčiaus savivaldybės 1941 m. rugpjūčio 11 d. raštas Nr. 2313 Kauno apskrities viršininkui, Pakuonio valsčiaus viršaičio 1941 m. rugsėjo 27 d. raštas Nr. 2967 Kauno apskrities viršininkui, 1941 m. lapkričio 1 d., 1941 m. spalio 1 d. buto nuomos, 1941 m. rugsėjo 27 d. ūkio nuomos, 1941 m. spalio 1 d. buto-plečiaus nuomos, 1941 m. lapkričio 1 d. buto nuomos, 1941 m. spalio 1 d. buto nuomos sutartis, *ibid.*, b. 191, l. 393, 459, 642, 645, 660, 695, 698; b. 193, l. 45.

⁷⁹ Pažaislio valsčiaus Rudmenos kaimo ūkininkų 1941 m. rugpjūčio 16 d. prašymas Kauno apskrities žemės tvarkytojui, Pažaislio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 3 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 191, l. 208, 448.

⁸⁰ Raudondvario valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Nr. 1036 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 456.

⁸¹ 1941 m. rugsėjo 24 d. ūkio nuomos sutartis, *ibid.*, l. 517.

⁸² 1941 m. rugsėjo 28 d. nuomos mokestis, *ibid.*, l. 516.

⁸³ Rumšiškių valsčiaus valdybos 1941 m. spalio 9 d. raštas Nr. 1275 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 455.

⁸⁴ Seredžiaus valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Kauno apskrities viršininkui, Seredžiaus valsčiuose esančių ūkių, kuriuos š. m. birželio 20 d. valdė žydai, žinios, *ibid.*, l. 454, 454 a. p.

⁸⁵ Seredžiaus valsčiaus, Seredžiaus miestelio žydų tautybės asmenų bulvių ir daržų išnuomavimo miestelio gyventojams paskirstymo ir įkainavimo sąrašas, *ibid.*, l. 312–313.

⁸⁶ Vandžiogalos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 4 d. raštas Nr. 5160 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 453.

⁸⁷ 1941 m. rugpjūčio 25 d. ūkio nuomos sutartis, *ibid.*, l. 93.

⁸⁸ 1941 m. rugpjūčio 25 d. sodo nuomos sutartis, *ibid.*, l. 96.

⁸⁹ Vilkijos valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 5 d. raštas Nr. 8019 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 451.

⁹⁰ Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 2 d. raštas Nr. 285 Kauno apskrities viršininkui, 1941 m. gruodžio 1 d. nuomos sutartis, *ibid.*, l. 450, 492.

⁹¹ 1941 m. rugpjūčio 7 d. be valdytojo palikto žemės ūkio turto įkainavimo aktas, Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 2 d. raštas Nr. 285 Kauno apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 116–117, 450.

⁹² Zapyškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 2 d. raštas Nr. 285 Kauno apskrities viršininkui, 1941 m. gruodžio 1 d. sutartis, *ibid.*, l. 450, 492.

⁹³ Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos 1944 m. rugpjūčio 20 d. įstatymas dėl vokiečių okupacijos padarinių žemės ūkyje likvidavimo, *ibid.*, f. R-758, ap. 2, b. 4, l. 1.

Alfредas Rukšėnas

THE FEATURES OF THE STORY OF PROPERTY OF JEWS FROM KAUNAS COUNTY PARISHES DURING NAZI OCCUPATION IN LITHUANIA (1941–1944): CONFISCATION AND OWNERSHIP OF THE IMMOVABLE PROPERTY

Summary

The subject of the research is the history of property of Lithuanian Jews from Kaunas county parishes during the period of occupation by military forces of Nazi Germany (1941–1944). This time period is valued as a period in Lithuanian history, during which the occupational Nazi authorities performed a reform on Jewish property. It is stated in this study that the expression of the Jewish property reform was visible in the activity of the LAF (Lithuanian Activist Front) operated in Berlin as well, this organization used to invite the people of this country to prepare themselves and when appropriate time comes to commence the Jewish property reform, i.e., to take the property into their own hands, while the Jews themselves had to be expelled from Lithuania. It is argued that the expression of this idea, as well as the circumstances that the projects of formation of the Provisional Government of Lithuania were generated by headquarters of the LAF in Berlin, that in the laws on denationalization drafted by the Government, owners of Jewish origin are valued as persons to whom the property nationalized during the Soviet times would not be returned allows assuming that the Provisional Government had chosen the path of the Jewish property reform. The fact that LAF in Berlin and the Provisional Government of Lithuania intended to involve themselves into organizing this reform denies the circumstance that Nazi authorities had had an influence on their activity. It is stated that the fact that during the period under rule of president Antanas Smetona (1927–1940) there were city reform, i.e. Jewish property reform, opponents and supporters, who had not been influenced by a factor of alien authorities, also the factor of opposing activity shown by president A. Smetona towards a reform concerning Jewish property allows assuming that among members of the LAF in Berlin and the Provisional Government of Lithuania there could be persons who opposed and who supported the Jewish property reform. Lithuanian version of this reform did not have any continuity, because the Nazi authorities recognized neither independence announced by the rebels nor the Provisional Government of Lithuania with its policy to be implemented. Due to pressure exerted by the Nazi, both the Provisional Government and the LAF were forced to terminate their activity.

It is stated in the article that the Nazi used the Holocaust in order to execute a reform concerning control over Jews property. It is emphasised therein that confiscation of the property of the Jews from Kaunas county is directly linked

to the process of establishment of ghettos that took place in the parishes of Kaunas county and started on August the 7th in 1941. Under leadership of Kaunas Circuit Commissar Arnold Lentzen, who requested and engaged officers from Lithuanian municipalities and police units, in August of 1941 and at the beginning of September of that year, immovable property owned by more than 445 owners Jews and Jewish communities was confiscated. This operation took place in Kaunas county parishes of Aukštoji Panemunė, Babtai, Čekiškė, Garliava, Jonava, Kruonis, Lapės, Pakuonis, Pažaislis, Raudondvaris, Rumšiškės, Seredžius, Vandžiogala, Veliuona, Vilkija and Zapyškis. The property consisted of 620 residential houses, 209 cattle-sheds, 79 storage units, 75 non-residential houses, 58 residential and non-residential houses, 45 grain sheds, 30 wood sheds, 17 barns, 16 extensions, 15 synagogues, 11 equipment sheds, 10 granaries, 4 sheds, 3 shops, 3 bathhouses, 3 water mills, 2 small houses, 2 cellars, 2 schools, 2 enterprises, 1 shelter, 1 outdoor kitchen and 1 slaughterhouse. Total area of confiscated land parcels – 1 020,9926 ha. Also, 82 vegetable gardens were confiscated (total area of 49 vegetable gardens was 11.65 ha, while that of 31 vegetable gardens – 29 683 square metres). It has been established that the part of the value of this property was 4 599 115 rubbles.

It is stated in the article, that after this confiscation, the story of immovable property of Jews from Kaunas county parishes goes in direction not related to genocide of Jews and its constituents either. It has been established that a part of immovable property confiscated from Jews in 1941–1942 was handed over and then owned by 254 residents of Kaunas county and 5 offices Altonišio forestry unit, Board for Highways (*Plenty valdyba*), Kaunas Food Trade Unit (*Kauno maistprekyba*), Pažaislio cooperative society and State Economy institution (*Valstybės ūkis*). This property used to belong to 207 owners of Jew origin, Jewish communities and *Chevra Kadisha*, an organization of Jewish men and women. The property owned consisted of 132,5 residential houses, 92 cattle-sheds, 33 storage units, 29 grain sheds, 9 barns, 5 granaries, 4 extensions, 4 sheds, 4 wood sheds, 3 bathhouses, 3 equipment sheds, 3 shops, 2 small houses, 1 outdoor kitchen, 1 synagogue room, as well as 1 garden, 50.5 vegetable gardens (total area of 149 vegetable gardens was 11.65 ha) and 145 land parcels (total area of 141 parcels was 895.3595 ha, the area of another 4 parcels remains unknown).

Žemės ūkio prievolių išreikalavimas nacių okupuotoje Lietuvoje

Straipsnyje analizuojami žemės ūkio prievolių išreikalavimo būdai ir priemonės nacių okupacijos metais. Pateikiama išsami, visos Lietuvos mastu apibendrinta žemės ūkio gaminių prievolių kontingentų išreikalavimo statistika.

ĮVADAS

Straipsnio tyrimo objektas – žemės ūkio prievolių išreikalavimo būdai ir priemonės. Tikslas – išnagrinėti žemės ūkio prievolių išreikalavimo būdus ir priemones nacių okupacijos metų Lietuvoje. Darbo uždaviniai: 1) aptarti žemės ūkio gamybos pritaikymą karo reikmėms nacių okupuotoje Lietuvoje; 2) išanalizuoti nacių okupacinės valdžios naudotus būdus ir priemones žemės ūkio produktų prievolėms išreikalauti iš krašto ūkininkų; 3) aptarti kitas Lietuvos ūkininkams skirtas žemės ūkio (ne maisto gaminių) prievoles, išnagrinėti būdus ir priemones joms išreikalauti; 4) pateikti išsamią ir patikimą žemės ūkio gaminių prievolių išreikalavimo statistiką.

Pasirinktoji tema aktuali ir nauja, nes lietuvių istoriografijoje nėra išsamiai nušviesta. Ypač pasigendama žemės ūkio, pirmiausia žemės ūkio gaminių, prievolių išreikalavimo mechanizmo taikymo praktikoje išsamesnės, archyvinių ir ypač patikimų statistinių duomenų pagrindu paremtos, visos Lietu-

vos mastu apibendrintos analizės. Tyrimu siekiama užpildyti šias ir kitas aktualias istoriografijos spragas.

Straipsnyje taikomi aprašomasis ir lyginamasis metodai, šaltinių ir literatūros analizė ir sintezė bei statistinių duomenų analizė.

Tiriant temą, nemažai reikšmingos informacijos rasta Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA), ypač šiuose fonduose: f. 599 – Lietuvos žemės ūkio kooperatyvų sąjungos „Lietūkis“, f. R-614 – Vilniaus miesto apygardos komisaro, f. R-646 – Vilkaviškio apskrities savivaldybės, f. R-685 – Vilniaus apskrities viršininko, f. R-729 – Panevėžio apskrities viršininko, f. R-926 – Ukmergės kalėjimo, f. R-1099 – Šiaulių apskrities viršininko, f. 1173 – Iš Vokietijos gautų dokumentų kolekcijos, f. 1342 – Kretingos apskrities savivaldybės, f. R-1399 – Saugumo policijos ir SD vado Lietuvoje, f. R-1610 – Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos, f. 1696 – Ukmergės apskrities valsčių savivaldybių, f. R-1720 – Apskričių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų, f. R-1739 – Mėsos pramonės centro „Maistas“.

Nagrinėti temą labai padėjo oficialus periodinis tęstinis Lietuvos generalinės srities komisariato leidinys „Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen“¹, ėjęs visą nacių okupacijos laiką. Jame buvo skelbiami okupuotų Rytų kraštų reichsministro Alfredo Rosenbergo, Ostlando reichskomisarų

Hinricho Lohse's ir Lietuvos generalinio komisaro Adriano Theodoro von Rentelno potvarkiai, apimantys beveik visas valdymo sritis, tarp jų ir žemės ūkio prievolės. Statistiniu požiūriu vertingiausias buvo oficialus karo metų leidinys „Statistische Berichte für das Ostland“².

Šios temos neįmanoma nagrinėti be nacių okupacijos metų Lietuvos spaudos. Ji padeda pajusti to meto aplinką, suteikia įvairių žinių apie okupantų leistus potvarkius ir skelbimus. Dėl gausios informacijos ypač paminėtini visai Lietuvai skirti dienraščiai „Į laisvę“³ ir „Ateitis“⁴.

Tyrimui pravertė Juozo Brazaičio⁵, Arūno Bubnio⁶ ir kt. autorių veikalai.

ŽEMĖS ŪKIO GAMYBOS PRITAIKYMAS KARO REIKMĖMS

1941 m. birželio mėn. sovietų okupaciją Lietuvoje pakeitė nacių okupacija. Nacių požiūriu, lietuvių tauta artimiausioje ateityje turėjo išnykti, o jos teritorija turėjo tapti viena iš Vokietijos pasienio provincijų. Koks likimas laukė Ostlande gyvenančių tautų, akivaizdžiai rodo okupuotų Rytų sričių reichsministro A. Rosenbergo 1941 m. gegužės 8 d. instrukcija būsimam reichskomisarui Baltijos šalims ir Baltarusijai, kurioje skelbiama: „Reichskomisarui Estijai, Latvijai, Lietuvai ir Baltarusijai tikslas turi būti vokiečių protektorato sukūrimas, po to šių sričių pavertimas didžiojo vokiečių Reicho dalimi, germanizuojant rasiniu požiūriu tinkamus elementus, apgyvendinant germanų rasės atstovus ir sunaikinant nepageidautinus elementus. Baltijos jūra turi tapti didžiosios Vokietijos saugumo vokiečių vidaus jūra.“⁷ Tačiau norėdami šį planą įgyvendinti naciai pirmiausia privalėjo laimėti karą. Į tai jie ir sutelkė visą dėmesį. Nacių okupantai visokiais būdais engė vietos gyventojus. Okupu-

toje Lietuvoje jie sukūrė valdžios aparatą, kad su jo pagalba įgyvendintų grobikiškus tikslus šioje nedidelėje Baltijos šalyje.

Ekonominio Rytų štabo vadovo reichsmaršalo Hermanno Göringo 1941 m. lapkričio 18 d. įsake buvo nubrėžti svarbiausi Reicho ekonominės politikos okupuotuose Rytų kraštuose principai. Dokumente kaip aukščiausias karo meto ekonomikos įstatymas iškelti karo ekonomikos poreikiai. Okupuotuose Rytų kraštuose neplanuota kurti reikšmingesnės vartojimo reikmenų pramonės. Šios šalys turėjo tapti pigios darbo jėgos ir žaliavų tiekimo baze, taip pat Vokietijos pramonės gaminių realizavimo rinka. Negalėjo būti ir kalbos apie vietos gyventojų aprūpinimą vertingesnėmis prekėmis ir produktais. Turėjo būti griežtai slopinamos bet kokios tendencijos kelti vietos žmonių gyvenimo lygį. Ostlandas iš pradžių turėjo būti aprūpinamas kukliai. Išimtis turėjo būti daroma čia esantiems vokiečiams ir suvokietinti numatytiems gyventojams. Reichui gaminama Ostlando žemės ūkio produkcija turėjo būti kuo pigesnė⁸. „Jūs pasiūstė į okupuotas sritis ne tam, kad dirbtumėte jums patiktų valdyti tautų labui, o tam, kad išsiurbtumėt iš ten viską, ką galima“⁹, – okupuotų kraštų komisarams ir kitiems vadovams yra pareiškęs H. Göringas.

Naciai buvo taip įsitikinę savo galutine pergale, kad nemanė, jog būtina kaip nors slėpti grobikiškus planus Rytuose, todėl spaudoje šia tema nuolat skelbė įvairius straipsnius. Antai vokiečių laikraštis „Deutsche Allgemeine Zeitung“ 1941 m. rudenį straipsnyje „Rytų svarumo centras“ (autorius Josefas Winschuhas), kurį perspausdino okupuotos Lietuvos dienraštis „Į laisvę“, rašė: „Rytuose priešais Vokietijos ir Europos duris atsiverianti didžiulė apgyvendinimo bei kolonizacijos ir kapitalų įdėjimo sritis, į kurią imsiąs veržtis ir įsiliesiąs Vokietijos ūkinių bei organizacinių jėgų ir gyventojų

perteklius.¹⁰ Panašiai, tik rafinuočiau, nacių tikslus Ostlando ūkyje viešai atskleidė ir okupuotų Rytų kraštų reichsministras A. Rosenbergas pokalbyje Ostlando klausimais su laikraščio „Deutsche Zeitung im Ostland“ korespondentu, kurį taip pat perspausdino tas pats dienraštis „Į laisvę“: „Mūsų uždavinys šiandien – ir tai visų uždavinys – yra nenuilstamu darbu suvokti bendrąją padėtį, paleisti į darbą visas galimas sutelkti jėgas, kad būtų užtikrinta viso Rytų Krašto apsauga ir kad kovojančiai vokiečių kariuomenei būtų patiekta visa, kas reikalinga.“¹¹ Todėl šioms tautoms tenkanti „moralinė pareiga visas savo jėgas skirti vokiečių kariuomenei ir vokiečių karo ūkiui aprūpinti“¹².

Kad Lietuvos gyventojų aprūpinimo sistema normaliai funkcionuotų, kad būtų galima kuo veiksmingiau aprūpinti vokiečių kariuomenę ir Vokietijos gyventojus maisto produktais, civilinė okupacinė nacių valdžia išleido daugybę potvarkių, apkraunančių Lietuvos ūkininkus įvairiomis žemės ūkio produktų prievolėmis. Ūkininkai privalėjo į pagrindinių Lietuvos žemės ūkio bendrovių – „Maisto“, „Pienocentro“, „Lietūkio“, „Sodybos“ – supirkimo punktus kasmet pristatyti nustatytą kontingentą mėsos, grūdų, pieno, kiaušinių, šieno, linų, vilnos ir kitų žemės ūkio gaminių. Nacių okupacinė administracija buvo gerai apgalvojusi, kaip surinkti iš gyventojų žemės ūkio produktų prievolės. Prievolių kontingentus Lietuvai nustatydavo Lietuvos generalkomisariatas. Toliau juos paskirstė apskritims žemės ūkio generalinio tarėjo žinioje veikusi Maisto pramonės ir tiekimo valdyba. Prievolių paskirstymą valsčiams vykdė apskričių viršininkų žinioje veikusios apskričių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos¹³. Kaip tik jos ir buvo atsakingos už žemės ūkio produktų rekvizavimą iš apskrities gyventojų¹⁴. Vis dėlto iš esmės prievolių paskirstymui iki pat valsčiaus imtinai vadovavo generalkomisari-

ato Žemės ūkio skyrius, apygardų komisarai ir kiti vokiečių pareigūnai – apygardų ir apskričių žemės ūkio vadovai¹⁵. Valsčiams skirtus prievolių kontingentus valsčių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos išdalydavo ūkininkams¹⁶. Kaimo gyventojai apie okupantų jiems skirtas prievolės dažniausiai būdavo informuojami seniūnijų sueigose¹⁷.

Siekdama kuo veiksmingiau kontroliuoti gamybos pokyčius atskiruose ūkiuose ir nustatyti didžiausias prievolių normas, okupacinė valdžia 1942 m. viduryje įvedė vadinamuosius žemės ūkio lapus visiems didesniems kaip 5 ha ūkiams¹⁸, o po metų, t. y. 1943 m. viduryje, jie įvesti ir 2–5 ha žemės turintiems ūkiams¹⁹. Šiuose lapuose buvo surašomi duomenys apie ūkininko šeimos sudėtį, samdomus darbininkus, žemės ūkio mašinas, ūkio padargus, pasėlių struktūrą ir plotą, žemės rūšį, gyvulių skaičių ir pan. Atsižvelgiant į surašytus duomenis, buvo nustatomi žemės ūkio produktų prievolių kontingentų dydžiai paskiriems ūkiams.

Pažymėtina, kad visai Lietuvai skiriami privalomų pristatyti žemės ūkio produktų kontingentai sudarė didelę bendrosios žemės ūkio produkcijos dalį. Pavyzdžiui, duoninių javų (rugių ir kviečių) prievolės kontingentas 1941–1942 ūkiniais metais (nuo rugsėjo 1 d. iki kitų metų rugsėjo 1 d.) sudarė 45,8 proc. bendrojo 1941 m. šių kultūrų derliaus, 1942–1943 ūkiniais metais – 47,7 proc. 1942 m. derliaus ir 1943–1944 ūkiniais metais – 32,6 proc. 1943 m. derliaus. Avižių prievolės kontingentas 1941–1942 ūkiniais metais sudarė 16,4 proc. bendrojo 1941 m. avižių derliaus, 1942–1943 ūkiniais metais – 22,7 proc. 1942 m. derliaus ir 1943–1944 ūkiniais metais – 19,8 proc. 1943 m. derliaus. Namininių paukščių (vištų, žąsų ir ančių) prievolės kontingentas 1942–1943 ir 1943–1944 ūkiniais metais (1941–1942 ūkiniais metais šios prievolės nebuvo) sudarė atitinkamai 46,3 ir 66 proc. 1942 ir 1943 m. pabaigoje buvusio

naminių paukščių skaičiaus (vykdytų surašymų duomenimis). Vardijant naminius paukščius atskirai, matyti, kad vištų prievolė 1942–1943 ir 1943–1944 ūkiniais metais sudarė atitinkamai 45,5 ir 68,2 proc., žąsų prievolė – 51,3 ir 52,2 proc., ančių prievolė – 82,1 ir 65,9 proc. bendrojo 1942 ir 1943 m. pabaigoje buvusio šių naminių paukščių skaičiaus. Dideli buvo ir kitų svarbesnių žemės ūkio gaminių kontingentai, bet nesant duomenų apie bendrąją atskirų žemės ūkio gaminių produkciją neįmanoma nustatyti tų gaminių prievolių dalies visoje gamyboje. Antai mėsos prievolė 1941–1942 ūkiniais metais buvo 48 tūkst. t, 1942–1943 ūkiniais metais – 41,8 tūkst. t, 1943–1944 ūkiniais metais – 38 tūkst. t; kiaušinių – atitinkamai 90, 57 ir 57 mln. vnt.; šieno – atitinkamai 75, 40 ir 40 tūkst. t ir t. t.²⁰ Už privalomąsias žemės ūkio produktų prievoles okupantai mokėjo nustatytą atlyginimą, bet jis buvo toks mažas, kad sudarė vos 60 proc. atlyginimo, mokamo Rytprūsiose – artimiausiame vokiečių gyvenamame rajone²¹. Mokėdami kad ir minimalias kainas vokiečiai siekė įtikinti, jog produktai ne nusavinami, o superkami.

Karo metu patiekti daugiau žemės ūkio gaminių prievolėmis su mažesne žala savo ūkiui ir šeimos pragyvenimo lygiui buvo pajėgūs tik vidutiniai ir stambesnieji ūkiai, o tokių po bolševikinės reformos buvo gerokai sumažėję. Lietuvoje daug ūkių buvo smulkieji. Antai iki 5 ha žemės turėjo 30,2 proc., o iki 10 ha – 60 proc. ūkių. Jų turimos žemės plotas sudarė atitinkamai 6,3 ir 25,5 proc. visų ūkių žemės ploto²². Ir tarpukario Lietuvoje smulkieji ūkiai tegalėjo garantuoti pragyvenimo minimumą vien ūkininkui ir jo šeimos nariams, o dabar tai padaryti, kartu įvykdant visas nustatytas žemės ūkio gaminių prievoles, buvo daug sunkiau. Be to, ūkininkams nustatyti aukšti įvairių produktų prievolių kontingentai buvo laikomi tik minimaliais, o apskritai reikalauta atiduoti visus ūkyje

pagamintus produktus, išskyrus dalį, skirtą sėklai, pašarams ir ūkininko šeimos maistui. Dėl to ūkininkams buvo uždrausta laisvai prekiauti visais žemės ūkio produktais. Kad išvengtų nesusipratimų, ūkininkai, veždami privalomuosius maisto produktus, turėjo pasirūpinti atitinkamais pažymėjimais, kuriuos išduodavo valsčių savivaldybės²³.

Vadovaujantis generalinio komisaro A. T. von Rentelno 1942 m. kovo 13 d. patvarkymu, siekiant kontroliuoti ūkius, kad šie geriau vykdytų grūdų prievolę, ūkininkams buvo leidžiama susimalti grūdų tik pateikus valsčiaus viršaičio pažymėjimą, kuriame nurodyta, kad jo pateikėjas yra atlikęs grūdų prievolę. Jei ūkininkas nepristatė privalomo kiekio grūdų dėl pateisinamos priežasties, jam galėjo būti išduotas pažymėjimas susimalti pragyvenimui būtina kiekį grūdų. Malūnų vedėjai, užtikti malantys grūdus be tokio leidimo, remiantis minėtu generalinio komisaro patvarkymu buvo baudžiami administracine bauda arba siunčiami į priverčiamojo darbo stovyklą, o jų malūnai uždaromi²⁴.

Siekiant geriau kontroliuoti grūdų malimą generalinio komisaro parėdymu 1943 m. rugsėjo 1 d. visoje Lietuvos generalinėje srityje vietoj galiojusių iki tol leidimų susimalti grūdų įvestos malimo kortelės. Pagal jas kiekvienam ūkiui buvo leidžiama susimalti tik tiek grūdų, kiek jų reikia to ūkio žmonėms maistui ir gyvuliams šerti. Malti buvo galima tik malimo kortelėje nurodytame malūne. Malimo korteles, galiojančias vienus ūkinius metus, ūkininkams išduodavo valsčių viršaičiai. Vežantis grūdus į malūną malti ir iš jo su miltais grįžtantis ūkininkas privalėjo turėti malimo kortelę kaip įrodomąjį dokumentą. Grūdai ar miltai, vežami be malimo kortelės, galėjo būti konfiskuoti. Be kitų įrašų, malimo kortelėje buvo nurodomas konkretus keturių mėnesių laikotarpis, kada leidžiama grūdus malti: pirmas laikotarpis – 1943 m.

rugsėjo 1 d.–1943 m. gruodžio 31 d., antras – 1944 m. sausio 1 d.–1944 m. balandžio 30 d. ir trečias – 1944 m. gegužės 1 d.–1944 m. rugpjūčio 31 d. Leidimą susimalti grūdų pirmąjį laikotarpį viršaitis išduodavo, kai ūkininkas būdavo pristatęs 20 proc., antrąjį – 70 proc. ir trečiąjį – 100 proc. jam nustatytos grūdų duoklės: duoninių javų, miežių ar žirnių ir pašarinių grūdų. Jei numatytas grūdų duoklės procentas nustatytais terminais buvo neįvykdytas ne dėl ūkininko kaltės, valsčiaus viršaitis turėjo teisę vis vien išduoti leidimą malti. Pagal generalinio komisaro patvirtintas normas vienam kaimo gyventojui buvo leidžiama per metus susimalti maistui 140 kg duoninių javų ir 12 kg miežių arba žirnių. Atsižvelgiant į atskiro ūkininko šeimos narių skaičių, kiekvieną keturių mėnesių malimo laikotarpį buvo leidžiama susimalti 33 proc. to grūdų kiekio, koks tam ūkiui pagal nustatytas normas buvo apskaičiuotas metams. Pašarinius javus, kol nepristatyta jų duoklė, malti pirmą ir antrą laikotarpiais būdavo leidžiama tik būtinu atveju. Atidavus pašarinių grūdų duoklę, jų buvo leidžiama susimalti tiek, kiek reikia atitinkamam ūkiui turimiems gyvuliams šerti²⁵.

Ūkininkams buvo uždrausta parduoti ar duoti nemokamai pieno ir sviesto kitiems asmenims. Visas atliekamas namų ūkio pienas privalėjo būti pristatytas į pieninę ar pieno nugriebimo punktą²⁶. Kad pieno prievolė būtų vykdoma veiksmingiau, reichskomisaras H. Lohse 1941 m. lapkričio 21 d. potvarkiu visiems pieno gamintojams įsakė iki 1941 m. gruodžio 31 d. atitinkamoms pieninėms atiduoti visus turimus separatorius ir įrankius sviestui mušti. Pieno gamintojus sviestu turėjo aprūpinti atitinkamos pieninės²⁷.

Okupacinė valdžia dar 1941 m. rudenį nustatė ūkiams naminio skerdimo taisykles. Tuo siekta užtikrinti sklandesnį gyvulių prievolės vykdymą, užkirsti kelią ūkininkams

spekuliuoti mėsa. Kad pasiskerstų gyvulį, jie privalėdavo gauti viršaičio leidimą²⁸. Už neteisėtą to darymą grėsė kalėjimas²⁹.

Žemės ūkio produktų prievolių pristatymo kontrolę okupacinė administracija vykdė per įvairius kontrolierius vietose. Antai gyvulių prievolės vykdymą, be vokiečių okupacinės civilinės administracijos pareigūnų, kontroliavo ne tik lietuviškosios valdžios pareigūnai (žemės ūkio generalinis tarėjas, apskričių viršininkai, valsčių viršaičiai ir seniūnai), bet ir žemės ūkio bendrovės „Maistas“ kiekviename valsčiuje paskirti gyvulių supirkėjai. Pradėjęs vykdyti 1942–1943 ūkinių metų prievolės, valsčių viršaičiai per valsčių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigas šiems supirkėjams turėjo teikti juos dominančią informaciją apie ūkininkus. Gyvulių pristatymo dienomis supirkėjas turėdavo pats būti pristatymo vietoje, kad sužinotų, kuris ūkininkas nepristatė jam skirtų pristatyti gyvulių. Supirkėjai privalėjo aplankyti ūkininkus, nepatenkinamai vykdančius gyvulių pristatymo prievolę. Nuvykę jie turėjo iširti, ar tikrai ūkininkas neturi tinkamų skersti galvijų ir kiaulių. Radę ūkyje tokių gyvulių, supirkėjai turėjo pranešti apie tai viršaičiui ir, aptarę su juo reikalą, imtis atitinkamų priemonių, kad mėsos prievolei tinkami gyvuliai iš to ūkio būtų paimti prievarta³⁰. 1943 m. birželio 2 d. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktorius informavo apskričių viršininkus, kad „Maisto“ bendrovės prie valsčių žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų priskirti supirkėjai perduodami viršaičių žinion. Nuo tol valsčių viršaičiai galėjo duoti „Maisto“ tarnautojams visus nurodymus, reikiamus prievolei vykdyti. Tiesa, atlyginimą jiems, kaip ir anksčiau, turėjo mokėti „Maistas“³¹.

Reikia pasakyti, kad „Maisto“ supirkėjai nepasizymėjo gera darbo drausme. 1943 m. lapkričio 5 d. Alytaus apskrities viršininko rašte „Maisto“ bendrovei pažymima, kad

„iki šio laiko pasitaikydavo „Maisto“ kontrolierių, kurie pareigų neidavo, o išvažiavę į kaimus pas ūkininkus girtuokliaudavo“³². Varėnos I valsčiaus viršaitis 1943 m. lapkričio 18 d. telefonogramoje Alytaus apskrities viršininkui skundėsi: „Imantis priemonių mėsos pristatymo reikalu šiandien labai daug ūkininkų pristatė į Varėnos II „Maisto“ supirkimo punktą gyvulius. Pasirodo, kad šiuo laiku (yra jau 15 val.) „Maisto“ supirkėjų dar nėra. Daug ūkininkų šiuo momentu yra jau grįžę su gyvuliais į namus. Pažymėtina, kad tokie įvykiai pasitaiko labai dažnai.“³³

Siekiant kontroliuoti, kaip vykdoma pieno prievolė, žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. balandžio 5 d. aplinkraščiu nuo 1943 m. pavasario kiekviename valsčiuje prie viršaičio įstaigos buvo priskirta po pieno perdirbimo bendrovės ar pieninės atstovą. Juos skyrė apskrities viršininkas pieno perdirbimo bendrovės ar pieninės siūlymu. Pieno perdirbimo bendrovės ar pieninės atstovo prie viršaičio įstaigos tarnyba buvo garbės tarnyba, nors jis turėjo teisę duoti nurodymus įstaigos personalui. Valsčiuje esant daugiau pieninių, kiekviena jų skyrė po atstovą prie viršaičio įstaigos. Pieninių atstovus prie apskrities viršininko įstaigos skyrė žemės ūkio generalinis tarėjas. Ši tarnyba taip pat buvo garbės tarnyba, bet atstovas turėjo teisę duoti nurodymus apskrities viršininko įstaigos personalui. Apskrities pieninių atstovas ar jo pavaduotojas kartu su apskrities viršininku ar jo pavaduotoju mažiausiai kartą per savaitę privalėjo aptarti valsčių pieno pristatymą ir esant prastiems reikalams imtis žygių pagerinti pieno prievolės vykdymą. Savo ruožtu pieno perdirbimo bendrovių ar pieninių atstovai prie viršaičio įstaigos kartu su viršaičiu tą patį privalėjo daryti žemesniu – valsčiaus – lygmeniu³⁴.

Panašiai okupacinė valdžia prižiūrėjo ir grūdų kūlimą – valsčiuose veikė kontrolieriai, privalantys nuolatos pranešinėti

viršaičiams apie ūkius, kurie yra iškūlę javus. Viršaičiai kiekvienam tokiam ūkiui nurodydavo per kelias dienas atvežti į „Lietūkio“ bendrovę nustatytą javų prievolės kontingentą³⁵.

Karo reikmėms naciai pritaikė ne vien žemės ūkio produktų prievolių išreikalavimo sistemą, bet net ir kaime susiklosčiusius nuosavybės santykius. Okupacinė valdžia laikė ūkininkus savo grobikiškos politikos įkaitais – neskubėjo jų skelbti teisėtais savo žemės savininkais. Žemės nuosavybės santykius naciai siekė sureguliuoti taip, kad Lietuvos žemės ūkis būtų rentabilus, tenkintų maisto produktų ir kitus Vokietijos poreikius, o vietos gyventojų interesų mažai paisė. 1941 m. rugpjūčio 18 d. Lietuvos generalinis komisaras A. T. von Rentelnas išleido įsakymą, kuriuo paskelbė, kad visi žemės savininkai, išskyrus žydus, komunistus ir neūkininkus, tvirtinami teisėtais bolševikų valdžios jiems paliktos žemės valdytojais (ne savininkais!). Šiuo įsakymu panaikintas sovietinės Ministrų Tarybos 1940 m. rugpjūčio 5 d. nutarimas, naujakuriams ir mažžemiems suteikiantis teisę naudotis gauta žeme. Naujakurių ir mažžemių gauta žemė buvo grąžinta valdyti buvusiems savininkams, o šie įpareigoti atlyginti naujakuriams ir mažžemiems natūra arba pinigais už jų gautuose sklypuose įdėtą darbą. Beje, šis potvarkis nelietė valstybinių ūkių, įskaitant tarybinius ūkius, traktorių stotis ir arklių nuomos punktus. Jie liko tiesioginėje generalinio komisaro žinioje. Lietuvos generalinio komisaro įsakymu visi savininkai paskelbti tik žemės valdytojais, o teisė į žemės nuosavybę negrąžinta, nors Laikinoji vyriausybė buvo paskelbusi žemės nuosavybę atkuriančius aktus, be to, įsakymo 6 paragrafas skelbė: „Žemės ūkio žemės valdytojais, kurie suėmimo ir sėjos darbus iš blogos valios ar per apsileidimą tinkamai neatlieka, griežtai baudžiami ir

pakeičiami kitais valdytojais.³⁶ Ostlando reichskomisar H. Lohse's 1941 m. rugsėjo 13 d. potvarkiu dėl bolševikų pertvarkymų žemės ūkyje panaikinimo įsakyta naujakuriams, netekusiems bolševikų duotos žemės, pasilikti samdomais darbininkais tuose ūkiuose, kuriems valdyti vėl grįžta naujakurio žemė. Naujakuriai, pajėgūs išlaikyti gautą ūkį, apygardos komisaro sprendimu galėjo būti išimties būdu palikti ūkininkauti savo dirbamame ūkyje³⁷. Potvarkio 2 paragrafas skelbė: „Mažažemiams išdalintoji gretima žemė turi pasilikti mažąžemių valdoma, jei tuo bus pakeltas mažąžemių ūkių ūkinis pajėgumas.“³⁸ Bet ir šis potvarkis nepanaiškino visų bolševikinės reformos padarinių, nepaskelbė ūkininkų teisėtai savo žemės savininkais.

ŽEMĖS ŪKIO PRODUKTŲ PRIEVIOLIŲ IŠREIKALAVIMAS PRAKTIKOJE

Už prievolių nevykdymą ūkininkams grėsė įvairios bausmės. Viena iš tokių – nušalinimas nuo ūkio. Alytaus apskrities viršininko 1942 m. sausio 21 d. telefonogramoje valsčių viršaičiams sakoma: „Įsakau paskelbti visiems ūkininkams, kad jie ligi šių metų vasario mėn. 1 dienos pristatytų į supirkimo punktus skirtus jiems parduoti grūdų ir pašarų kiekius. Tie ūkininkai, kurie grūdų ir pašarų kiekius nepristatys, bus šalinami iš ūkių, o jų ūkiai bus atiduodami kitiems valdyti.“³⁹ Nušalinimo nuo ūkio bausmė paprastai taikyta daugiausia prievolių nevykdžiusiems ūkiams. Pavyzdžiui, Kretingos apskrities Endriejavo valsčiaus Žadeikių kaime gyvenusiam Jonui Užgaliui, kuris valdė 12 ha ūkį, per ūkinius metus buvo numatyta privalomai pristatyti 484 kg duoninių javų, 168 kg avižų, 30 kg miežių, po 90 kg šieno ir šiaudų, 30 kg sėmenų, 9 kg ankštinių, 60 kg galvijienos ir 20 kg kiaulienos. Iš viso

to ūkininkas tepristatė 75 kg šieno ir 30 kg galvijienos, taip pat 20 kg pieno riebalų. Atsižvelgiant į tai, kad J. Užgalis prievolių neįvykdė, jo ūkis 1943 m. kovo mėn. atiduotas kitam asmeniui⁴⁰. Panašiai nutiko ir Jonui Pupšui, gyvenusiam Kretingos apskrities Veiviržėnų valsčiaus Ruigių kaime ir valdžiusiam 14,6 ha ūkį. Iš privalėtų per ūkinius metus pristatyti 290 kg duoninių javų, 169 kg avižų, 31 kg miežių, 93 kg šieno, 99 kg šiaudų, 25 kg sėmenų, 5 kg ankštinių, 102 kg galvijienos ir 105 kg kiaulienos jis tepristatė 202 kg galvijienos. Kadangi J. Pupšys buvo nuomininkas, tai 1943 m. kovo mėn. ūkis iš jo atimtas ir grąžintas valdyti išnuomojusiam asmeniui⁴¹. Kartais tokius ūkius pasisavindavo vokiečių žemės ūkio bendrovė „Ostland“. Vis dėlto dažniausiai už prievolių nevykdymą iš ūkininkų atimti ūkiai buvo atiduodami valdyti giminaičiams⁴².

Vietoj nuvarymo nuo ūkio už žemės ūkio prievolių nevykdymą taikyta ir švelnesnė bausmė: iš ūkininkų konfiskuojami nepristatyti žemės ūkio produktai. Antai Vilkaiviškio apskrities viršininko 1942 m. birželio 13 d. rašte Keturvalakių valsčiaus viršaičiui rašoma: „Prašome tamstą per seniūnus įspėti tuos ūkininkus, kurie paraginti mėsos nepristatė, kad nedelsdami pristatytų, nes priešingu atveju numatyti pristatyti gyvuliai bus konfiskuoti, o ūkininkai bus baudžiami už savivaldybės įsakymų nepildymą.“⁴³ Tokie grasinimai nebuvo vien žodžiai. Antai Alytaus apskrities viršininkas 1942 m. birželio 3 d. rašte informavo valsčių viršaičius, kad „Generalkomisar Kaune 1942 V 23 dienos patvarkymu <...> įpareigojo kas savaitę iš vieno arba dviejų ūkininkų, neatidavusių mėsos duoklės, konfiskuoti visus gyvulius ir kiaules. Tų konfiskuotų gyvulių pusę atiduoti kitiems duoklę atidavusiems ūkininkams, o likusius atiduoti „Maistui“.“⁴⁴ Rašte viršaičiams nurodoma paskelbti šį įsakymą ir perspėti ūkininkus apie galimus

prasto prievolių vykdymo padarinius⁴⁵. Tų pačių metų liepos 27 d. Alytaus apskrities viršininko telefonogramoje valsčių viršaičiams ir žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų vedėjams sakoma: „Generalkomisaro Kaune pakartotinu patvarkymu įsakau ūkininkams, neatidavusiems skirtu terminu gyvulių duoklės, vartoti prievartą, kaip yra nurodyta mano parėdymuose Nr. 3716 ir 3746, ir kas savaitę, t. y. šeštadieniais, telefonograma man pranešti, iš kurių ūkininkų ir kiek policine priemone – prievarta – paimta galvijų ir kiaulių. Be to, įspėju, kad skirta gyvulių duoklė turi būti pilnai ir laiku pristatyta.“⁴⁶

Generalinis komisaras A. T. von Rentelnas 1942 m. rugpjūčio mėn. nusiuntė Šiaulių apskrities viršininkui telegramą, kurioje sakoma: „Pristatytų galvijų nepakanka frontui ir gyventojų aprūpinimui. <...> Visuose valsčiuose, kuriuose yra reikalinga, <...> praveisti konfiskavimą.“⁴⁷ Nurodoma pirmiausia konfiskuoti gyvulius tų ūkių, kurie nevykdo pieno ir sviesto pristatymo prievolės, o paskui – ūkių, kurie iki tol nepristatė galvijų, o pristatė tik šiek tiek pieno. Ūkių, kurie atlieka pieno prievolę, nurodyta konfiskuoti tik „nereikalingus galvijus“⁴⁸.

Lietuvos generalinio komisaro 1942 m. gruodžio 23 d. rašte Šiaulių apygardos komisarui rašoma: „Pieno pristatymas yra nuo spalio mėn. pradžios tiek blogas ir atsilikęs, kad nepakankamas miesto gyventojų aprūpinimas riebalais, pradedant 11 aprūpinimo periodu, turėjo būti visiškai sustabdytas. Daugelyje vietovių, ypač tai liečia Vilniaus ir Kauno m., dabartinio pristatymo nepakanka net mažų vaikų ir ligonių aprūpinimui pienu. Kad gyventojų ir esančių dalinių aprūpinimas sviestu yra galimas ir laike žiemos mėnesių, parodo praeitų metų gamybos eiga.“⁴⁹ Toliau rašte įsakoma: „<...> reikia iki 1943.I.5 kiekvienos apskrities viename valsčiuje iš 3 įmonių, laikančių vieną karvę, ir iš 5 įmonių, laikančių daugiau karvių,

kurios pieno nestato arba pagal pajėgumą labai mažai stato, konfiskuoti visas karves be atlyginimo.“⁵⁰ Nutarta šią priemonę po dešimties dienų tęsti kituose apskrities valsčiuose, „iki visi ūkininkai ir karvių laikytojai pristatys pieną pagal pajėgumą“⁵¹. Be to, pažymima: „Reikia atkreipti dėmesio, kad priverstini konfiskavimai neįvyktų nedaugelyje vietų, tačiau kiekvieno valsčiaus 5, reikalui esant, ir daugiau vietovių.“⁵² Konfiskuotas geras karves numatyta įkainojus perduoti gerai prievoles vykdantiems kito valsčiaus ūkiams, o gautus pinigus pervesti į specialią apskrities viršininko įstaigos sąskaitą. Kitus gyvulius nurodyta pristatyti į žemės ūkio bendrovę „Maistas“⁵³.

Šiaulių apygardos komisaras Hansas Gewecke 1943 m. sausio 4 d. telefonogramoje Šiaulių apskrities viršininkui nurodė konfiskuoti karves mažiausiai iš pusės valsčių kas trečiame ūkyje, kuris turi daugiau kaip tris karves ir nevykdo pieno prievolės⁵⁴. Mažai pieno duodančias konfiskuotas karves 1943 m. sausio 21 d. raštu nurodyta perduoti žemės ūkio bendrovei „Maistas“, o kitas paskirstyti taip: 50 proc. – ūkiams, kurie užtikrina, kad įvykdys pieno prievolę, ir 50 proc. – artimiausiam valstybiniam ūkiui. Pinigai už gyvulius turėjo būti pervesti į specialią sąskaitą⁵⁵. Kiek vėlesniu 1943 m. vasario 16 d. raštu H. Gewecke Šiaulių apygardos apskričių viršininkams nurodė visas konfiskuotas karves, išskyrus pristatomas „Maisto“ bendrovei skersti, atiduoti vien tik žemės ūkio bendrovei „Ostland“⁵⁶. 1943 m. vasario 19 d. potvarkiu Šiaulių apygardos komisaras nurodė valsčių viršaičiams konfiskuoti visas karves tų ūkininkų, kurie visiškai nevykdo pieno ir sviesto prievolių, nors yra pajėgūs tai daryti, arba pasilieka pieno ir sviesto daugiau, negu kad turi tam teisę⁵⁷.

Tokios žiaurios represijos vertė ūkininkus jiems skirtas žemės ūkio prievoles įvykdyti bet kokiomis priemonėmis, o tai

labai smukdė Lietuvos žemės ūkį, ypač gyvulininkystę. Alytaus apskrities viršininkas 1943 m. balandžio 21 d. rašte žemės ūkio generaliniam tarėjui ir žemės ūkio bendrovės „Maistas“ fabriko direktoriui rašė: „Nuolat raginant ūkininkus geriau atlikinėti kiaulienos mėsos prievolę, gauta iš jų gana daug įvairių nusiskundimų. Svarbiausias nusiskundimas – tai, kad „Maistas“ priima kiaules ne mažiau 75 kg svorio. Karo metu užauginti kiaules ligi 75 kg svorio yra sunku, ypatingai dėl gero pašaro stokos. Be to, labai dažnai ūkininkai, nenumatydami, jog jų kiaulės bent keliais kilogramais bus lengvesnės kaip 75 kg, atveža jas į „Maisto“ supirkimo punktus, ištisą dieną sugaišta, kol sulaukia savo eilės, ir pagaliau gauna atsakymą, jog jų kiaulės dar nepriaugintos iki reikiamo svorio. Ir nors tie ūkininkai turėtų ir geriausių norų atlikti savo prievolę, bet visai ne dėl savo kaltės tai padaryti negali.“⁵⁸ Rašte prašoma išimties būdu priimti kiaules bent nuo 50 kg svorio⁵⁹.

Okupantų nustatytos mažos prievolei pristatomų žemės ūkio produktų kainos – kitas veiksnys, turėjęs neigiamų padarinių Lietuvos žemės ūkiui. Kiek ankstesniame, 1942 m. birželio 1 d., Maitinimo ir žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo valdybos rašte Alytaus apskrities viršininkui sakoma: „Yra įtikinamų duomenų, kad ūkininkai prievolės pildymui tinkamų kiaulių ir stambių raguočių per daug nenormaliai išskerdžia. Skerdienos daugumoje pateko spekuliantams ar paliko ūkiuose. Dėl tos priežasties smarkiai sumažėjo kiaulių ir raguočių.“⁶⁰

Tačiau okupantams mažai rūpėjo ekonominiai krašto interesai, nes pirmiausia jie vadovavosi savais grobikiškais tikslais. Konfiskuojamų gyvulių skaičius buvo nuolat didinamas. Šiaulių apskrities viršininkas 1943 m. birželio 16 d. telefonograma Šiaulių apygardos komisarui pranešė, kad vykdan

žodinį pastarojo įsakymą birželio 7–15 d. šioje apskrityje konfiskuotos 176 karvės⁶¹. Telefonogramoje minimu 1943 m. gegužės 25 d. žodiniu įsakymu Šiaulių apygardos komisaras buvo nurodęs kiekvienoje apskrityje konfiskuoti po 75 pieningas karves, išimtį darant Šiaulių ir Kretingos apskritims – čia turėjo būti konfiskuotos atitinkamai 150 ir 125 karvės⁶². Tačiau ir tokia padėtis Šiaulių apygardos komisaro netenkino. Jo 1943 m. liepos 3 d. rašte Šiaulių apygardos apskričių viršininkams įsakyta 1943 m. liepos 5–15 d. su policijos pagalba surengti dar vieną gyvulių konfiskavimo akciją. Turėjo būti nusavintos ūkininkų, blogai vykdančių pieno ir mėsos prievolės, karvės. Šiaulių apskrityje buvo nurodyta konfiskuoti 600, Kretingos – 500, Tauragės, Raseinių ir Telšių – po 225 ir Mažeikių – 100 galvijų. Konfiskuojamas karves nustatytą dieną turėjo pristatyti patys savininkai. Ūkininkui to nepadarius, karvė iš jo turėjo būti atimta su policijos pagalba, o jis pats arba kuris iš jo šeimos narių – sumintas⁶³. Šiaulių apygardos komisaras 1943 m. liepos 12 d. rašte paragino Šiaulių apskrities viršininką iki liepos 25 d. toliau nusavinti gyvulius. Šiuokart nurodyta iš ūkininkų konfiskuoti tokį pat skaičių galvijų kaip ir per ankstesnę liepos 5–15 d. akciją⁶⁴.

Policinė gyvulių nusavinimo akcija Šiaulių apygardoje buvo vykdoma ir tų pačių metų rugpjūčio viduryje. Šiuokart įsakyta, iki pasirodys kitokių sprendimų, apskritims kas savaitę pristatyti po tiek galvijų: Šiaulių apskričiai – 600 (bendrasis svoris – 180 t), Kretingos ir Tauragės – po 450 (bendrasis svoris – po 135 t), Telšių – 400 (bendrasis svoris – 120 t), Mažeikių – 350 (bendrasis svoris – 105 t), Raseinių – 208 (bendrasis svoris – 62,4 t). Pusę numatyto svorio atsiradus galimybei nurodyta paimti iš ūkininkų kiaulėmis. Tiesa, šį kartą gyvuliai iš ūkininkų turėjo būti paimami ne be atlyginimo, o sumokant už juos okupantų nustatytą kainą⁶⁵.

Alytaus apskrities viršininko 1943 m. lapkričio 11 d. telefonogramoje valsčių viršaičiams pažymima, jog Kauno srities apygardos komisaras lapkričio 8 d. raštu įspėjo, kad „jei nebus išpildyti mėnesiniai mėsos kontingentai už rugsėjo, spalio ir lapkričio mėnesius, tai jis atsiųs specialią komisiją, kuri tikrins ir be atodairos ims gyvulius, nežiūrint prievolės kontingento“⁶⁶. Apygardos komisaras įspėjo ir dėl grūdų prievolės⁶⁷.

1944 m. vasario 8 d. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus rašte Alytaus apskrities viršininkui rašoma: „Dėl mėsos duoklių neatidavimo, o ypatingai dėl labai mažo pieno kiekio surinkimo Gen. Komisarų įsakymu Kretingos apskrityje veikia ypatingoji vokiečių komisija, kuri vykdo konfiskavimus plačiu mastu taip, kad ima net veršingas karves ir paršingas kiaules. Panaši komisija Gen. Komisarų pasisakymu numatoma panaudoti ir Tamstos apskrityje, jei ateinančiomis savaitėmis ir ateityje nebus surenkama daugiau pieno ir kiaušinių.“⁶⁸ 1944 m. balandžio 23 d. per Švenčionių apskrityje įvykdytą akciją okupantai iš prievolių nevykdančių ūkininkų konfiskavo 171 galviją, 145 veršelius, 96 avis ir 124 kiaules⁶⁹.

Panašiai iš ūkininkų buvo išieškomi ir kiti žemės ūkio produktai – duoniniai ir pašariniai grūdai, bulvės ir kt. Antai Alytaus apskrities viršininko 1942 m. birželio 6 d. rašte valsčių viršaičiams įsakyta imtis duoninių ir pašarinių grūdų bei bulvių rekvizicijos. Tam kiekvienoje seniūnijoje nurodyta sudaryti po dvi komisijas: pirmosios pirmininku skirti vietos seniūną, antrosios – seniūno padėjėją, o komisijų nariais – po du ūkininkus iš kitos seniūnijos⁷⁰. Komisijos buvo įgaliotos tikrinti, kiek prievolių nevykdančios ūkininkai turi grūdų, bulvių ir pašaro. Kas bus rasta viršaus, palikus reikiamą pagal normas produktų kiekį, iki rugsėjo 1 d. turėjo būti paimta prievarta⁷¹. Butrimonių valsčiaus

žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos vedėjo 1942 m. liepos 11 d. telefonogramoje Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaiagai informuojama, kad sudaryta komisija per mėnesį rekvizavo 7 738 kg duoninių ir 610 kg pašarinių grūdų bei 38 807 kg bulvių⁷².

Už žemės ūkio produktų ir kitų prievolių nevykdymą ūkininkas galėjo būti nubaustas ir pinigine bauda. Antai Alytaus apskrities viršininkas už tai, kad pristatė ne visus rekvizuotus javus, 1942 m. rugsėjo 4 d. nutarimu nubaudė 18 ūkininkų pinigineis baudomis nuo 50 iki 500 reichsmarkių⁷³. Žemės ūkio generalinis tarėjas 1943 m. lapkričio 30 d. rašte Kretingos apskrities viršininkui suteikė teisę nubausti iki 500 RM bauda ūkininkus, kurie 1943 m. neapsodino cukriniais runkeliais jiems nustatyto apsodinti ploto⁷⁴. Kaip prastai Kretingos apskrityje buvo vykdoma ši prievolė, rodo faktas, kad iš 626 apskrities ūkininkų, kuriems 1943 m. buvo skirta užsodinti cukriniais runkeliais 208,25 ha, atsisakė juos sodinti, užaugino labai prastus ar visai nepristatė cukrinių runkelių fabrikui 321 ūkininkas. Ūkininkai, neįvykdę šios prievolės dėl savo kaltės, buvo nubausti po 5 RM už kiekvieną cukriniais runkeliais neapsodintą arą⁷⁵. Labai didelėmis pinigineis baudomis buvo baudžiama už naminių paukščių prievolės nevykdymą. Generalinio komisaro A. T. von Rentelno parėdymu 1943–1944 ūkiniais metais už nepristatytas naminių paukščių prievolės buvo nustatytos tokios baudos: už kiekvieną nepristatytą vištą – 20 RM, antį – 30 RM, žąsį ar kalakutą – po 50 RM⁷⁶. Kiaušinių prievolės nevykdantiems ūkininkams paprastai buvo skiriama 2 RM bauda už kiekvieną nepristatytą kiaušinių⁷⁷.

Viena iš baisesnių prievolių nevykdymo bausmių – bylos ūkininkui iškelimas Vokiečių ypatingajame teisme. Antai generalinis komisaras A. T. von Rentelnas 1944 m. kovo 19 d. rašte informavo žemės ūkio generalinį

tarėją, kad už cukrinių runkelių prievolės nevykdymą ketina perduoti 128 ūkininkus Vokiečių ypatingajam teismui⁷⁸.

Netarai už prievolių nevykdymą ūkininkai būdavo uždaromi į arešto namus arba priverčiamoji darbo stovyklas. 1943 m. balandžio 19 d. ūkininkė Magdalena Liaudinskienė, kuri gyveno Kretingos valsčiaus Raguviškių kaime, prašyme Kretingos apskrities viršininkui rašė: „1943 m. balandžio mėn. 6 d. suėmė mano vyrą Igną Liaudinską už pyliavų neatlikimą. Žemės turime 28 ha. Dirbamos yra 10 ha, bet yra labai bloga, III rūšies, – niekas neužauga. Šeimos esame 13 asmenų. Dabar suėmus vyrą ir ta pati žemė paliks nearta, nesėta. Prašau Pono Apskrities Viršininko parėdymo, kad paleistų mano vyrą iš Dimitravo priverčiamoji Darbo Įstaigos.“⁷⁹ Kalinimu priverčiamoji darbo stovykloje ar kitose arešto vietose buvo siekiama išgauti iš ūkininkų nustatytų prievolių kontingentą. Tokiais atvejais suimtojo šeima, pasiskolinusi iš kaimynų ar kaip kitaip gavusi, stengdavosi įvykdyti skirtas prievoles, nes, pristačius tam tikrą procentą prievolės, suimtasis galėjo būti paleistas. Pavyzdžiui, Kretingos apskrities viršininkas buvo nurodęs paleisti iš kalinimo vietos visus ūkininkus, kurie įvykdė bent 70 proc. duoklių⁸⁰. Panevėžio apygardos komisaro Walterio Neumo įsakymu 1943 m. pradžioje Raguvoje ir Subačiuje buvo įsteigtos priverčiamoji darbo stovyklos ūkininkams, įvykdžiusiems mažiau kaip 60 proc. prievolių⁸¹. Kauno srities apygardos komisaras 1943 m. gruodžio 9 d. rašte informavo Alytaus apskrities viršininką, kad kai kuriose apskrityse rengiamasi įsteigti darbo stovyklas prievolių nevykdantiems ūkininkams⁸².

1943 m. sausio–balandžio mėn. už prievolių nevykdymą 280 Alytaus apskrities ūkininkų buvo nubausta priverčiamoji darbo stovykla, o 6 ūkininkams skirta kalėjimo bausmė⁸³. 1944 m. vasario 9 d. duomenimis,

Alytaus jaunamečių kalėjime už prievolių nevykdymą kalėjo 32 ūkininkai⁸⁴.

Nuo prievolių ar jų dalies pristatymo ūkininkai būdavo atleidžiami tik išimtiniais atvejais, pavyzdžiui, jei turėjo sunkią fizinę negalią arba buvo nukentėję nuo gaisro⁸⁵. Vis dėlto dažniausiai, paaiškėjus, kad ūkininkas iš tikrųjų negali įvykdyti kokios nors jam skirtos prievolės, buvo linkstama vienos rūšies prievolę keisti kita. Tai darant buvo rekomenduojama pasinaudoti nustatytu žemės ūkio gaminių vertės tarpusavio palyginimu. Antai 1942–1943 ūkiniais metais 1 kg kviečių buvo įvertintas 13 punktų, rugių, avižų ir miežių – po 10, sviesto – 136, pieno riebalų – 182, raguočių mėsos (gyvasis svoris) – 23, veršienos (gyvasis svoris) – 30, kiaulienos (gyvasis svoris) – 45 punktais ir t. t. Žemės ūkio gaminių vertės santykio nustatymas jokiū būdu nesuteikė teisės patiems ūkininkams vienos rūšies prievolės keisti kita. Šiuo įvertinimu rėmėsi tik valsčiaus žemės ūkio gaminių tiekimo įstaiga, kai skirstant prievoles pasirodydavo, kad ūkis neturi kurių nors jam įpareigotų tiekti gaminių, arba paaiškėdavo, kad ūkiui būtų didelis palengvinimas, jei vienos rūšies prievolė dėl svarbių priežasčių būtų pakeista kita. Tačiau ir pakeitus prievolės rūšį ar net visiškai atleidus ūkininką nuo prievolių, valsčiui skirti atskirų žemės ūkio gaminių kontingentai turėjo būti atiduodami⁸⁶.

Iš archyvinių dokumentų matyti, kad lietuvių savivaldos pareigūnai dažnai stengdavosi atsižvelgti į sunkią ūkininkų, vykstant vokiečių kolonizacijai išskeldintų iš savo valdomų ūkių, padėtį ir palengvinti jiems žemės ūkio prievolių našta. Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1942 m. gruodžio 15 d. rašte Alytaus apskrities viršininkui sakoma: „Tam tikras skaičius lietuvių ūkininkų, kurie gyvena vokiečių repatriantų ūkiuose, yra išskelti ir apgyvendinti naujuose ūkiuose. Veik visi

į naujus ūkius perkelti lietuviai ūkininkai ne tik neturės iš ko atpilti privalomas grūdų ir mėsos prievoles, bet daug kur jiems trūks savo pragyvenimui reikalingo maisto. Tad, remiantis Žemės Ūkio Generalinio Tarėjo patvirtintu specialios tiems klausimams svarstyti komisijos protokolu, pranešame Jums žinoti, kad lietuviai ūkininkai, kurie yra Jūsų apskrityje naujuose ūkiuose apgyvendinti, jeigu jų gautuose ūkiuose nėra žemės ūkio gaminių pertekliaus, turi būti atleidžiami nuo privalomo visokių prievolių tiekimo.⁸⁷

Nacių okupacinė administracija per visą okupacijos laikotarpį skrupulingai stebėjo, kaip lietuvių ūkininkai vykdė prievoles. Okupantų bausmės už prievolių nevykdymą nuolat griežtėjo. 1942 m. keli šimtai Suvalkijos ūkininkų, tarp jų ir moterų, už žemės ūkio prievolių nevykdymą buvo išvežti į Vokietijos koncentracijos stovyklas⁸⁸.

Ypač žiauriomis ūkininkų represijomis pagarsėjo Vilniaus srities apygardos komisaras Horstas Wulffas. Jo įsakymu 1943 m. vasario mėn. vokiečių saugumo tarnyba toje apygardoje sušaudė 40 prievolių sabotuotojų⁸⁹. Juozas Brazaitis savo veikale mini⁹⁰, kad H. Wulffo vadovaujamo komisariato atstovas Rexinas važinėjo po valsčius ir numatydamo po 3–5 asmenis, kurie turi būti sušaudyti, kad kitiems būtų įvaryta baimės. Paskui gestapininkai, prisiderinę prie turgadienio ar kokios šventės, visų akivaizdoje numatytas aukas nušaudavo. Egzekucijos vietoje aukos būdavo paliekamos kelias valandas. Nepritardamas šiai Vilniaus srities apygardos komisaro H. Wulffo ūkininkų sušaudymo akcijai, vermachto ūkio komandos Kaune vadas kapitonas Gutknechtas 1943 m. gegužės 14 d. savo pranešime fiurerio adjutantui rašė: „Vilniaus apygardos [turima omenyje Vilniaus srities apygarda. – J. B.] komisaro įvykdytas 40 valstiečių sušaudymas taip pat pablogino padėtį. Užsienis vėl gavo galimybę

piktintis vokiečių administracijos Lietuvoje praktika ir gadinti šios administracijos, mūsų ministerijos ir galų gale Reicho autoritetą, nors šis autoriteto gadinimas jau ir nebūtų iš tikrųjų pagrįstas. Šie 40 valstiečių esą buvo sušaudyti už tai, kad nevykdė prievolių ir vertėsi spekuliacija <...>. Tačiau iš 1943 04 21 pono Wulffo apklausos protokolo <...> nesimato, kad 40 atvejų buvo nustatyta, jog šie valstiečiai iš tikrųjų nieko nepristatė ir spekulio. Deja, protokolas nesako, kad šie žmonės būtų padarę kitokių nusikaltimų. Visai būtų buvę teisinga tuos žmones perduoti teismui. <...> Iš aukščiau paminėto protokolo aiškėja, kad generalinis komisaras, jo pavaduotojas Nabersbergas ir jo atstovas žemės ūkio sektoriuje Hensenas šiuos sušaudymus gynė.⁹¹

Blogai vykstant žemės ūkio prievolių surinkimui psichologinį spaudimą okupantai darė ir lietuvių administracijos pareigūnams. Pavyzdžiui, 1942 m. gegužės 6 d. generalinis komisaras A. T. von Rentelnas rašte maitinimo ir žemės ūkio generaliniam tarėjui pasiūlė apskričių, kurios nevykdė prievolių, viršininkus patraukti atsakomybėn ir pavedė generaliniam tarėjui išreikšti nuomonę šiuo klausimu⁹². Kauno srities apygardos komisaras 1942 m. spalio 14 d. telefonogramoje apskričių viršininkams pagrasino, kad jeigu nebus laiku įvykdytas apskritims skirtas raguočių prievolės kontingentas, jie bus patraukti atsakomybėn⁹³. Savo ruožtu aukštesnieji lietuviškosios savivaldos pareigūnai buvo priversti taikyti psichologinį spaudimą ar net prievartą savo pavaldiniams – žemesnio rango kolegoms. Antai 1943 m. sausio 27 d. Alytaus apskrities viršininko telefonogramoje Stakliškių policijos punkto vedėjui įsakoma „už sabotажinį veikimą nepriruošiant grūdams pilti sandėlio“ suimti Stakliškių kooperatyvo vedėją Joną Šiupšinską⁹⁴. Po poros dienų šios apskrities viršininko telefonogramoje Stakliškių policijos punkto

vedėjui nurodoma suimtajį „paleisti iš arešto, įsakyti grįžti prie tiesioginių pareigų ir paimti iš jo pasižadėjimą, kad ateityje šias pareigas eis tinkamai“⁹⁵. Alytaus apskrities viršininko 1943 m. spalio 8 d. rašte valsčių viršaičiams taip pat pasitelkiamas psichologinis spaudimas. Rašte grasinama už prievolių nustatytu laiku neatlikimą ir įsakymų nevykdymą griežčiausiomis bausmėmis, net laisvės atėmimu, bausti ne tik ūkininkus, bet ir viršaičius, žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų vedėjus ir seniūnus⁹⁶. Ukmergės apskrities viršininkas 1942 m. kovo 2 d. rašte perspėjo Žemaitkiemio valsčiaus viršaitį ir seniūnus, kad jei iki nurodyto termino nepristatys grūdų ir pašarų, turės atsakyti Panevėžio apygardos komisariui⁹⁷.

Be tiesioginės prievartos, siekdami išreikalauti iš ūkininkų prievoles, okupantai plačiai taikė ir skatinamąsias priemones. Čia jiems puikiai padėjo laisvosios prekybos visais pramonės gaminiiais uždraudimas. Pramoninių prekių ūkininkai galėdavo įsigyti tik gavę už gerą prievolių vykdymą duodamų vadinamųjų premijinių taškų ir ženklų⁹⁸. Antai 1942–1943 ūkiniais metais tona javų buvo vertinama 4 arba, jei pristatoma po 1943 m. kovo 1 d., – 3 taškais, tona apėmingo pašaro – 2 taškais, kiaulė (pagal svorį) – 1–5 taškais, raguotis – 1–8 taškais, bulvės – 2 taškais, kiaušiniai ir 10 kg sviesto – 1 tašku, 250 l nenugriebto pieno – 1 tašku⁹⁹. Gavęs vieną premijinį tašką ūkininkas, 1943 m. spalio mėn. duomenimis, įgydavo galimybę nusipirkti arba 0,5 l degtinės, arba 750 g cukraus, arba 20 g sacharino, arba 60 papirosų, arba įvairių smulkių geležies dirbinių, namų apyvokos prekių ir t. t.¹⁰⁰ 1943 m. vasario mėn. duomenimis, ūkininkas, pirkdamas rankinį kaplį, brūžuoklę, kaltą, plaktuką ar 0,5 kg vinių, turėdavo atiduoti po 1, pirkdamas dalgį, kastuvą, bertuvę, tripirštę ar keturpirštę šakę arba kirvį – po 4, pirkdamas skerspjūklį – 7 taškus¹⁰¹. Pristatę

kai kurių žemės ūkio gaminių, ūkininkai gaudavo specialių cukraus, žibalo, degtinės ir verpalinės medžiagos taškų, už kuriuos galėdavo įsigyti pramoninių prekių¹⁰². 1941 m. lapkričio 4 d. dienraštis „Į laisvę“ skelbė, kad už kiekvieną šimtą kilogramų javų ūkininkams papildomai virš tuo metu nustatytų normų bus duodama po pusę kilogramo, o už kiekvieną šimtą kilogramų pristatyto pašaro – po kilogramą druskos. Be to, už visos šieno prievolės įvykdymą iki tų metų lapkričio 20 d. buvo žadama 3 l žibalo; kas šią prievolę atliks po nurodyto termino, buvo žadama mažesnė premija: iki gruodžio 1 d. – 2 l, o iki gruodžio 15 d. – 1 l žibalo¹⁰³. 1942 m. rugpjūčio 3 d. tas pats dienraštis skelbė, kad už kiekvienus 15 kg uogų, parduotų „Sodybai“, bus leidžiama nusipirkti kilogramą cukraus¹⁰⁴. 1942 m. rugpjūčio 28 d. šis dienraštis ūkininkus, iki nustatyto termino iškūlusius javus ir pristačiusius grūdų prievolę, žadėjo premijuoti degtine: už kiekvieną iki rugsėjo 10 d. pristatytą toną grūdų skirti 4 l, o iki rugsėjo 20 d. – 2 l degtinės¹⁰⁵.

Ūkininkus mėginta paveikti ne tik premijavimu, bet ir kitokiomis priemonėmis. Okupuotų Rytų sričių reichsministras A. Rosenbergas 1943 m. vasario 18 d. išleido potvarkį, skelbiantį apie privačios nuosavybės grąžinimą Estijos, Latvijos ir Lietuvos generalinėse srityse. Nuosavybės dokumentai turėjo būti įteikiami ūkiškai ir politiškai lojaliems okupacinei valdžiai asmenims. Vis dėlto Lietuvoje šis procesas vyko gana lėtai: iki 1943 m. spalio mėn. žemės nuosavybės aktai buvo įteikti tik 7 004 ūkininkams, valdžiusiems 120 768 ha žemės¹⁰⁶. Savaime suprantama, kad ši propaganda skirta priemonei menkai tepakeitė ūkininkų elgseną. Siekiant išsireikalauti pyliavas ir kitas prievoles ir toliau buvo taikomos įvairios represijos.

KITOS ŽEMĖS ŪKIO PRIEVOLĖS IR JŲ IŠREIKALAVIMAS

Lietuvos ūkininkus slėgė ne tik žemės ūkio produktų, bet ir kitos prievolės. Viena tokių – arklių su ratais ir pakinktais mobilizacijos. Jų Lietuvoje buvo trys. Pirmąją okupantai įvykdė 1942 m. gegužės mėn., antrąją – tų pačių metų lapkričio mėn., trečiąją – 1943 m. balandžio mėn. Jų metu pafrontės transporto tarnybai ir kitoms vokiečių kariuomenės reikmėms iš ūkininkų buvo atimami tinkami arkliai. Mobilizuotus arklius jų savininkai privalėjo pristatyti paskirtu laiku. Už šio nurodymo vykdymą buvo atsakingi valsčių viršaičiai ir miestų burmistrai. Arklio nepristačius, pristačius pavėluotai ir pan. grėšė pinigine bausme ar net kalėjimas¹⁰⁷. Ir vis dėlto arklių mobilizacijos vyko gana vangiai. Arklių registracijos karininko Lietuvoje 1943 m. lapkričio 15 d. rašte Lietuvos saugumo apygardos komendantui apie šią akciją rašoma: „Į lig šiol vykdytas papildomas registracijas atvyko apie 50% pagal sąrašus privalančiųjų arklius registruoti savininkų, atvesdami visai kitus, perdėm senus ir netinkamus arklius, nurodydami, kad aną arklį esą pardavę arba išmainę. <...> Tinkamieji arkliai yra dingę.“¹⁰⁸ Rašte nusiškundžiama ir lietuvių policijos veiksmais: „Menkiausias valstybės instrumentas yra lietuviškoji policija! Ji dar nė vienoje vietoje nesugebėjo sugrupuoti registracijai atvestuosius arklius pagal numeracijos lenteles, esančias prie galvos, ir pagal valsčius. Policininkai stoviniuoją, rūko ir nepajėgia atlikti nė mažiausios tvarkos tarnybos.“¹⁰⁹ Toliau dokumente ironizuojama: „Šia proga galiu atkreipti dėmesį į tai, kad, vykstant arklių registracijai, visur nuo ryto iki vakaro stovi šimtai tinginių ir trukdo darbą dirbti. Jei yra reikalingos darbo jėgos, tai reikia tik suruošti gaudymą arklių registracijos metu!“¹¹⁰ Vienas veterinarijos karininkas 1943 m. lapkričio

11 d. rašte Lietuvos saugumo apygardos komendantui apie arklių registraciją Kruonyje rašė, jog „susidarė įspūdis, kad registracijai paskirtieji arkliai sąmoningai nebuvo atvedami ir tiek ūkininkai, tiek ir seniūnai stengėsi registracijos komisiją apgauti“¹¹¹.

Panevėžio apskrities viršininkas 1944 m. sausio 21 d. rašte įpareigojo valsčių viršaičius perspėti ūkininkus, kad, nurodytą dieną ir valandą neatvedus į tikrinimo komisiją arklių, jiems bus skirtos 50–100 RM piniginių baudos ir kitokios bausmės. Jeigu išvis nepristatys arklių, bus baudžiami areštu, o jų arkliai – konfiskuojami¹¹². Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovas kiek anksčiau, tų pačių metų sausio 18 d., buvo informavęs Panevėžio apskrities viršininką, kad ypač sunkiais atvejais ūkininkai gali būti išsiunčiami į darbo stovyklą ar net išvežami dirbti į Reichą¹¹³.

Vykdam arklių mobilizacijas, iš ūkininkų neretai būdavo paimamas paskutinis arklis, tad tokia okupantų politika darė didelę žalą gamybiniam krašto pajėgumams. Antai Panevėžio valsčiuje per pirmą arklių mobilizaciją iš ūkininkų paimti 308 arkliai, iš jų 106 – paskutiniai, per antrą – atitinkamai 174 ir 71¹¹⁴. 1942 m. pabaigoje per arklių mobilizaciją Kupiškio valsčiuje vokiečių kariuomenei paimta 118 arklių, iš jų 19 – paskutiniai¹¹⁵. Siekdama pagerinti padėtį, lietuviškoji administracija stengėsi be arklio likusiems ūkininkams jį parūpinti iš kitų ūkininkų laisvo susitarimo dėl atlyginimo būdu, bet tai sekėsi gana sunkiai, nes mažai atsirasdavo tokių, kurie norėtų parduoti arklį valdžios nustatyta kaina¹¹⁶. Vokiečių okupacinės valdžios pareigūnai nuolat ragino valsčių viršaičius pirmiausia imti arklius tų ūkininkų, kurie nepristatė arklių tikrinimo komisijai, ir jokiū būdu netoleruoti spekuliacinių kainų¹¹⁷.

Reichskomisar H. Lohse's 1942 m. sausio 26 d. potvarkiu ūkininkams buvo įvesta

nauja rankų ir vežimo darbų prievolė. Kaip skelbė potvarkis, jos iš ūkininkų galėjo būti pareikalauta vykdant viešojo ar bendruomeninio pobūdžio uždavinius, medžių kirtimo, durpių kasimo, kelių taisymo ir kt. darbus. Į juos ūkininkas privalėjo atvykti su savo įrankiais, arkliais, rogėmis ir pan.¹¹⁸ Ypač ūkininkus vargino vežimo darbai, vadinaimosios pastotės. Beje, šios prievolės išreikalavimo mechanizmas niekuo nesiskyrė nuo jau aptartų žemės ūkio produktų prievolių išreikalavimo mechanizmo. Pervežimu suinteresuota įstaiga pirmiausia kreipdavosi į apskrities viršininką. Šiam sutikus apskrities valdyba duodavo nurodymą valsčių viršaičiams ir miestų burmistrams pristatyti reikiamą skaičių pastočių¹¹⁹. Savo ruožtu valsčių viršaičiai duodavo įsakymą seniūnijų seniūnams¹²⁰. Už pastotę ūkininkams buvo sumokama¹²¹. Už prievolės nevykdymą grėse kalėjimas iki 6 mėn. ir pinigine bauda arba kuri viena iš šių bausmių¹²². 1944 m. sausio 10 d. Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo rašte apskrities viršininkui nurodoma suimti ir perduoti Panevėžio apygardos policijos vadui ūkininkus, kurie buvo įpareigoti skirti kariuomenei pastočių, bet to nepadarė arba pakeliui pabėgo, taip pat tuos, kurie vietoj vyrų paskyrė jas atlikti moteris¹²³.

Pastočių buvo prašoma gana dažnai, jų poreikis nuolat didėjo. Antai 1942 m. Lietuvoje atlikta 1,28 mln. pastočių dienų, o 1943 m. – jau 2,52 mln.¹²⁴ Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungos vadovybė 1942 m. gegužės 20 d. rašte Vilniaus apskrities viršininkui skundėsi: „Pastočių prievolei atlikti kai kuriuose valsčiuose yra skiriami visi be išimties savanoriai ugniagesiai, palikdami miestelius ar bažnytkaimius visai be jokios priešgaisrinės apsaugos.“¹²⁵ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. gruodžio 13 d. rašte žemės ūkio generaliniam tarėjui sakoma: „Ūkininkai tiek apsunkinti miško medžiagos išvežimu ir kitomis viešo pobūdžio pareigo-

mis, kad prie geriausių norų negalėjo taip staigiai savo javų iškulti ir laiku prievolę atlikti.“¹²⁶

ŽEMĖS ŪKIO GAMINIŲ PRIEVIOLIŲ IŠREIKALAVIMO STATISTIKA

Dėl aptartų aplinkybių, taip pat ir dėl nemažos dalies ūkininkų sąmoningai vykdomo prievolių sabotavimo, siekiant apsaugoti ūkius nuo visiško nualinimo, nustatyti žemės ūkio gaminių prievolių kontingentai nė vienais ūkiniais metais nebuvo visiškai įvykdyti. Pavyzdžiui, 1941–1942 ūkininių metų duoninių javų prievolė buvo įvykdyta 38,9 proc., avižų – 49,9 proc., bulvių – 32,8 proc., kiaušinių – 45,1 proc., kiaulių – 25 proc. ir t. t. 1942–1943 ūkiniais metais duoninių javų prievolė buvo įvykdyta 57,9 proc., miežių – 74,1 proc., avižų – 78 proc., sėmenų – 84,7 proc., bulvių – 55,2 proc., šieno – 65,9 proc., kiaulių – 42,3 proc., naminių paukščių – 70,4 proc. ir t. t. Tiesa, 1942–1943 ūkiniais metais pristatyta daug raguočių – net 119,3 proc. visos prievolės. Raguočiais ūkininkai dažnai kompensuodavo kiaulių pristatymo ir kitų prievolių vykdymą, o tai, savaime suprantama, neigiamai veikė galvijų ūkį. Per nepilnus 1943–1944 ūkininius metus (nuo rugsėjo 1 d. iki kitų metų gegužės 1 d.) duoninių javų buvo pristatyta 79,2 proc., avižų – 66,2 proc., bulvių – 64 proc., naminių paukščių – 85,2 proc. (vištų – 79,4 proc., žąsų – 125,8 proc., ančių – 130 proc.), kiaušinių – 20,9 proc., kiaulių – 46,5 proc. ir t. t.¹²⁷ Žinant, kad daugelį žemės ūkio produktų okupantai reikalavo pristatyti iki pavasario, galima daryti prielaidą, kad nepilnų 1943–1944 ūkininių metų prievolių vykdymo duomenys mažai tesiskiria nuo visų ūkininių metų duomenų.

Represinėmis priemonėmis okupantams vien prievolėmis (neskaiciuojant kariuomenės

rekvizicijų ir pan.) pavyko išplėsti iš šalies žemės ūkio daug įvairių produktų. Per 2 metus ir 7 mėnesius (t. y. nuo 1941 m. rugsėjo 1 d. iki 1944 m. gegužės 1 d., be 1943 m. liepos mėn. duomenų) nacių okupacinė valdžia prievolėmis surinko 23,6 proc. viso to laikotarpio (1941–1943 m.) duoninių javų (rugių – 24,7 proc., kviečių – 17,8 proc.), 13,1 proc. miežių, 12,6 proc. avių, 32,7 proc. vikių, 29,8 proc. linų pluošto, 40 proc. sėmenų, 10,3 proc. bulvių ir 66,3 proc. cukrinių runkelių derliaus kiekio, 24,4 proc. bendrojo galvijų, 46,4 proc. bendrojo kiaulių (6 mėn. ir senesnių) ir 32,4 proc. bendrojo naminių paukščių (vištų, žąsų ir ančių) skaičiaus (įskaičiuojant ir 1941–1942 ūkiniais metais ūkininkų į supirkimo punktus pristatytą kiekį, kai šios prievolės dar nebuvo), apie trečdalį pieno produkcijos ir t. t.¹²⁸ Didelę dalį prievolėmis surinktos produkcijos pasiglemžė vokiečių kariuomenė ir tik tai, kas liko, buvo skirta miesto gyventojams aprūpinti maistu. Antai, kaip rodo pačių okupantų duomenys, nustatydami Lietuvai 1941–1942 ūkinių metų žemės ūkio produktų prievolių kontingentus, vokiečiai iš anksto buvo numatę savo kariuomenei skirti tokią jų dalį: duoninių javų – 24,7 proc., avių – 83,3 proc., bulvių – 36,4 proc., šieno – 100 proc., šiaudų – 83,3 proc., pieno ir riebalų – 46,4 proc., mėsos – 41,7 proc., kiaušinių – 61,1 proc. ir t. t. Skirstant visai Lietuvai 1942–1943 ūkinių metų žemės ūkio produktų prievolių kontingentus, vokiečių kariuomenei buvo numatyta skirti tokią jų dalį: duoninių javų – 32,6 proc., avių – 68,7 proc., bulvių – 20,6 proc., šieno – 62,5 proc., šiaudų – 68,7 proc., pieno ir riebalų – 38,7 proc., mėsos – 47,8 proc., kiaušinių – 64,9 proc. ir t. t. 1943–1944 ūkiniais metais kariuomenei skirta tokia žemės ūkio produktų prievolių kontingentų dalis: duoninių javų – 41,1 proc., avių – 71,4 proc., bulvių – 20 proc., šieno – 62,5 proc., šiau-

dų – 71,4 proc., pieno ir riebalų – 39,6 proc., mėsos – 47,4 proc. ir t. t.¹²⁹

Nors duomenys apie vokiečių kariuomenės pasisavintą žemės ūkio produktų kiekį nėra tikslūs ir išsamūs, žinant, kad okupantai agrarinėje politikoje viršenybę teikė vermachto aprūpinimui, galima daryti prielaidą, jog bent jau nurodytą procentinę prievolėmis surinktų produktų kiekio dalį vokiečių kariuomenė tikrai gavo.

IŠVADOS

1. Vokietijai laimėjus karą, visų Baltijos šalių, įskaitant ir Lietuvą, teritorijos turėjo būti ištrauktos į nacistinį Reichą. Vykstant karui šių kraštų ekonomika turėjo būti pajungta vermachto ir kitiems Reicho poreikiams tenkinti, visiškai nepaisant vietinio ūkio ir gyventojų interesų. Okupuotose Rytų šalyse neplanuota kurti reikšmingesnės vartojimo reikmenų pramonės. Šios šalys privalėjo tapti pigios darbo jėgos ir žaliavų tiekimo baze ir Vokietijos pramonės gaminių realizavimo rinka.

2. Nacių agrarinės politikos okupuotoje Lietuvoje esmė buvo vienašališkas reikalavimas didinti pagrindinių maisto produktų ir žaliavų gamybą siekiant aprūpinti vokiečių kariuomenę, vietos ir Vokietijos gyventojus maisto produktais. Naciai apkrovė ūkininkus įvairiomis žemės ūkio gaminių ir kitomis prievolėmis (arklių su ratais ir pakinktais mobilizacijomis, rankų ir vežimo darbų ir t. t.).

3. Nacių okupacinė civilinė valdžia pritaikė lietuviškosios savivaldos aparatą poreikiams žemės ūkyje karo metu tenkinti. Nuolat grasindama lietuviškosios savivaldos pareigūnams baudmėmis, gąsdindama juos neigiamais padariniais žemės ūkiui ir ūkininkams, su lietuvių pareigūnų pagalba ji sugebėjo išplėsti iš krašto ūkio didelį kiekį

žemės ūkio produktų. Savo ruožtu aukštesnieji lietuviškosios savivaldos pareigūnai buvo priversti savo pavaldiniams, žemesnio rango kolegoms, nuolat taikyti psichologinį spaudimą ar net prievartą.

4. Žemės ūkio prievolėms išreikalauti okupantai taikė tiek represines, tiek skatinamąsias priemones. Iš represinių priemonių paminėtinas ūkininkų nušalinimas nuo valdomo ūkio, žemės ūkio produktų konfiskavimas, piniginės baudos, bylų ūkininkams iškėlimas Vokiečių ypatingajame teisme, uždarymas į arešto namus, kalėjimą, priverčiamąjį darbo stovyklą ar net sušaudymas. Ūkininkų sušaudymu ypač pagarsėjo Vilniaus srities apygardos komisaras H. Wulffas. Ūkininkų žudymu okupantai

siekė įbauginti kaimo gyventojus, kad jie geriau vykdytų prievoles.

5. Žemės ūkio prievolėms iš ūkininkų išreikalauti buvo pasitelktos šios skatinamosios priemonės: nuosavybės dokumentų išdavimas, galimybės įsigyti pramoninių prekių ir pan. suteikimas.

6. Naciams nepavyko paversti Lietuvos ūkininkų klusniais okupantų valios vykdytojais. Dėl sunkių karo meto sąlygų ir dėl Lietuvos ūkininkų sabotažo, siekiant apsaugoti savo ūkius nuo visiško nualinimo, nacių okupacinei valdžiai, nors ir pasisavinusiai didelę krašto žemės ūkio produkcijos dalį, nė vienais ūkiniais metais nepasisėkė iš Lietuvos kaimo surinkti planuotų žemės ūkio gaminių kontingentų.

Nuorodos

¹ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen, Kauen, 1941–1944.*

² *Statistische Berichte für das Ostland, Riga, 1941–1944.*

³ *Į laisvę, 1941–1942.*

⁴ *Ateitis, 1943–1944.*

⁵ J. Brazaitis, *Vienų vieni*, Vilnius, 1990.

⁶ A. Bubnys, *Vokiečių okupuota Lietuva (1941–1944)*, Vilnius, 1998.

⁷ *Lietuvos istorijos chrestomatija 1861–1990.03.11*, Kaunas, 1993, p. 243.

⁸ A. Bubnys, op. cit., p. 314.

⁹ V. Terleckas, *Pinigai Lietuvoje 1915–1944*, Vilnius, 1992, p. 190.

¹⁰ „Kaip bus sprendžiama didžioji Rytų problema (Priešais Europą atsiveria didžiulės galimybės)“, *Į laisvę*, 1941, lapkričio 17, Nr. 125.

¹¹ „Reicho ministeris Rosenberg Rytų Krašto klausimais“, *Į laisvę*, 1942, sausio 20, Nr. 16 (177).

¹² *Ibid.*

¹³ J. Bulavas, *Vokiškųjų fašistų okupacinis Lietuvos valdymas*, Vilnius, 1969, p. 104.

¹⁴ *Lietuvos istorijos chrestomatija 1861–1990.03.11*, p. 250–251.

¹⁵ J. Bulavas, op. cit., p. 99.

¹⁶ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1942 m. rugpjūčio 20 d. žemės

ūkio prievolių 1942–1943 ūkiniais metais ūkiams skirstyti instrukcija Nr. 15, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 23, l. 28.

¹⁷ Vilkaviškio valsčiaus viršaičio 1942 m. sausio 22 d. raštas Pagamdu seniūnijos seniūnui, *ibid.*, f. R-646, ap. 1, b. 2, l. 9.

¹⁸ Lietuvos generalinės srities žemės ūkio lapui vesti instrukcija (1942 m.), *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 31, l. 48.

¹⁹ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. birželio 4 d. aplinkraštis Nr. 65 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, l. 208.

²⁰ Apskaičiuota pagal: Žemės ūkio prievolių kontingentų lentelė (1943 m.), *ibid.*, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 37; *Statistische Berichte für das Ostland*, 1941, Nr. 9–12, S. 36–37; 1942, Nr. 3–4, S. 114–116; Nr. 11–12, S. 449–451, 467; 1944, Nr. 1–4, S. 95–96, 99–100.

²¹ R. J. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*, Vilnius, 1992, p. 59.

²² *Statistische Berichte für das Ostland*, 1944, Nr. 1–4, S. 93–94.

²³ „Prievoles atiduodant reikia gauti pažymėjimus“, *Į laisvę*, 1942, kovo 30, Nr. 75 (236).

²⁴ Maitinimo ir žemės ūkio generalinio tarėjo 1942 m. balandžio 25 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 1, l. 101.

²⁵ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. rugpjūčio 7 d. raštas Nr. 84 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 2, l. 112–112 a. p.

²⁶ Vilkaviškio valsčiaus viršaičio 1941 m. spalio 27 d. raštas seniūnams, *ibid.*, f. R-646, ap. 1, b. 2, l. 28.

²⁷ Reichskomisarso Rytų kraštui 1941 m. lapkričio 21 d. potvarkis, *ibid.*, f. R-685, ap. 4, b. 7, l. 2.

²⁸ Generalkomisaro 1942 m. rugsėjo 8 d. vykdomieji nuostatai Nr. 7 gyvulių ir mėsos ūkyje, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 23, l. 125–126.

²⁹ Ukmergės kalėjimo viršininko 1944 m. gegužės 8 d. raštas Kalinių būties palengvinimo komisijos pirmininkui, *ibid.*, f. R-926, ap. 3, b. 5, l. 6.

³⁰ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1942 m. rugsėjo 19 d. raštas apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 81.

³¹ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1943 m. birželio 2 d. raštas apskričių viršininkams, *ibid.*, b. 11, l. 345.

³² Alytaus apskrities viršininko 1943 m. lapkričio 5 d. raštas bendrovei „Maistas“, *ibid.*, b. 4, l. 39.

³³ Varėnos I valsčiaus viršaičio 1943 m. lapkričio 18 d. telefonograma Nr. 18 Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 85.

³⁴ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. balandžio 5 d. aplinkraštis Nr. 53 apskričių viršininkams, *ibid.*, b. 33, l. 456.

³⁵ Vilniaus srities apygardos komisaro 1942 m. lapkričio 3 d. raštas Vilniaus, Trakų, Švenčionių, Eišiškių, Svyrių ir Ašmenos apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-1720, ap. 3, b. 2, l. 1.

³⁶ Įsakymas generalkomisaro Kaune derliaus suėmimo ir sėjos vykdymo reikalu, *I laisvę*, 1941, rugpjūčio 20, Nr. 50.

³⁷ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1941, Nr. 4, S. 56.

³⁸ *Ibid.*

³⁹ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. sausio 21 d. telefonograma Nr. 92 valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 1, l. 49.

⁴⁰ Ūkininko Jono Užgalio iš Kretingos apskrities Endriejavo valsčiaus Žadeikių kaimo nušalinimo nuo ūkio anketa (1943 m. kovo 4 d.), *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 27.

⁴¹ Ūkininko Jono Pupšio iš Kretingos apskrities Veiviržėnų valsčiaus Ruigių kaimo nušalinimo nuo ūkio anketa (1943 m. kovo 10 d.), *ibid.*, l. 21.

⁴² Kretingos apskrities Endriejavo ir Veiviržėnų valsčių nušalintųjų nuo ūkių anketos (1943 m. kovo 4 ir 10 d.), *ibid.*, l. 11–32.

⁴³ Vilkaviškio apskrities viršininko 1942 m. birželio 13 d. raštas Keturvalakių valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, f. R-646, ap. 1, b. 6, l. 308.

⁴⁴ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. birželio 3 d. raštas valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 20, l. 73.

⁴⁵ *Ibid.*

⁴⁶ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. liepos 27 d. telefonograma Nr. 14 valsčių viršaičiams ir žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigų vedėjams, *ibid.*, l. 112.

⁴⁷ Generalkomisaro telegrama Šiaulių apskrities viršininkui (1942 m. rugpjūčio 11 d.), *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 23, l. 90.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Generalkomisaro 1942 m. gruodžio 23 d. raštas Šiaulių apygardos komisariui, *ibid.*, b. 37, l. 1.

⁵⁰ *Ibid.*

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ *Ibid.*

⁵⁴ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. sausio 4 d. telefonograma Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 4.

⁵⁵ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. sausio 21 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 9.

⁵⁶ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. vasario 16 d. raštas Šiaulių apygardos apskričių viršininkams, *ibid.*, l. 16.

⁵⁷ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. vasario 19 d. potvarkis, *ibid.*, l. 20.

⁵⁸ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. balandžio 21 d. raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui ir žemės ūkio bendrovės „Maistas“ fabriko direktoriui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 471.

⁵⁹ *Ibid.*

⁶⁰ Maitinimo ir žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo valdybos 1942 m. birželio 1 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 20, l. 85.

⁶¹ Šiaulių apskrities viršininko 1943 m. birželio 16 d. telefonograma Nr. 234 Šiaulių apygardos komisariui, *ibid.*, f. R-1099, ap. 1, b. 87, l. 18.

⁶² Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. birželio 18 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 37, l. 50.

⁶³ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. liepos 3 d. raštas Šiaulių apygardos apskričių viršininkams, *ibid.*, l. 90.

⁶⁴ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. liepos 12 d. raštas Šiaulių apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 143.

⁶⁵ Šiaulių apygardos komisaro 1943 m. rugpjūčio 13 d. raštas SS ir Šiaulių apygardos policijos vadui, *ibid.*, b. 23, l. 557.

⁶⁶ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. lapkričio 11 d. telefonograma Nr. 52T valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 122.

⁶⁷ *Ibid.*

⁶⁸ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1944 m. vasario 8 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 2, l. 35.

⁶⁹ „Centralhandelsgesellschaft Ost“ (,Zentralhandelsgesellschaft Ost“) 1944 m. balandžio–gegužės mėn. ataskaita (1944 m. birželio 2 d.), *ibid.*, f. R-614, ap. 1, b. 276, t. 1, l. 276.

⁷⁰ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. birželio 6 d. raštas valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 1, l. 120.

⁷¹ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. gegužės 21 d. telefonograma Nr. 266 valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 20, l. 63.

⁷² Butrimonių valsčiaus žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos vedėjo 1942 m. liepos 11 d. telefonograma Nr. 9 Alytaus apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigai, *ibid.*, b. 1, l. 186.

⁷³ Alytaus apskrities viršininko 1942 m. rugsėjo 4 d. administracinės baudos nutarimas Nr. 704, *ibid.*, b. 33, l. 21.

⁷⁴ Žemės ūkio generalinio tarėjo 1943 m. lapkričio 30 d. raštas Kretingos apskrities viršininkui, *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 172.

⁷⁵ Kretingos apskrities viršininko 1944 m. kovo 23 d. raštas Žemės ūkio vadybai, *ibid.*, l. 216.

⁷⁶ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. rugsėjo 22 d. raštas Nr. 96 visiems apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. R-1739, ap. 1, b. 93, l. 2.

⁷⁷ Generalkomisaro 1944 m. balandžio 21 d. raštas apygardų komisarams ir žemės ūkio generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 35, l. 224.

⁷⁸ Generalkomisaro 1944 m. kovo 19 d. raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 249.

⁷⁹ Magdalenos Liaudinskienės, gyv. Kretingos valsčiaus Raguviškių kaime, 1943 m. balandžio 19 d. prašymas Kretingos apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 49.

⁸⁰ Kretingos apskrities Skuodo valsčiaus viršaičio 1943 m. balandžio 19 d. pažymėjimas dėl ūkininko Prano Malonės, gyv. Žirnikų kaime, paleidimo iš arešto, *ibid.*, l. 55.

⁸¹ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 339–340.

⁸² Kauno srities apygardos komisaro 1943 m. gruodžio 9 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-1610, ap. 1, b. 19, l. 50.

⁸³ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. rugsėjo 27 d. raštas Kauno srities apygardos komisarui, *ibid.*, b. 16, l. 77.

⁸⁴ Alytaus apskrities viršininko 1944 m. vasario 9 d. raštas Kauno srities apygardos komisarui, *ibid.*, b. 19, l. 47.

⁸⁵ Kretingos apskrities žemės ūkio gaminių tiekimo įstaigos vedėjo 1943 m. gruodžio 31 d. raštas Kretingos apskrities viršininkui, *ibid.*, f. 1342, ap. 1, b. 15, l. 84; Kretingos apskrities viršininko 1944 m. sausio 4 d. raštas Mosėdžio valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, l. 82.

⁸⁶ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1942 m. rugpjūčio 20 d. žemės ūkio prievolių 1942–1943 ūkiniais metais ūkiams skirstyti instrukcija Nr. 15, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 23, l. 28–29.

⁸⁷ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento direktoriaus 1942 m. gruodžio 15 d. raštas Alytaus apskrities viršininkui, *ibid.*, b. 11, l. 192.

⁸⁸ J. Brazaitis, *op. cit.*, p. 151.

⁸⁹ Vilniaus srities apygardos komisaro 1943 m. kovo 2 d. raštas Lietuvos generalinės srities generalkomisarui, LCVA, f. 1173, ap. 2, b. 15, l. 12.

⁹⁰ J. Brazaitis, *op. cit.*, p. 151.

⁹¹ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 560–561.

⁹² Generalkomisaro 1942 m. gegužės 6 d. raštas maitinimo ir žemės ūkio generaliniam tarėjui, LCVA, f. R-1099, ap. 1, b. 23, l. 22.

⁹³ Kauno srities apygardos komisaro 1942 m. spalio 14 d. telefonograma Nr. 41 apskričių viršininkams, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 33, l. 116.

⁹⁴ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. sausio 27 d. telefonograma Nr. 165 Stakliškių policijos punkto vedėjui, *ibid.*, b. 11, l. 126.

⁹⁵ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. sausio 29 d. telefonograma Nr. 171T Stakliškių policijos punkto vedėjui, *ibid.*, b. 22, l. 28.

⁹⁶ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. spalio 8 d. raštas valsčių viršaičiams, *ibid.*, b. 16, l. 90.

⁹⁷ Ukmergės apskrities viršininko 1942 m. kovo 2 d. raštas Žemaitkiemio valsčiaus viršaičiui, *ibid.*, f. 1696, ap. 5, b. 355, l. 3.

⁹⁸ Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. rugsėjo 2 d. raštas Nr. 93 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, *ibid.*, f. 599, ap. 6, b. 378, l. 13–19.

⁹⁹ „Našumo premijos žemės ūkiui“, *Ateitis*, 1943, vasario 11, Nr. 34.

¹⁰⁰ „Daržovėmis galima pakeisti kitas prievoles“, *ibid.*, spalio 16, Nr. 241.

¹⁰¹ „Našumo premijos žemės ūkiui“, *ibid.*, vasario 11, Nr. 34.

¹⁰² Žemės ūkio vadybos Maisto pramonės ir tiekimo departamento 1943 m. rugsėjo 2 d. raštas Nr. 93 apskričių viršininkams ir valsčių viršaičiams, LCVA, f. 599, ap. 6, b. 378, l. 13–19.

¹⁰³ „Skelbimas į Lietuvos ūkininkus!“, *Į laisvę*, 1941, lapkričio 4, Nr. 114.

¹⁰⁴ „Už 15 kg „Sodybai“ pristatytų uogų leidžiama pirkti 1 kg cukraus“, *ibid.*, 1942, rugpjūčio 3, Nr. 178 (339).

¹⁰⁵ „Už laiku pristatytus grūdus bus duodama degtinės“, *ibid.*, rugpjūčio 28, Nr. 200 (361).

¹⁰⁶ A. Bubnys, *op. cit.*, p. 329.

¹⁰⁷ J. Bulavas, *op. cit.*, p. 118–119.

¹⁰⁸ Arklių registracijos karininko Lietuvai 1943 m. lapkričio 15 d. raštas Lietuvos saugumo apygardos komendantui Kaune, LCVA, f. R-729, ap. 1, b. 47, l. 335.

¹⁰⁹ *Ibid.*

¹¹⁰ *Ibid.*

¹¹¹ Veterinarijos karininko prie Lietuvos saugumo apygardos komendanto 1943 m. lapkričio 11 d. raštas Lietuvos saugumo apygardos komendantui Kaune, *ibid.*, l. 336.

¹¹² Panevėžio apskrities viršininko 1944 m. sausio 21 d. raštas Panevėžio apskrities valsčių viršaičiams, *ibid.*, ap. 2, b. 8, l. 75.

¹¹³ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1944 m. sausio 18 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 73.

¹¹⁴ Panevėžio valsčiaus viršaičio 1943 m. balandžio 12 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, ap. 1, b. 47, l. 134.

¹¹⁵ Kupiškio valsčiaus viršaičio 1943 m. sausio 18 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 8.

¹¹⁶ Šeduvos valsčiaus viršaičio 1943 m. sausio 7 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, l. 6.

¹¹⁷ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1944 m. birželio 26 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, *ibid.*, ap. 2, b. 8, l. 309.

¹¹⁸ *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, Nr. 6, S. 57–60.

¹¹⁹ Vilkaviškio apskrities valdybos 1942 m. sausio 6 d. raštas Alvito, Bartninkų, Gražiškių, Pajevonio ir Vilkaviškio valsčių viršaičiams, LCVA, f. R-646, ap. 1, b. 6, l. 5.

¹²⁰ Vilkaviškio valsčiaus viršaičio 1942 m. vasario 7 d. raštas Pagramdų seniūnijos seniūnui, *ibid.*, b. 2, l. 3.

¹²¹ Lietuvos generalinės srities generalkomisaro 1941 m. gruodžio 29 d. skelbimas, *ibid.*, f. R-685, ap. 4, b. 7, l. 147.

¹²² *Amtsblatt des Generalkommissars in Kauen*, 1942, Nr. 6, S. 60.

¹²³ Panevėžio apskrities žemės ūkio vadovo 1944 m. sausio 10 d. raštas Panevėžio apskrities viršininkui, LCVA, f. R-729, ap. 2, b. 8, l. 28.

¹²⁴ *Statistische Berichte für das Ostland*, 1944, Nr. 5–6, S. 215.

¹²⁵ Lietuvos ugniagesių organizacijų sąjungos vadovybės 1942 m. gegužės 20 d. raštas Vilniaus apskrities viršininkui, LCVA, f. R-685, ap. 4, b. 7, l. 257.

¹²⁶ Alytaus apskrities viršininko 1943 m. gruodžio 13 d. raštas žemės ūkio generaliniam tarėjui, *ibid.*, f. R-1610, ap. 1, b. 16, l. 150.

¹²⁷ Apskaičiuota pagal: Duomenys apie 1941–1942, 1942–1943 ir 1943–1944 ūkinių metų žemės ūkio produktų kontingentų paskirstymą (1943 m.), *ibid.*, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 37; *Statistische Berichte für das Ostland*, 1942, Nr. 11–12, S. 466–467; 1943, Nr. 9–10, S. 280–281; Nr. 11–12, S. 371; 1944, Nr. 5–6, S. 211.

¹²⁸ Apskaičiuota remiantis *Statistische Berichte für das Ostland*, 1941, Nr. 9–12, S. 36–37; 1942, Nr. 3–4, S. 114–116; Nr. 11–12, S. 449–451, 466; 1943, Nr. 9–10, S. 280; Nr. 11–12, S. 371; 1944, Nr. 1–4, S. 95–96, 99–100; Nr. 5–6, S. 211.

¹²⁹ Duomenys apie 1941–1942, 1942–1943 ir 1943–1944 ūkinių metų žemės ūkio produktų kontingentų paskirstymą (1943 m.), LCVA, f. R-1399, ap. 1, b. 62, l. 37.

Gauta 2017 10 03
Vilniaus Gedimino technikos universitetas,
Kūrybinių industrijų fakultetas,
Kūrybos komunikacijos katedra,
Trakų g. 1, Vilnius

Justinas Braslauskas

THE NAZI REGIME IN LITHUANIA: RECOVERY OF AGRICULTURAL OBLIGATIONS IMPOSED

Summary

The purpose of this study is to investigate methods and means of recovery of imposed agricultural obligations. The aim of this paper is to analyse the methods and means for recovery of imposed agricultural obligations in Lithuania, occupied by military forces of Nazi Germany. To achieve the aim, the following objectives have been set: 1) to discuss adaptation of production of agricultural products to meet needs of the war in Lithuania under the Nazi regime; 2) to analyse the methods and means used by occupational Nazi authorities for recovery of agricultural obligations imposed on farmers of Lithuania; 3) to discuss other obligations imposed (other than delivery of agricultural products) on Lithuanian farmers, analyse methods and means for their recovery; 4) submit the exhaustive and reliable statistics on recovery of imposed obligations related to delivery of agricultural products.

The topic chosen is a relevant and new one, as this problem has not been presented exhaustively in Lithuanian historiography. First of all, we lack a generalized analysis on the entire Lithuania scale, analysis which must be more detailed, based on archive or reliable statistical data related to practical application of the mechanism of recovery of agricultural obligations (primarily aiming at agricultural products) imposed. This article aims at filling these and other gaps in relevant historiography.

During the research the following conclusions have been drawn:

1. In the case of Germany victory in the war, the territories of all Baltic states, including Lithuania, were to be included into the Nazi Reich. During the wartime, the economy of these countries had to serve demands of the Wehrmacht and meet other Reich needs, irrespective of the interests of the local people and local economies. It had not been planned to create a considerable consumer goods industry. These countries had to be cheap labour sources and base for provision of raw materials, as well as a market for realization of German industry products.

2. The essence of the Nazi agricultural policy in the occupied Lithuania meant a unilateral demand to increase production of basic food products and raw materials in order to provide the German troops as well as local resi-

dents and Germans in Germany with food products. The Nazi imposed on farmers various obligations related to agricultural products and various equipment (mobilization of horses with carts and harnesses, obligations of manual work and transport, etc.)

3. Civil occupational Nazi authorities adapted Lithuanian municipal system to meet their agricultural needs during the wartime. The occupational authorities through threatening the officers of Lithuanian municipal system with penalties and negative consequences related to agriculture and farmers, using the help of Lithuanian officers, managed to recover a huge amount of agriculture products from this country agriculture sector. Whereas Lithuanian municipal officers of higher rank were forced to apply constantly the psychological pressure or even coercion on their own subordinates and colleagues of lower rank.

4. In order to recover agricultural obligations fulfilment, the occupants applied both repressive and promoting measures. Among repressive ones, farmer removal from his/her farm should be mentioned as well as requisition of agricultural products, cash penalties, farmers suing with the German Special Court, forcible confining in detention facilities, forced-labour camps or even killing by firing squad. Especially famous for farmers killing by firing squad was Horst Wulff, the commissar of Vilnius county district. By killing the farmers, the occupants sought to intimidate the villagers so that they would better fulfil the obligations imposed.

5. To perform recovery of fulfilment of imposed agricultural obligations, the following promoting measures used to be applied: issue of ownership documents, granting the possibility of acquisition of industrial goods, etc.

6. The Nazi failed to convert Lithuanian farmers into obedient executors of alien will. Due to harsh conditions of the wartime and sabotage of Lithuanian farmers in order to protect their farms from the complete deterioration, occupational government of the Nazi each economic year failed to collect from Lithuanian villages planned agricultural products contingencies irrespective of requisition of the large part of agricultural production of this country.

Kremliaus požiūris į Justo Paleckio 1946–1950 m. „erezijas“

Remiantis Rusijos valstybinio socialinės politinės istorijos archyvo dokumentais ir kitais šaltiniais, straipsnyje siekiama atskleisti, kaip VKP(b) CK vadovai, CK aparato pareigūnai vertino J. Paleckio „nukrypimus“ nuo partijos generalinės linijos ir konfliktus su A. Sniečkumi Lietuvos sovietizavimo klausimais. Aptariama, kaip J. Paleckis, ieškodamas užtarėjų Maskvoje, stengėsi užmegzti klientelinius-patronažinius santykius su VKP(b) CK sekretoriumi A. Ždanovu.

ĮVADAS

Apie Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininką Justą Paleckį kaip politiką ir asmenybę, jo konfliktus su LKP(b) CK pirmuoju sekretoriumi Antanu Sniečkumi Lietuvos istoriografijoje jau nemažai rašyta¹. Vladas Sirutavičius atliko išsamią J. Paleckio kaip tautinio komunisto veiklos analizę². Istoriko teigimu, vėlyvojo stalinizmo metais šio veikėjo politinės nuostatos buvo artimos tautiniam komunizmui, arba, kitais žodžiais, tarybiniam lietuviškajam vietininkiškumui, tačiau kadangi tautinio komunizmo raiškos „politinių galimybių langas“ stalinizmo laikotarpiu buvo gana nedidelis, J. Paleckio iniciatyvos buvo nesėkmingos³.

Specialistai pažymi, kad tautinio komunizmo politikai, kuri daugiausia reikėsi satelitinėse Rytų Europos valstybėse 1944–1947 m., buvo būdingas tam tikras autonomiškumo, savarankiškumo ir nepriklausomybės nuo Maskvos siekis. Tautiniai komunistai pirmiausia buvo linkę tenkinti įvairius ekonominius, socialinius, kultūrinius savo tautiečių interesus⁴. Šiame kontekste prasminga atskleisti, kaip aukščiausieji VKP(b) CK vadovai, CK aparato pareigūnai vertino J. Paleckio „erezijas“, t. y. tautinio komunizmo apraiškas, ir konfliktus su A. Sniečkumi Lietuvos sovietizavimo klausimais. Ar, pabrėždamas specifines Lietuvos sąlygas, siekdamas sušvelninti sovietizavimo kursą, jis sulaukė Kremliaus vadovų pritarimo ir paramos šiems savo siekiams? Kodėl A. Sniečkus, dažnai smarkiai kritikuodavęs J. Paleckį, nesistengė jo pašalinti iš LKP(b) CK biuro arba atleisti iš LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko pareigų? Į šiuos klausimus siekiama atsakyti straipsnyje. Taip pat atkreipiamas dėmesys į J. Paleckio pastangas rasti sąjungininkų Maskvoje, užmegzti klientelinius-patronažinius santykius su VKP(b) CK sekretoriumi Andrejumi Ždanovu*, kuris nuo 1946 m. rugpjūčio mėn. vietoj Georgijaus Malenkovo

* Andrejus Ždanovas (1896–1948) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK įgaliotinis Estijoje (1940 m. birželis–1940 m. rugpjūtis), VKP(b) Leningrado srities ir miesto komiteto pirmasis sekretorius (1934–1944), VKP(b) CK sekretorius ir VKP(b) CK Organizacinio biuro narys (1934–1948), VKP(b) CK Politinio biuro narys (1939–1948), SSRS Aukščiausiosios Tarybos Sąjungos Tarybos pirmininkas (1946 m.

pirmininkavo VKP(b) CK Organizaciniam biurui ir faktiškai buvo antras žmogus po Josifo Stalino.

J. PALECKIO POLITIKOS AŠIS – LIETUVOS „SPECIFIKA“

Pasitelkti vadinamąjį Lietuvos savitumą kaip politinio diskurso argumentą J. Paleckiui galėjo netiesiogiai pasufleruoti VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas Michailas Suslovas, pirmą kartą apie tai prakalbęs 1944 m. gruodžio 27–30 d. vykusiame LKP(b) CK IV plenumo: „Teisingas požiūris į padėtį, teisingas požiūris į nacionalinius ypatumus darbe ne tik neprieštarauja bolševikinei revoliucinei linijai, bet ir, priešingai, yra jos sąlyga: be nacionalinių ypatumų negali būti ir revoliucinės linijos. Darbuotojai, nepaisantys nacionalinių ypatumų, nesupranta būtinybės visapusiškai plėtoti lietuvių kultūrą, kuri nacionalinė savo forma ir socialistinė turiniu, ir gali savo darbu pridaryti tik žalos.“⁶⁵ Panašių reveransų Lietuvos „ypatumams“ padaryta ir vėliau. 1945 m. liepos mėn. VKP(b) CK Lietuvos biuro darbo ataskaitoje M. Suslovas J. Stalinui rašė: „Kita vertus, daliai draugų rusų, atvykusių į Lietuvą dirbti partinio ir valstybinio darbo, – dažniausiai kaip reakcija į vietinių partinių organizacijų nacionalistinio pobūdžio klaidas – buvo būdinga nacionalinių ypatumų neįvertinimas, o kartais – net ignoravimas. Pavyzdžiui, Klaipėdos miesto partijos komiteto sekretorius drg. Šilinas, šiuo metu atleistas iš pareigų, LKP(b) CK plenumo [turimas omenyje 1944 m. gruodžio 27–30 d. LKP(b) CK IV plenumas. – M. P.]

pareiškė maždaug taip: „Mums nėra ko nerimauti dėl požiūrio į nacionalinius ypatumus, mūsų užduotis – laikytis revoliucinės linijos.“⁶⁶ Siekdamas sklandžiau sovietizuoti lietuvių tautą, Maskvos emisaras, regis, buvo linkęs atsižvelgti į kai kuriuos nacionalinius niuansus, bet kasdienė sovietų valdžios politikos įgyvendinimo praktika rodė visišką atitrūkimą nuo gražios retorikos. Tai įrodyti – ne šio straipsnio tikslas. Galima tik pridurti, kad Šilino atleidimas iš pareigų galėjo šiek tiek pristabdyti revoliucinį šovinistinį atvykusių partijos veikėjų rusų įkarštį, bet šis veiksmas buvo veikiau išimtis, o tai, kad M. Suslovas apie šį atvejį papasakojo J. Stalinui, rodė priešingą dalyką – dauguma atvykėlių rusakalbių partinių darbuotojų nepaisė respublikos specifikos, veikė grubiai ir tiesmukai.

Gali būti, kad LKP(b) CK IV plenumo nuskambėjusios M. Suslovo formuluotės parodė J. Paleckiui tam tikrą legalią politinės kovos retorikos nišą, kuria jis netruko pasinaudoti. 1945 m. rugpjūčio 23–24 d. vykusiame LKP CK VII plenumo jis mokė partijos narius atsižvelgti į „vietos sąlygas“, kurios skiriasi nuo kitų sąjunginių respublikų, „diferencijuotai žiūrėti“ į visus socialinius gyventojų sluoksnius, iškelė lietuvių kalbos, nacionalinės kultūros svarbą⁷. Plenumo išsakytą mintį apie respublikos specifiką jis aktyviai plėtojo ir vėliau.

Pirmas rimtas J. Paleckio ir LKP(b) CK pirmojo sekretoriaus A. Sniečkaus konfliktas dėl Lietuvos sovietizavimo politikos įvyko 1946 m. lapkričio 23–24 d. LKP(b) CK XI plenumo, kuris svarstė VKP(b) CK Organizacinio biuro 1946 m. spalio 5 d. nutarimą „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“*. Šiame

kovo 12 d.–1947 m. vasario 25 d.). J. Stalino dešinioji ranka ir masinių represijų partijoje organizatorius. Nuo 1944 m. – pagrindinis šalies ideologas.

* Pažymėtina, kad išskirtinis J. Paleckio požiūris į kai kuriuos Lietuvos sovietizavimo klausimus išryškėjo gana anksti. Dar LKP(b) V suvažiavime (vyko 1941 m. vasario 5–9 d.), kalbėdamas apie naujo valstybinio aparato kūrimą, jis kvietė vengti įtarumo vertinant tarpukario Lietuvos specialistus, tarnautojus, nebijoti

nutarime LKP(b) CK buvo smarkiai sukritikuotas už tai, kad padarė didelių klaidų vertindamas politinę padėtį, politinę kovos su „buožija“ ir „buržuaziniais nacionalistais“ liniją, už tai, kad tautinio pagrindžio sunaikinimą suvokė atsietai nuo „klasių kovos“, nevykdė puolimo prieš „buožes“ ir „miesto kapitalistinių elementą“⁸. Šiame plenumo LSSR AT Prezidiumo pirmininkas J. Paleckis daug kalbėjo apie galimybę panaudoti tarpukario specialistus ir inteligentiją, t. y. iš esmės pasisakė prieš visuotinį „buržuazinių nacionalistų“ išvaymą iš valstybinio aparato, prieš valstybinio aparato nulietuvinimą (iš SSRS atsistai rusakalbiai darbuotojai tada ėmė vyrauti valstybinėse įstaigose), prieš teismines vidutiniokų valstiečių represijas. Jis išvardijo šias ypatingas Lietuvos sąlygas ir specifinius bruožus: 1) agrarinis šalies ūkio pobūdis ir socialinis kaimo daugiasluoksniškumas, 2) negausi darbininkų klasė, 3) dvidešimt metų gyvavusi nepriklausoma valstybė, 4) lietuvių nacionalinės kultūros jaunumas, 5) „buožiška“ lietuvių inteligentijos kilmė, 6) vokiečių okupacija ir jos metu vykdytos antisovietinės propagandos „sunkus palikimas“, 7) Lietuva – vienintelė SSRS respublika, kurios dauguma gyventojų yra katalikai, stipriai veikiami „reakcinės dvasininkijos“, 8) sovietų valdžios jaunumas, LKP kadro negausumas ir nepatyrimas. „Mūsų kelias į socializmą, be abejo, turės savų ypatumų. Kai kuriuos etapus mes pakartosime, o per kai kuriuos galbūt ir peršoksime“⁹, – kalbėjo plenumo J. Paleckis. Manytina, kad tada jis tikslingai priminė VKP(b) CK sekretoriaus A. Ždanovo pasisakymą 1946 m. spalio 5 d. VKP(b) CK Organizacinio biuro posėdyje

(kartu su J. Paleckiu jame dalyvavo A. Sniečkus ir Mečislovas Gedvilas), kad LKP(b) CK blogai studijuoja marksizmo-leninizmo teoriją¹⁰. Šios mintys sukėlė A. Sniečkaus ir kitų LKP(b) CK biuro narių nepasitenkinimo reakciją. A. Sniečkus užsipulė J. Paleckį už požiūrį į „buržuazinių“ specialistų ir senosios inteligentijos panaudojimą, nesutiko, kad valstybinės įstaigos nulietuvintos, kaltino jį nesiimant „praktinio darbo vadovaujant partiniams organams“¹¹. Spaudžiamas daugumos plenumo dalyvių, J. Paleckis buvo priverstas atskiru pareiškimu pripažinti savo klaidas ir teisintis. Pažymėtina, kad pasiteisinimo kalboje jis vėl rėmėsi A. Ždanovu, kuris, „žinodamas Lietuvos padėtį, ypač kreipė dėmesį į nacionalinių kadro ir sąžiningos sovietinės administracijos ugdymą“¹². Tokią gynybos strategiją, kai stengiamasi demonstruoti savo ryšius su aukščiausiais SSRS vadovais, remtis jų išsakytais teiginiais, prisidengti jų valdžios autoritetu, J. Paleckis jam nepalankiomis aplinkybėmis pasitelkė ne kartą. Žinoma, teisintis ir viešai pripažinti klydus J. Paleckiu buvo didelis moralinis smūgis ir pažeminimas, vedantis į prievartinį susidvejinimą.

KREMLIAUS INSPEKTORIŲ VERTINIMAI

Pateikti faktai natūraliai kelia klausimą, kaip J. Paleckio politinius pareiškimus vertino vadovaujantys VKP(b) CK aparato darbuotojai. M. Suslovas, 1945 m. liepos mėn. rašydamas VKP(b) CK Lietuvos biuro darbo ataskaitą, LKP vadovus J. Stalinui apibūdino

priimti į darbą įvairias pareigas tarpukario Lietuvoje ėjusių žmonių. „Neturintys pasitikėjimo asmenys ir priešai sudaro menką mažumą“, – partijos forume sakė LSSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininkas. Šiame suvažiavime J. Paleckis sulaukė kitų delegatų kritikos dėl principingumo ir idėjiškumo stokos, žr.: J. Paleckio 1941 m. vasario 7 d. kalba LKP(b) V suvažiavime, LYA, f. 1771, ap. 2, b. 3, l. 231–246; b. 86, l. 10; V. Kašauskienė, *Istorijos sąlytuose. Justo Paleckio gyvenimo ir veiklos bruožai 1899–1980*, Vilnius, 2014, p. 392–394.

taip: „Draugai Sniečkus, Gedvilas ir Paleckis, ypač pirmasis iš jų, dirbti stengiasi, nors kaip vadovai turi daug trūkumų. Be asmeninių bruožų, jų darbai dabar daugiausia įtakos, ko gero, turi ankstesnės veiklos žymė.“¹³ M. Suslovas tikriausiai turėjo omenyje J. Paleckio ir M. Gedvilo liaudininkišką praeitį ir „buržuazinės Lietuvos“ įtaką jų pasaulėžiūrai, bet kaip žiūrėjo į J. Paleckio „nukrypimus“ – neaišku.

VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos skyriaus vedėjo pavaduotojas Pavelas Kovanovas* ir VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos sektoriaus vedėjas Aleksejus Kozlovas** 1946 m. gruodžio 17 d. parengė tarnybinį raštą VKP(b) CK sekretoriui Nikolajui Patoličevui***, kuriame informavo apie LKP(b) CK XI plenumą. VKP(b) CK aparato darbuotojai rašė: „<...> manome, kad būtina pranešti apie klaidingą Paleckio pasisakymą. Remdamasis atsitiktiniais faktais, kurie neatspindi tikrosios nacionalinių kadru padėties respublikoje, drg. Paleckis pareiškė, kad Lietuvos SSR

vyksta „nulietuvinimo“ procesas, t. y. rusai ir kitų tautybių kadrai esą išstumiantys lietuvius iš sovietinio ir ūkinio aparato. Drg. Paleckis nepagrįstai apkaltino partinę organizaciją netinkamu požiūriu į senąją inteligentiją. Taip pat jis išreiškė abejonę, ar galima vargingiesiems ir vidutiniokams valstiečiams suteikti žemės atimant ją iš buožių. Lietuvos KP(b) CK sekretorius drg. Sniečkus teisingai ir smarkiai sukritikavo drg. Paleckio pasisakymą.“¹⁴ Šį raštą N. Patoličevas nusiuntė susipažinti VKP(b) CK sekretoriams Aleksejui Kuznecovui**** ir Georgijui Popovui*****, kurie tuo metu buvo VKP(b) CK Organizacinio biuro nariai ir aktyviai dalyvavo valstybės valdyme. Taigi apie „klaidingus“ J. Paleckio pasisakymus iš karto buvo informuota aukščiausioji SSRS valdžia.

1950 m. lapkričio 16–19 d. LKP(b) CK VIII plenumas svarstė kolūkių stiprinimo ir pasirengimo rinkimams į vietines darbo žmonių deputatų tarybas eigos klausimus. A. Sniečkus plenumo tribūną panaudojo

* Pavelas Kovanovas (1907–1986) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos skyriaus instruktorius, skyriaus sektoriaus vedėjas (1944–1945), VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos skyriaus vedėjo pavaduotojas (1945–1948).

** Aleksejus Kozlovas (1904–1992) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus instruktorius (1943–1946), VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos skyriaus vedėjas (1945–1948).

*** Nikolajus Patoličevas (1908–1989) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK narys (1941–1986), VKP(b) CK sekretorius (1946 m. gegužės 6 d.–1947 m. gegužės 24 d.), VKP(b) CK Organizacinio biuro narys (1946 m. kovo 18 d.–1947 m. gegužės 24 d.), VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos viršininkas, Kolūkių reikalų tarybos prie SSRS Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas (1946 m. gegužės 3 d.–1947 m. gegužės 24 d.).

**** Aleksejus Kuznecovas (1905–1950) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) Leningrado miesto ir srities pirmasis sekretorius (1945–1946), VKP(b) CK Organizacinio biuro narys (1946 m. kovo 18 d.–1949 m. kovo 7 d.), VKP(b) CK sekretorius ir VKP(b) CK Kadru valdybos viršininkas (1946 m. kovo 18 d.–1949 m. sausio 28 d.). 1949 m. rugpjūčio 13 d. suimtas kaip vienas pagrindinių Leningrado bylos dalyvių. SSRS Aukščiausiojo Teismo karinės kolegijos 1950 m. rugsėjo 30 d. sprendimu nuteistas sušaudyti. Bausmė įvykdyta 1950 m. spalio 1 d.

***** Georgijus Popovas (1906–1968) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK sekretorius, VKP(b) CK Organizacinio biuro narys (1946 m. kovo 18 d.–1949 m. gruodžio 16 d.), tuo pat metu – VKP(b) Maskvos miesto komiteto pirmasis sekretorius, Maskvos Tarybos pirmininkas, SSRS Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo narys ir deputatas (1946–1950). Valant partijos aparatą 1949 m. gruodžio 16 d. atleistas iš CK sektoriaus ir Organizacinio biuro nario pareigų.

puolimui prieš J. Paleckį ir M. Gedvilą. Po kelių dienų plenumo dalyvis VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojas V. Jakuševas VKP(b) CK sekretoriams M. Suslovui ir Panteleimonui Ponomarenkai pateikė išsamią renginio ataskaitą¹⁵. Šis dokumentas daug ką pasako apie vidinę Kremliaus emisarų ir LKP(b) CK biuro sąveiką, galių santykį ir sprendimų priėmimo mechanizmą, tad toliau apsisistosime prie jo. Anot V. Jakušev, Maskvos pareigūnai, žinodami, kad A. Sniečkus savo pasisakyme nagrinės J. Paleckio ir M. Gedvilo „klaidas“, patarė pirmiausia uždarame posėdyje supažindinti su būsimo pranešimo turiniu LKP(b) CK biuro narius. Taip ir buvo padaryta. A. Sniečkus savo kalboje akcentavo „ideologinės ir praktinės veiklos klaidas“, kritikavo J. Paleckį už tai, kad šis nepasmerkė „buržuazinių nacionalistų“, nekviėtė su jais kovoti, gynė juos (kai kuriuos net tremiamus) ir tvirtino, kad žemės ūkio mokesčiai veda į valstiečių nuskurdinimą. Taip pat J. Paleckiui buvo reiškiamas kritika už „dideles klaidas“ knygoje „Tarybų Lietuva“, kad jis neatsiribojo nuo „praeities naštos“ ir nepadėjo LKP(b) CK biurui dirbti. Apie

M. Gedvilą A. Sniečkus sakė, kad šis neteisingai įvertino „klasių kovą“ kaime, kad jie abu su J. Paleckiu „klaidingai“ traktuoja darbo su lenkais klausimą, kad J. Paleckis, palaikomas M. Gedvilo, dažnai daro pareiškimus apie LKP(b) CK „perlenkimus“, nepripažįsta savo klaidų ir yra užsispyręs, o tai „labai neigiamai atsiliepia CK biuro darbui“¹⁶. Išklauses A. Sniečkaus pranešimą J. Paleckis pareiškė, kad plenumė nedera viešinti personalinių klausimų, kad biure ir plenumuose jų sąlygos nėra vienodos, kad A. Sniečkaus autoritetas visada nusvers jo autoritetą. Anot J. Paleckio, LKP(b) CK biure klausimai sprendžiami patylomis, slapta. „Aš ieškau teisingos partijos linijos, o pas mus – savivalė [orig. *отсебятина*. – M. P.]. Man bėda dėl aktyvumo, mane pjudo, tai susidorojimas su manimi.“ Tąkart biuro nariai – LSSR žemės ūkio ministras ir Ministrų Tarybos pirmininko pavaduotojas Kazimieras Liaudis*, LKP(b) CK antrasis sekretorius Aleksandras Trofimovas**, LKP(b) Šiaulių apskrities komiteto pirmasis sekretorius Motiejus Šumauskas***, LKP(b) CK sekretorius kadru reikalams Danijilas Šupikovas****, LSSR Ministrų Tarybos

* Kazimieras Liaudis (1901–1989) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. KGB generolas majoras (1956), LKP(b) CK sekretorius, atsakingas už žemės ūkį (1944–1945), LKP(b) CK trečiasis sekretorius (1945–1947), LSSR žemės ūkio ministras ir LSSR MT pirmininko pavaduotojas (1947–1950), LKP(b) Klaipėdos srities komiteto pirmasis sekretorius (1950–1952), LSSR vidaus reikalų ministras (1953–1954), LKP(b) CK ir LKP(b) CK biuro narys (1940–1960). Ištikimas A. Sniečkaus rėmėjas, surusėjęs sovietinio mentaliteto komunistas.

** Aleksandras Trofimovas (1903–1980) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK Partinės kontrolės komisijos įgaliotinis Čitos srityje, Krasnodaro krašte ir Azerbaidžano SSR (1939–1946), LKP(b) CK antrasis sekretorius (1946 m. lapkričio 24 d.–1952 m. rugsėjo 22 d.), LKP(b) CK ir LKP(b) CK biuro narys (1946 m. lapkričio 24 d.–1952 m. rugsėjo 22 d.), SSKP CK aparato darbuotojas (1952–1954).

*** Motiejus Šumauskas (1905–1982) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. Valstybinės plano komisijos prie LSSR LKT ir LSSR MT pirmininkas (1944–1950), LKP(b) Šiaulių apskrities komiteto pirmasis sekretorius (1950–1953), LSSR MT pirmininko pavaduotojas (1953–1954), LKP(b) CK biuro narys (1953–1975). Beje, tuo metu M. Šumauskas dar nebuvo LKP(b) CK biuro narys, bet biuro posėdyje kažkodėl dalyvavo.

**** Danijilas Šupikovas (1906–1975) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. Kaip VKP(b) CK stytinis 1940 m. iš Baltarusijos atsiųstas į Lietuvą. LKP(b) CK Organizacinio instruktorių skyriaus vedėjas (1940–1941, 1942–1947), LKP(b) CK biuro narys (1940–1950), Lietuvos partizaninio judėjimo štabo Maskvoje viršininko pavaduotojas (1942–1944), LKP(b) CK kadru sekretorius (1947–1950), LKP(b) Vilniaus srities komiteto pirmasis sekretorius (1950–1952). 1953 m. atšauktas į Maskvą, dirbo SSSR MT.

pirmininko pavaduotojas Aleksejus Čistiakovas*, LSSR valstybės saugumo ministras Piotras Kapralovas** ir kt. – „pasisakė už tai, kad laikas J. Paleckio ir M. Gedvilo klaidas iškelti CK plenumo, nes jie nenori eiti koja kojon su partine organizacija“¹⁷.

Plenumo dalyviams išklausius A. Sniečkaus pranešimą, žodį gavo M. Gedvilas. Jis pripažino suklydęs vertindamas „klasių kovą“ kaime, bet kitus kaltinimus (dėl lenkų mokyklų, nepakankamos kovos su „buržuaziniais nacionalistais“ ir J. Paleckio palaikymo šiais klausimais) stengėsi paneigti. J. Paleckis pasisakydamas pripažino klaidą dėl nepakankamos kovos su „buržuaziniais nacionalistais“, taip pat klaidas brošiūroje apie 16-ąją lietuviškąją divizioną, bet kitais klausimais mėgino save pateisinti. Beje, Kremliaus emisarai kalbėjosi su J. Paleckiu dar prieš pranešimą. Tada J. Paleckį ir M. Gedvilą smarkiai sukritikavo LLKJS CK pirmasis sekretorius Antanas Raguotis, Marksizmo-leninizmo instituto direktorius Romas Šarmaitis ir kiti komunistai. Pirmininko paprašęs pasisakyti dar kartą, J. Paleckis, karštai gindamasis, sakė, kad plenumo dalyvių pasisakymai demagogiški, plenumas „užsiima dvėseliena“ (orig. *мертвечиной*), nagrinėja kažkokią „paistališką brošiūrėlę“. Kad pakeltų savo autoritetą, J. Paleckis vėl apeliavo į SSRS vadovus, prisiminė ir pacitavo VKP(b) CK sekretoriaus G. Malenkovo žodžius: „Mes pažįstam Paleckį kaip neramų, besijaudinantį, bolševikiškai ir aštriai keliantį klausimus, o tokie žmonės mums rei-

kalingi.“¹⁸ Anot V. Jakuševos, J. Paleckio pranešimas buvo „isteriškas ir demagogiškas“. Kremliaus atstovai rekomendavo A. Sniečkui surinkti biuro narius ir pasmerkti J. Paleckio pranešimą. Taip ir buvo padaryta. Kaip rašo ataskaitoje V. Jakuševos, „išaiškėjo, kad prieš plenumo posėdį drg. Paleckis išgėrė ir buvo smarkiai įsiaudrinęs“. Baigiamojoje kalboje A. Sniečkus išsamiai aptarė kolūkinės statybos uždavinius ir pasmerkė J. Paleckio pranešimą. Priėmus plenumo rezoliuciją vėl buvo suteiktas žodis J. Paleckiui. Jis pareiškė pripažįstantis klaidas, kurias „atlaidžiai ir išsamiai atskleidė“ A. Sniečkus. „Užtikrinu plenumą, kad pateisinsiu partijos pasitikėjimą ir ištaisysiu klaidas“¹⁹, – sakė J. Paleckis.

„Manome, kad drg. Gedvilo ir Paleckio klaidų kritika Lietuvos KP(b) CK plenumo davė teigiamų rezultatų. Drg. Gedvilas ir Paleckis įsitikino, kad partijos aktyvas daugeliu klausimų jų nepalaiko ir kad jie privalo eiti koja kojon su partine organizacija. Be to, respublikos vadovaujančių darbuotojų klaidų kritika plenumo turi didelę auklėjamąją reikšmę“²⁰, – rašė V. Jakuševos.

LKP(b) CK vienybė buvo atkurta, J. Paleckis pažemintas ir vėl priverstas susidvejinti, nes viduje klaidų nepripažino. Pažymėtina, kad A. Sniečkus, nors ir kritikavo J. Paleckį, vis dėlto sustodavo ties riba, už kurios prasidėtų organizacinės priemonės, t. y. šalinimas iš pareigų. Po smarkios J. Paleckio kritikos LKP(b) VIII plenumo A. Sniečkus užglaistė padėtį: „Mes neketiname imtis jokių organizacinių priemonių.“²¹

* Aleksejus Čistiakovas (1908–1972) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. LKP(b) Vilniaus miesto komiteto pirmasis sekretorius (1945–1950), LKP(b) CK biuro narys (1949 m. vasario 19 d.–1952 m. rugsėjo 22 d.), LSSR MT pirmininko pavaduotojas (1950–1958).

** Piotras Kapralovas (1906–1964) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas, generolas majoras (1945). SSRS NKVD kontržvalgybos SMERSH skyriaus viršininko pavaduotojas (1943 m. birželio 7 d.–1944 m. liepos 26 d.), LSSR vidaus reikalų komisaro pavaduotojas (1944 m. liepos 26 d.–1947 m. gegužės 8 d.), LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas ir 2N valdybos viršininkas (1947 m. gegužės 8 d.–1948 m. spalio 1 d.), LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas (1948 m. spalio 1 d.–1949 m. balandžio 21 d.), LSSR valstybės saugumo ministras (1949 m. balandžio 21 d.–1952 m. kovo 31 d.).

Panašiai padėtis klostėsi ir 1952 m. rugsėjo 19–20 d. vykusiame LKP(b) XV plenumo. Po jame išsakytos gausios kritikos maisto pramonės ministras Kazimieras Andriatis pasiūlė atleisti J. Paleckį iš LKP(b) CK biuro narių. Plenumo dalyviai pritarė šiam siūlymui, bet A. Sniečkus užprotestavo pareikšdamas, kad netrukus bus partijos suvažiavimas, kuris ir tars principinį žodį²².

LKP(b) CK VII suvažiavimas vyko 1952 m. rugsėjo 22–25 d. Jame J. Paleckis vėl buvo puolamas už klaidas, „sunkinančias kovą su buržuaziniu nacionalizmu“. Kai svarstant suvažiavimo nutarimo projektą kažkas pasiūlė įrašyti nacionalistų globėjo pavardę, A. Sniečkus tam tvirtai pasipriešino ir tai nebuvo padaryta²³. Toks sustojimas prie ribos, už kurios būtų buvę imamasi administracinių priemonių, liudijo, kad A. Sniečkui buvo paranku turėti nuolat „klystantį“ biuro narį. Atlikdamas auklėtojo ir partijos linijos grynumo sergėtojo vaidmenį, A. Sniečkus galėjo jaustis kur kas saugiau.

NESĖKMINGOS GLOBĖJO PAIEŠKOS MASKVOJE

Lietuvos specifiką kaip argumentą koreguoti sovietizavimo kursą ir „kūrybingai ieškoti teisingos partijos politinės linijos“ J. Paleckis stengėsi panaudoti ieškodamas paramos Maskvoje. Keletas J. Paleckio laiškų atskleidžia jo siekį užmegzti asmeninį ryšį su A. Ždanovu (šis tuo metu turima įtaka konkuravo su SSRS Ministrų Tarybos pirmi-

ninko pavaduotoju G. Malenkovu), sukurti su juo klientelinius-patronažinius santykius, gauti jo palaikymą ir užtarimą LKP(b) CK biurui sprendžiant svarbius politinius klausimus, nuolat konfliktuojant su A. Sniečkumi ir kitais biuro nariais.

Pirmas laiškas A. Ždanovui rašytas 1947 m. sausio 17 d., praėjus porai mėnesių po LKP(b) CK XI plenumo. Jį parašyti J. Paleckį galėjo paskatinti konfliktas su A. Sniečkumi. J. Paleckis nusiuntė A. Ždanovui abiejų savo pasisakymų plenumo tekstus, nupasakojo pagrindines jų tezes, vėl paminėjo „lietuviškas sąlygas“, „Sovietų Lietuvos specifiką“ ir, laiško pabaigoje pareiškęs, kad „pas mus nėra aiškumo daugeliu politinių ir ūkinių klausimų“, kreipėsi su prašymu „imtis vadovauti respublikai ir padėti mums išsiaiškinti“. Šiame dokumente minimas J. Paleckio apsilankymas pas A. Ždanovą galėjo įvykti šiek tiek prieš 1946 m. spalio 5 d., kai atsiskaityti ir pasiaiškinti prieš VKP(b) CK Organizaciniam biurui priimant nutarimą „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“ į Maskvą buvo iškviesti respublikos vadovai. Matyt, rimtai pažiūrėjęs į atsirusią priešpriešą, A. Ždanovas laišką nusiuntė susipažinti VKP(b) CK sekretoriams Aleksejui Kuznecovui, Georgijui Popovui ir VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos viršininko pavaduotojui Genadijui Borkovui.

Antras laiškas A. Ždanovui²⁴ rašytas 1948 m. kovo 12 d. Jame J. Paleckis rizikingai griežtai sukritikavo ne tik LKP(b) CK propagandos ir agitacijos sekretorių Kazį Preikšą, o per jį – netiesiogiai ir A. Sniečkų, bet ir buvusį VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininką Vladimirą Ščerbakovą*, buvusį VKP(b) CK Lietuvos biuro narį (SSRS NKVD ir NKGB

* Vladimiras Ščerbakovas (1909–1985) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. Ekonomikos mokslų kandidatas, profesorius (1935). VKP(b) CK Kadrujų valdybos atsakingasis organizatorius, VKP(b) CK Kadrujų valdybos Partinių kadrujų skyriaus vedėjas pavaduotojas ir vedėjas (1943 m.–1946 m. kovo 28 d.), VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkas (1946 m. kovo 28 d.–1947 m. kovo 21 d.).

įgaliotinį Lietuvai) Ivaną Tkačenką*, iš Maskvos atsiųstus vadovaujančius darbuotojus ir VKP(b) CK inspektorių Lietuvai Michailą Kanunnikovą**, atvykusį panaikinus VKP(b) CK Lietuvos biurą ir vykdžiusį LKP(b) CK vadovybės politikos priežiūros funkciją. A. Ždanovas nurodė supažindinti su laišku visus VKP(b) CK sekretorius***. Dokumente minima I. Tkačenkos sufabrikuota LKP(b) Kauno miesto komiteto Kadruž skyriaus vedėjo pavaduotojo Napoleono Vabalio ir šio skyriaus inspektorės E. Gronskaitės²⁵ baudžiamoji byla. Trūkstant įrodymų galiausiai ji buvo nutraukta. Laiške išsakytas siūlymas grąžinti į tėvynę tam tikrų grupių 1941 m. tremtinius LKP vadovybėje buvo precedento neturintis atvejis. J. Paleckio apeliavimas į „tikrą kolektyviškumą vadovaujant“, „rimtus principinius ginčus“ liudija ne tik autoritarinį A. Sniečkaus valdymo stilių, bet ir negalėjimą įgyvendinti kokių nors reikšmingesnių siūlymų, jeigu jiems nepritaria pirmasis sekretorius.

Iškalbinga J. Paleckio frazė, kad be A. Ždanovo pagalbos neįmanoma taisyti vadovavimo respublikai klaidų, atskleidžia šio sovietinio veikėjo bejėgiškumą siekiant daryti įtaką LKP(b) CK biuro politikos kursui²⁶. Apskritai skaitant šį laišką susidaro įspūdis, kad jį rašydamas J. Paleckis buvo praradęs savisaugos instinktą, o tai jam galėjo prastai baigtis. A. Ždanovas buvo aktyvus masinių J. Stalino represijų talkininkas ketvirtajame

dešimtmetyje, nors šito J. Paleckis galėjo nežinoti.

Kaip šiuos laiškus ir apskritai J. Paleckio politines pažiūras vertino vadovaujantys VKP(b) CK aparato darbuotojai ir pats A. Ždanovas? Šiek tiek informacijos šiuo klausimu suteikia VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos darbuotojų 1948 m. kovo mėn. pažyma²⁷. Anoniminis pareigūnas teigia, kad kai kurias problemas J. Paleckis kelia pagrįstai, bet savo pareiškimuose LKP(b) CK biure, plenumuose ir kitur „daro didelių klaidų“. Tai grindžiama jo pasisakymu apie valstybinio aparato nulietuvinimą, progresinius mokesčius ūkininkams ir kitais pavyzdžiais. Iškalbingiausias šios pažymos teiginys tas, kad, kaip tvirtinama, J. Paleckis „be reikalo, o dažnai ir žalingai diskutuoja“ apie „Lietuvos SSR ypatumus“. A. Sniečkaus ir kitų LKP(b) CK biuro narių išsakyta J. Paleckio pasisakymų ir veiksmų kritika įvertinta kaip teisinga. Neliko nepastebėta ir LSSR Ministrų Tarybos pirmininko M. Gedvilo „lūkuriavimo pozicija“ „nenormalių drg. Paleckio ir drg. Sniečkaus santykių“ fone. Simptomai, kad maždaug tuo pat metu VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdyba, tikriausiai gavusi signalų iš Vilniaus, susidomėjo šio veikėjo praeitimi. Tai patvirtina M. Gedvilo autobiografinio straipsnio, 1930 m. kovo 21 d. pasirodžiusio savaitraštyje „Žemaitis“, kurio redaktorius jis tuomet buvo, vertimas į rusų

* Ivanas Tkačenka (1910–1955) – sovietinis valstybės saugumo veikėjas, generolas leitenantas. NKVD Stavropolio valdybos krašto viršininkas (1943 m. sausio 28 d.–1944 m. gruodžio 4 d.), SSRS NKVD ir NKGB įgaliotinis Lietuvos SSR (1944 m. gruodžio 14 d.–1947 m. kovo 21 d.).

** Michailas Kanunnikovas (1902–1984) – sovietinis partijos ir valstybės veikėjas. VKP(b) CK Kadruž valdybos atsakingasis organizatorius, Kadruž valdybos inspektorius (1942–1946), VKP(b) CK nuolatinis inspektorius Lietuvos SSR (1947–1951).

*** 1946–1949 m. buvo šie VKP(b) CK sekretoriai arba VKP(b) CK Sekretoriato nariai: A. Ždanovas (mirė 1948 m.), A. Kuznecovas (nušalintas 1949 m.), G. Malenkovas (iki 1946 m. gegužės 4 d. ir nuo 1948 m. liepos 1 d.), G. Popovas (iki 1949 m. gruodžio 16 d.), J. Stalinas, N. Patoličėvas (1946 m. gegužės 24 d.; pakeitė G. Malenkovą), M. Suslovas (nuo 1947 m. gegužės 24 d.; pakeitė N. Patoličėvą), N. Ponomarenka (nuo 1948 m. liepos 1 d.) ir Nikita Chruščiovas (nuo 1949 m. gruodžio 16 d.; pakeitė G. Popovą).

kalbą. Vertimo tekste kažkas iš VKP(b) CK vadovų pabraukė šią M. Gedvilo straipsnio pastraipą: „Prasidėjus revoliucijai džiaugiamasi kartu su kitais, kad pagaliau viršų paims laisvė, lygybė ir brolybė, bet greitai Rusijoje atsirado nauji „carai“ – bolševikai, kurie savo maloniomis priemonėmis nustūmė visą šalį į skurdą ir vergovę.“²⁸ Ko gero, šis dokumentas reiškė kompromituojančios medžiagos apie M. Gedvilą rinkimo pradžia, bet daugiau žinių apie tai nerasta. Deja, nieko negalima pasakyti ir apie A. Ždanovo reakciją į J. Paleckio laiškus. Tikriausiai iškalbinga tyla kartu buvo ir jo atsakymas.

IŠVADOS

Šaltinių analizė leidžia padaryti keletą išvadų. Galima tvirtinti, kad VKP(b) CK sekretoriai ir CK aparato padalinių vadovai atidžiai stebėjo J. Paleckio ir A. Sniečkaus bei pastarojo vadovaujamo LKP(b) CK biuro daugumos konfliktą, buvo susirūpinę nesveiku darbo klimatu LKP(b) CK vadovybėje. J. Paleckio politinius konfliktus lėmė jo tautinio komunizmo ideologijos apraiškos, vietininkiškumas, sankirta su griežtai marksistine klasine pozicija, kurios laikėsi A. Sniečkus ir dauguma LKP(b) CK biuro narių.

Nuorodos

¹ V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 214–215; V. Kašauskienė, *Istorijos sąspūuose. Justo Paleckio gyvenimo ir veiklos bruožai. 1899–1980*, Vilnius, 2014, p. 497–504; V. Sirutavičius, „Ar buvo Justas Paleckis tautinis komunistas? (keli bruožai politinei biografijai. 1944–1953 metai)“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2014, Nr. 34, p. 83–102.

² V. Sirutavičius, op. cit., p. 83–102.

³ Ibid., p. 102.

⁴ Plačiau apie tautinį komunizmą žr. V. Sirutavičius, „Tautinis komunizmas ir jo raiška. Istorio-

Galima teigti, kad J. Paleckio, įsitraukusio į rizikingą užkulisinį žaidimą, politinės „erezijos“ mėginant sušvelninti sovietizavimo politikos kursą, siūlymai įrašyti į darbotvarkę kai kuriuos tautinio komunizmo elementus VKP(b) CK vadovams atrodė ne tik nereikalingi, bet ir žalingi. J. Paleckio pažiūros neatitiko Kremliaus vadovybės nuostatų ir interesų, todėl nesulaukė pritarimo ir buvo vertinamos vienareikšmiškai neigiamai.

Kita vertus, A. Sniečkaus įgyvendinama Lietuvos sovietizavimo kryptis, partijos valdymo metodai iš esmės sutapo su principine SSRS vadovybės pozicija, generaline partijos linija, todėl grėsmė netekti pirmojo sekretoriaus posto jam buvo nedidelė.

J. Paleckio mėginimas konkuruoti su A. Sniečkumi sutvirtino pastarojo valdžią. LKP CK pirmasis sekretorius sąmoningai vengė imtis didesnių sankcijų prieš J. Paleckį, nesiekė atleisti jo iš einamų pareigų, nes jam tai buvo naudinga, kadangi potencialų Maskvos smūgį leido nukreipti į „eretiką“ ir „nacionalistą“ J. Paleckį. Pašalinus J. Paleckį iš politinės arenos, niekas nebūtų pridengęs A. Sniečkaus nuo galimų Kremliaus represijų. Nuolatinė konfrontacijos su J. Paleckiu įtampa leido A. Sniečkui reikštis kaip nepriekaištingam Maskvos politinės linijos įgyvendintojui ir taip įsitvirtinti LKP CK pirmojo sekretoriaus pareigose.

grafiniai problemos aspektai“, *Istorija*, 2013, Nr. 3, p. 48–58; S. Pons, „Stalin and the European Communists after World War Two (1943–1948)“, *Post-war Reconstruction in Europe. International Perspectives, 1945–1949*, Oxford, 2011, p. 124–129; M. Malia, *The Soviet Tragedy. A History of Socialism in Russia, 1917–1991*, New York, Oxford, 1994, p. 322.

⁵ VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininko M. Suslovo pranešimo LKP(b) CK IV plenumo 1944 m. gruodžio 27 d. stenograma, Rusijos valstybinis socialinės politinės istorijos archyvas (toliau – RVSPJA), f. 17, ap. 121, b. 368, l. 12.

⁶ M. Suslovo 1945 m. liepos 7 d. (ne anksčiau) ataskaita J. Stalinui apie VKP(b) CK Lietuvos biuro darbą, *ibid.*, f. 597, ap. 1, b. 2, l. 1–36.

⁷ J. Paleckio kalba LKP(b) VII plenumė, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 10, l. 90–92.

⁸ VKP(b) CK Organizacinio biuro 1946 m. spalio 5 d. nutarimas „Dėl Lietuvos KP(b) CK darbo“, RVSPJA, f. 17, ap. 116, b. 277, l. 4–18.

⁹ J. Paleckio kalba 1946 m. lapkričio 23 d. LKP(b) CK XI plenumė, *ibid.*, ap. 121, b. 588, l. 2.

¹⁰ *Ibid.*, l. 1.

¹¹ A. Sniečkaus pasisakymas 1946 m. lapkričio 23 d. LKP(b) CK XI plenumo vakariniame posėdyje, LYA, f. 1771, ap. 9, b. 18, l. 231–240.

¹² J. Paleckio pasiteisinimas dėl A. Sniečkaus kritikos LKP(b) CK XI plenumė, RVSPJA, f. 17, ap. 121, b. 588, l. 3.

¹³ *Lietuvos sovietizavimas, 1944–1947 m. VKP(b) CK dokumentai. Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 2015, p. 259.

¹⁴ VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdybos skyriaus vedėjo pavaduotojo P. Kovanovo ir Partinių organų tikrinimo valdybos sektoriaus vedėjo A. Kozlovo 1946 m. gruodžio 17 d. tarnybinis raštas N. Patoličevui, RVSPJA, f. 17, ap. 125, b. 405, l. 123–125.

¹⁵ VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo V. Jakuševio 1950 m. lapkričio 23 d. ataskaita M. Suslovui ir P. Ponomarenkai „Dėl LKP(b) CK plenumo“, *ibid.*, ap. 138, b. 162, l. 76–80.

¹⁶ *Ibid.*, l. 76–77.

¹⁷ VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo V. Jakuševio 1950 m. lapkričio 23 d. ataskaita

M. Suslovui ir P. Ponomarenkai „Dėl LKP(b) CK plenumo“, *ibid.*, l. 77.

¹⁸ *Ibid.*, l. 77–79; LKP(b) CK VIII plenumo stenograma, LYA, f. 1771, ap. 90, b. 23.

¹⁹ VKP(b) CK Žemės ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo V. Jakuševio 1950 m. lapkričio 23 d. ataskaita M. Suslovui ir P. Ponomarenkai „Dėl LKP(b) CK plenumo“, RVSPJA, f. 17, ap. 138, b. 162, l. 79.

²⁰ *Ibid.*, l. 80.

²¹ LKP(b) CK VIII plenumo stenograma, LYA, f. 1771, ap. 90, b. 23, l. 440.

²² V. Kašauskienė, *op. cit.*, p. 536.

²³ *Ibid.*, p. 545.

²⁴ J. Paleckio 1948 m. kovo 12 d. laiškas VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui, RVSPJA, f. 17, ap. 122, b. 305, l. 18–22.

²⁵ Plačiau apie bylą žr. J. Grigalavičius, *Kai Lietuvoje šeiminkavo stalinistai. Atsiminimai. 1944–1953*, Vilnius, 1991, p. 31–36.

²⁶ J. Paleckio 1948 m. kovo 12 d. laiškas VKP(b) CK sekretoriui A. Ždanovui, RVSPJA, f. 17, ap. 122, b. 305, l. 18–22.

²⁷ VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos pažyma „Dėl Lietuvos SSR Aukščiausiosios Tarybos Prezidiumo pirmininko J. Paleckio laiškų VKP(b) CK apie LKP(b) CK vadovybės trūkumus“, *ibid.*, l. 8–9.

²⁸ VKP(b) CK Partinių organų tikrinimo valdybos 1948 m. dokumentas su M. Gedvilo autobiografinio straipsnio iš savaitraščio „Žemaitis“ (1930 m. kovo 25 d.) vertimu, *ibid.*, l. 16.

Gauta 2017 09 27

Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius

Mindaugas Pocius

ATTITUDE OF THE KREMLIN TOWARDS “HERESY” SHOWN BY J. PALECKIS IN 1946–1950

Summary

The aim of this article is, referring to the documents from Russian State Archive of Social Political History and other sources, to reveal how the leaders of the Central Committee of the All-Soviet Union Communist party (bolsheviks) and officers from the Central Committee apparatus valued manifestations of national communism demonstrated by Justas Paleckis and his conflicts concerning the issues of sovietization of Lithuania with Antanas Sniečkus. The other purpose of this paper is to find out whether J. Paleckis, emphasizing specific conditions in Lithuania and wishing to mitigate the course of sovietization, re-

ceived any support from the leaders in the Kremlin; why A. Sniečkus, who used to criticize J. Paleckis, did not try to remove him from the Politburo of the Central Committee of the Lithuanian Communist Party or dismiss him from the position of the chairman of the Presidium of the Supreme Council of Lithuanian Soviet Socialist Republic. This article presents efforts made by J. Paleckis in order to find allies in Moscow, establish patron-client type relationship with Andrei Zhdanov, a secretary of the Central Committee of the All-Soviet Union Communist party (bolsheviks).

The analysis of the sources allows us to draw some conclusions. It could be maintained that the secretaries of the Central Committee of the All-Soviet Union Communist party (bolsheviks) and leaders of divisions of the Central Committee apparatus closely watched the conflict displayed between J. Paleckis and A. Sniečkus and the majority of the Politburo of the Central Committee of the Lithuanian Communist party (bolsheviks) led by the latter. These communists were anxious for unhealthy working climate in the Central Committee of the Lithuanian Communist party (bolsheviks). J. Paleckis's political conflicts were caused by manifestation of his national communism ideology, tendency to take care of local interests and his intersection with strict Marxist classic position taken by A. Sniečkus and by majority of other members of the Politburo of the Central Committee of the Lithuanian Communist party (bolsheviks).

It could be stated that political "heresy" of J. Paleckis, who was involved into a risky political games behind the scenes in order to make efforts and mitigate the course of sovietization policy, and his proposals to write into the agenda some elements of national communism seemed to the leaders of the Central Committee of the All-Soviet Union Communist party (bolsheviks) not just unnecessary but even hazardous. J. Paleckis's attitude did not comply with provisions and interests of the authorities in the Kremlin,

therefore, his efforts were not supported and were valued only negatively.

On the other hand, the line of sovietization of Lithuania, to which A. Sniečkus adhered and his methods of governing the party, substantially coincided with the principal position of the authorities of the USSR, as well as with the general line of the Communist party, and, therefore, a prospect of losing the post of the first secretary of the Central Committee of the Lithuanian Communist party was negligible.

J. Paleckis's efforts to compete with A. Sniečkus strengthened the authority of the latter. The first secretary of the Central Committee of the Lithuanian Communist party deliberately avoided taking considerable sanctions against J. Paleckis, he did not seek to dismiss J. Paleckis from the position occupied. This would have not been beneficial to A. Sniečkus, because a potential strike from Moscow could be directed against J. Paleckis, a "nationalist" and "heretic". If J. Paleckis had been removed from the political arena, nobody would have covered A. Sniečkus against potential Moscow repressions. Continuous stress caused by confrontation with J. Paleckis allowed A. Sniečkus to manifest himself as a flawless implementer of political line of the Centre and, because of this, to enhance his position as the first secretary of the Central Committee of the Lithuanian Communist party.

Organizuota Lietuvos gyventojų darbo migracija į Sovietų Sąjungą: XX a. šeštasis–devintasis dešimtmečiai

Kazachstanas, Rusija, Estija, Latvija, Kirgizija – tai Sovietų Sąjungos regionai, į kuriuos buvo siunčiami dirbti Lietuvos gyventojai. Straipsnyje nagrinėjama Lietuvos žmonių darbo migracijos XX a. šeštajame–devintajame dešimtmetyje problematika, atskleidžiamos jos kryptys, intensyvumas, rezultatai.

ĮVADAS

XX a. antrojoje pusėje Sovietų Sąjunga ėmėsi milžiniškų ūkio projektų. Galima paminėti Kazachstane ir Rusijoje įgyvendintą plėšinių programą, Sibire nutiestą geležinkelio liniją, vadinamąją Baikalo–Amūro magistralę (BAM), Kazachstane iškastą Irtyšiaus–Karağandos kanalą ir kt. Šioms akcijoms įgyvendinti reikėjo ne tik didžiulių finansinių išteklių, bet ir daugybės tūkstančių darbininkų. Tam buvo telkiami įvairių SSRS vietovių gyventojai. Į šias akcijas buvo įtraukta ir Lietuva, jos žmonės.

Išsamių tyrimų, nagrinėjančių Lietuvos darbo jėgos migravimą už respublikos ribų, nėra atlikta. Tik pavieniai istorikai užsiminė apie siunčiamus dirbti į kitus SSRS regionus Lietuvos gyventojus¹. Nastazija Kairiūkštytė, tirdama XX a. penktojo–šeštojo dešimtmečių demografinius pokyčius, apskaičiavo, kad 1953–1958 m. organizuotu būdu dirbti į SSRS buvo išsiųsta 25,4 tūkst. darbininkų iš Lietuvos². Tačiau pažymėtina, kad tuo

pat metu, be šios kategorijos asmenų, į kitų sovietinių respublikų žemės ar miškų ūkius buvo siunčiamos ir šeimos. Šios akcijos įgyvendinimo Lietuvoje rezultatai nenagrinėti. Paminėtini istoriko Vytauto Tininio darbai, kuriuose aptariamas lietuvių indėlis į grandiozinių sovietinio ūkio projektų plėtrą. Autorių domino plėšinių ir statybų programa, Baikalo–Amūro magistralės tiesimas, Lietuvos parama Rusijos nejuodžemio zonoje buvusio Smolensko srities žemės ūkiui³. V. Tininio nuomone, Lietuvos gyventojai pernelyg nesusigundė darbo pasiūlymais toli nuo respublikos ir neįsitraukė į smarkiai propaguojamus internacionalinius kolektyvus⁴. Atkreiptinas dėmesys, kad kai kurie autoriaus pateikiami duomenys yra neobjektyvūs. Štai rašydamas apie lietuvius SSRS pramonėje ir žemės ūkyje V. Tininis nurodė, kad 1956 m. nuspręsta iš Lietuvos išsiųsti 19 tūkst. žmonių į Kazachstaną tiesti geležinkelio⁵. Bet iš tiesų buvo kalbama apie dešimt kartų mažesnę skaičių.

Straipsniui parengti buvo vertingi etninis-demografinius ir ūkio procesus Sovietų Sąjungoje tyrusių autorių darbai⁶. Antai Viktoras Kotovas ir Valerija Kozina tvirtina, kad sovietinei industrializacijai ir žemės ūkio modernizacijai vykdyti reikėjo daug darbo jėgos. Jos buvo ieškoma pasitelkiant reguliuojamą – reikiamu metu skatinamą arba pristabdomą – migraciją⁷. Pastarosios tyrėjos duomenimis, 1954–1965 m. į Kazachstano

pramonę, statybas, transportą ir žemės ūkį atvyko 2,5 mln. asmenų, daugiausia iš europinės SSRS dalies⁸.

Kitų respublikų gyventojų mobilizavimo į darbus problematiką tyrusių autorių darbai pravertė lyginamuoju aspektu, nes leido išvelgti darbo jėgos perkėlimo procesų atskirose respublikose panašumus ir specifiką⁹. Antai kaimyninė Baltarusija į darbininkų perkėlimą įsitraukė daug anksčiau už Lietuvą – jau 1946 m. šios respublikos žmonės prisidėjo prie Kaliningrado srities apgyvendinimo. Ten persikėlė per 30 tūkst., o iki 1965 m. į Kazachstaną, Sibirą ir Uralą – dar apie 200 tūkst. Baltarusijos gyventojų¹⁰.

Vertingi buvo dokumentų rinkiniai¹¹, skelbiantys SSKP ir SSRS vyriausybės sprendimus įvairiais ūkio klausimais, tuometinių komunistų partijos vadovų pranešimai ir pasisakymai¹². Statybose ir kitose ūkio plėtros programose dalyvavusių, jas organizavusių ar joms vadovavusių asmenų prisiminimai padėjo išryškinti žmonių požiūrį į darbą už Lietuvos ribų, jų motyvus apsisprendžiant to darbo imtis ir pan.¹³ Ano meto spaudos publikacijos papildė šaltinių medžiagą, patikslino kai kurias darbo migracijos detales, padėjo atskleisti jos dalyvių nuotaikas ir kt.

Pagrindinis straipsnio šaltinis – Lietuvos archyvų medžiaga. Rekonstruojant darbo jėgos migravimo problematiką labai svarbūs buvo Lietuvos centriniame valstybės (toliau – LCVA) ir Lietuvos ypatingajame (toliau – LYA) archyvuose saugomi to meto Lietuvos SSR valdžios sprendimai šiuo klausimu (LKP Centro komiteto ir LSSR Ministrų Tarybos nutarimai, informacinės pažymos, ataskaitos ir pan.). Partinė administracinė respublikos valdžia vykdė Maskvoje priimtus nutarimus ir siuntė iš Lietuvos nurodytą skaičių žmonių. Vis dėlto paisydama respublikos ar lokalių teritorinių vienetų interesų primestus planus ji šiek tiek koregavo, ypač kai ir pačioje Lietuvoje XX a.

septintajame dešimtmetyje pradėjo stigti darbo jėgos.

Darbo jėgos paieškos ir paskirstymo klausimus Lietuvoje kuravo specialios tam įkurtos institucijos. Tiriamu atveju veikė Organizuoto darbininkų telkimo valdyba prie LSSR Ministrų Tarybos, kuri XX a. septintajame dešimtmetyje buvo reformuota į Vyriausiąją perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybą. Ši vėliau buvo pertvarkyta į LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komitetą. Nuo 1978 m. rudens iki 1988 m. pavasario institucija vadinosi LSSR valstybinis darbo komitetas. Visos šios institucijos buvo atsakingos už tiek Lietuvai, tiek SSRS būtinos darbo jėgos surinkimą ir paskirstymą. Iš LCVA saugomų valdybos ir komiteto dokumentų (f. R-293, R-543) pavyko nustatyti Lietuvos gyventojų siuntimo kryptis, kiekybinius rodiklius, lengvatų sistemą ir pan. Pravertė ir LSSR statistikos valdybos duomenys (f. R-363) – jie padėjo išryškinti iš darbų grįžtančių į Lietuvą asmenų teritorinį pasiskirstymą.

Straipsnyje siekiama nustatyti Lietuvos gyventojų siuntimo dirbti į kitus SSRS regionus kryptis, kiekybinius rodiklius, aptarti gyventojų motyvaciją, pateikti jų socialinę charakteristiką, nustatyti perkėlimo akcijoje dalyvavusių asmenų teritorinę lokalizaciją. Tiriamo laikotarpio chronologinės ribos sietinos su šio proceso pradžia ir pabaiga: Lietuvos gyventojai į darbus kitose SSRS vietose organizuoti buvo siunčiami nuo 1953 m. iki sovietmečio pabaigos 1987 m.

DARBININKŲ PERKĖLIMO AKCIJOS VYKDYTOJAI

Iki nagrinėjamo laikotarpio pradžios Lietuvoje vyko tik vidinis, labiau į žemės ūkį orientuotas gyventojų perkėlimas. Jį vykdė LSSR žemės ūkio ministerijai pavald

Perkėlimų valdyba¹⁴. Maskvos nurodymu darbininkus pramonei, transportui ir kitoms sritims rinko Organizuoto darbininkų telkimo valdyba prie LSSR Ministrų Tarybos¹⁵. 1954 m. abi šios valdybos buvo sujungtos į Vyriausiąją perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybą, o 1967 m. ją panaikinus buvo sudarytas Valstybinis darbo resursų naudojimo komitetas. Naujajai institucijai vadovauti buvo paskirtas Petras Kareckas, vėliau jį pakeitė Bronius Gaigalas.

Įkurtoji valdyba buvo atsakinga tiek už Lietuvos, tiek už SSRS pramonės, statybos, transporto ir kitų įmonių aprūpinimą darbo jėga¹⁶. Lietuvai, kaip ir kitoms respublikoms, privalomo sutelkti darbininkų skaičiaus planus sudarydavo SSRS valstybinis plano komitetas, jis kontroliavo ir tų planų įgyvendinimą¹⁷. Netrukus LSSR perkėlimų valdybos funkcijos buvo išplėtos, ji tapo atsakinga ne tik už norinčių persikelti atskirų darbininkų, bet ir už šeimų suradimą, nugabenimą į paskirties vietą, kontroliavo jų įsikūrimą ir kt.¹⁸ 1967 m. valdybos funkcijas perėmusio LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto darbo sritis buvo dar labiau išplėsta. Be minėtų sričių, komitetas buvo atsakingas už darbo jėgos užimtumą Lietuvoje, jos poreikio pagal sritis analizę, darbo vietų kaitos priežasčių tyrimą¹⁹.

Vykdamas darbininkų kitiems SSRS regionams paiešką, visa LSSR teritorija buvo suskirstyta į zonas, o šios – į rajonus, kuriuose buvo ieškoma norinčių sudaryti darbo sutartis asmenų. Darbininkų buvo ieškoma visuose 87 tuometiniuose administraciniuose rajonuose ir didžiausiuose miestuose. Zonomis vadovavo įgaliotiniai, jiems buvo pavaldūs po keletą rajonų. Darbininkų perkėlimo akcijos pradžioje, 1954 m., už tai atsakingoje valdyboje dirbo 40 žmonių²⁰, 1970 m. jų padaugėjo iki 63, 1975 m. – iki 85²¹.

ORGANIZUOTA DARBO MIGRACIJA: LAIKOTARPIAI, KRYPTYS, PLANAI IR JŲ ĮGYVENDINIMAS

Remiantis archyvine medžiaga, sąlygiškai galima išskirti tris LSSR gyventojų darbinio migravimo į kitus SSRS regionus laikotarpius: 1) 1953–1965 m. – intensyvaus darbininkų perkėlimo tarpsnis, kai kasmet turėjo būti sutelkta ir išsiųsta po keletą tūkstančių žmonių; 2) 1966–1977 m. – silpstanti akcija, kai darbo jėgos iš Lietuvos poreikis sumažėjo; 3) 1978–1987 m. – išsikvėpęs procesas, kai kasmet buvo išsiunčiama tik po kelis šimtus darbininkų. Jau antrajame laikotarpyje išryškėjo tendencija, kai potencialūs darbininkai darbo mieliau dairėsi ne kur nors toli už Lietuvos, bet netoliese esančiuose miestuose – Alytuje, Kapsuke (dab. Marijampolė), Jurbarkė, Utenoje ir kitur. Kaip tik čia sparčiai plėtėsi pramonė ir statybos, o tam reikėjo vis daugiau darbo rankų. Apskritai pažymėtina, kad darbo migracija iš Lietuvos į kitus SSRS regionus buvo menka, o kaime išsekus gyventojų pertekliui dar labiau sumažėjo.

Vykdydama grandiozinius ekonominius projektus SSRS vadovybė siekė ne vien ekonominių tikslų. Greta to slypėjo ir politiniai-ideologiniai siekiai (sovietinių piliečių indoktrinacija), ir neviešinami socialinių (tam tikrų regionų apgyvendinimo ir kt.) problemų sprendimai. Antai pradėjus įdirbti Kazachstano stepes tuo pat metu iškilo ir demografinis klausimas – kas dirbs įkurtuose kolūkiuose ir tarybiniuose ūkiuose? Kadangi vietos gyventojų pajėgų tokiam milžiniškam sumanymui įgyvendinti neužteko, buvo pasitelkti kitų sovietinių respublikų gyventojai. Akcijos pradžioje SSKP CK pirmasis sekretorius Nikita Chruščiovas pareiškė: „Neabejotina, kad sovietinė liaudis duos reikiamą skaičių žmonių naujoms žemėms įsisavinti. Kiekvienas supranta, kad

tai visaliaudinis reikalas.⁴²² Įgyvendinant šį planą, į plėšinius buvo nukreipti daugiatūkstantiniai žmonių srautai. Kaip teigia V. Kotovas, Kazachstano žemės ūkis vien 1960–1964 m. sulaukė daugiau kaip 2 mln. atvykėlių, iš jų 69 proc. – iš Rusijos, 21 proc. – iš Ukrainos, 4 proc. – iš Baltarusijos²³. Tokia atvykėlių gausa neišvengiamai veikė etninę šios respublikos gyventojų sudėtį. Rusai, ukrainiečiai ir baltarusiai 1970 m. sudarė 51 proc. Kazachstano gyventojų²⁴.

Išlikę dokumentai rodo, kad Maskvos skiriamus privalomo surinkti darbininkų skaičiaus planus Lietuva paprastai įvykdydavo. Tiesa, akcijos pradžioje (1953 m.) pasiūsti reikiamą skaičių Lietuvos gyventojų į darbus už respublikos ribų sekėsi sunkiau, nes dėl organizacinių nesklaidumų nemažai Organizuoto darbininkų telkimo valdybos darbuotojų neįvykdydavo planų²⁵. Rajonų valdžiai labiau rūpėjo savi interesai. Juk po didžiųjų 1948 ir 1949 m. trėmimų kai kurių rajonų valdžia pati susidūrė su darbo jėgos trūkumu ir ieškojo, kaip šią spragą užpildyti. Viena iš galimybių – kitų Lietuvos rajonų gyventojai. Kaip tik tada vyko Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų perkėlimo į kitus respublikos regionus akcija – 1951–1955 m. iš čia perkelta maždaug 8 tūkst. asmenų²⁶.

Tačiau XX a. septintajame dešimtmetyje vis labiau ryškėjo priešinga tendencija. Dėl objektyvių (pvz., spartaus pramonės augimo Lietuvoje) ir subjektyvių (lietuvių nenoro vykti į mažiau apmokamus darbus ir gyventi netenkinančiomis buities sąlygomis) priežasčių nesisekė įgyvendinti nurodytų darbo jėgos sutelkimo planų. Reikšmės turėjo ir ekonominių respublikos interesų paisymas. Kitaip negu Baltarusijoje, LSSR Ministrų Taryba neleido rinkti darbininkų į kitų respublikų pramonę kolūkiuose, o paieškos smaigalį nukreipė į miestų, daugiausia Kauno ir Vilniaus, gyventojus. Vis dėlto nepajėgdami sutelkti būtino darbininkų skaičiaus

Perkėlimų valdybos darbuotojai šio nurodymo nepaisė ir ieškojo žmonių visur. Jiems nerūpėjo vieno ar kito kolūkio arba rajono valdžios interesai. Antai 1957 m. pradžioje Jonavos rajono vykdomojo komiteto pirmininkas LSSR Ministrų Tarybai skundėsi, kad be rajono valdžios sutikimo į Kazachstaną buvo išsiųsta 18 kolūkiečių šeimų²⁷.

1 lentelėje pateikiami LSSR privalomi surinkti darbininkų skaičiai intensyviausiu darbo jėgos perkėlimo laikotarpiu.

1 lentelė. Į SSRS siunčiamų LSSR darbininkų teritoriniai planai (1956–1958 m.)

Miestas, rajonas	Privaloma surinkti darbininkų	Privaloma surinkti šeimų
Vilnius	2 295	327
Kaunas	2 480	340
Klaipėda	880	240
Šiauliai	729	140
Panevėžys	365	75
Druskininkai	71	25
Palanga	18	4
Akmenės	33	13
Alytaus	255	40
Anykščių	38	15
Ariogalos	35	13
Biržų	115	27
Daugų	43	15
Dotnuvos	31	11
Dūkšto	37	22
Dusetų	35	7
Eišiškių	121	25
Ignalinos	72	25
Jiezno	59	17
Jonavos	64	29
Joniškėlio	17	6
Joniškio	33	13
Jurbarko	34	11
Kaišiadorių	62	18
Kalvarijos	25	11
Kapsuko	250	40
Kauno	44	20
Kavarsko	43	13

Kazlų Rūdos	25	9
Kelmės	43	12
Kėdainių	205	30
Kybartų	43	43
Klaipėdos	35	25
Kretingos	41	12
Kupiškio	35	9
Kuršėnų	43	21
Lazdijų	35	13
Linkuvos	28	8
Mažeikių	58	13
Molėtų	38	13
Naujosios Vilnios	87	35*
Naumiesčio	28	11
Nemenčinės	37	20
Obelių	39	22
Pabradės	102	40
Pagėgių	33	15
Pakruojo	17	12
Pandėlio	36	13
Panevėžio	29	15
Pasvalio	40	15
Plungės	39	23
Priekulės	34	12
Prienų	79	25
Radviliškio	75	40
Ramygalos	50	15
Raseinių	58	15
Rietavo	33	10
Rokiškio	100	30
Salantų	33	12
Sedos	18	9
Simno	34	12
Skandinavilės	22	15
Skuodo	33	12
Šakių	23	9
Šalčininkų	41	30
Šeduvos	38	9
Šiaulių	30	16
Šilalės	27	9
Šilutės	36	12
Širvintų	53	20
Švenčionių	87	28
Švenčionių	76	21
Tauragės	200	35
Telšių	153	30

Tytuvėnų	24	13
Trakų	37	25
Troškūnų	37	18
Ukmergės	275	50
Utenos	125	30
Užvenčio	25	17
Vabalninko	19	8
Varėnos	131	50
Varnių	21	7
Veisiejų	36	13
Vievio	42	20
Vilkaviškio	23	13
Vilkijos	33	13
Vilniaus	64	20
Zarasų	53	25
Žagarės	28	13
Iš viso	11 706	2 732

* Prie Naujosios Vilnios rajono šeimų skaičius pridėtas Naujosios Vilnios miesto šeimų skaičius (šeimą vidutiniškai sudarė 4 asmenys).

Sudaryta remiantis LSSR MT 1958 m. sausio 29 d. potvarkio Nr. 59-p priedu, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 58, l. 2–5; LSSR MT 1957 m. sausio 22 d. potvarkio Nr. 75-p priedu, ibid., b. 48, l. 3–7; LSSR MT nutarimo „Dėl valstybinio plano Lietuvos TSR liaudies ūkiui išvystyti 1957 metais“ priedu Nr. 10, ibid., l. 86–88; Organizuoto darbininkų telkimo ir perkėlimo už respublikos ribų plano vykdymo 1956 m. žiniomis, ibid., b. 42, l. 16–18.

Iš 1 lentelės matyti, kad daugiausia darbininkų ir šeimų planuota išsiųsti į SSRS iš didžiųjų Lietuvos miestų ir Ukmergės, Kapsuko, Kėdainių, Tauragės rajonų. Darbininkai buvo renkami ne Lietuvos, o Kazachstano ir Rusijos (Karelijos) poreikiams. Planai buvo nuolat didinami. Įdomu, kad tarp atiduodančiųjų žmones pateko Linkuvos, Joniškio, Pasvalio, Šiaulių rajonai, prieš keletą metų patys buvę vidinio šeimų perkėlimo akcijos dalyviai, taigi žmones priimančys. Be to, kai kuriems demografiškai mažiems rajonams skirta surinkti palyginti daug darbininkų. Štai 1957 m. Jiezno rajonas (31,1 tūkst. gyventojų) turėjo pristatyti daugiau darbininkų

už daugiau gyventojų turintį Vilniaus rajoną (39,1 tūkst. gyventojų)²⁸. Pamažu daugumai rajonų surenkamų žmonių skaičius buvo mažinamas ir tik atskiriems (Kėdainių, Biržų, Tauragės) – padidintas. Antai Kėdainių rajonui 1956 m. reikėjo surinkti 40, 1958 m. – 85 darbininkus, Biržų – atitinkamai 20 ir 45, Tauragės – 50 ir 70²⁹.

Išlikusi archyvinė medžiaga leidžia išskirti šias Lietuvos gyventojų darbo migracijos kryptis: 1) darbai Kazachstano ir Rusijos žemės ūkyje įgyvendinant vadinamąją plėšinių programą; 2) darbai Rusijos miško pramonėje; 3) darbai Kazachstano ir Rusijos statybose, transporte ir pramonėje (geležinkelių, kanalų tiesimas, gamyklų statyba ir kt.); 4) sezoniniai studentų darbai Rusijos statybose ir žemės ūkyje.

Plėšinių programa. Iš kitų ekonominių projektų išsiskyrė Kazachstano ir Rusijos žemės ūkio modernizacija, kuri reiškėsi dirbamos žemės plotų (plėšinių) didinimu. Toks sprendimas atsirado neatsitiktinai. Tuo metu SSRS susidūrė su grūdų trūkumu. Idėja panaudoti plėšines žemes pradėta įgyvendinti 1954 m. pavasarį Maskvoje³⁰. Vienas iš jos organizatorių Leonidas Brežnevas teigė: „Plėšiniai tvirtai įėjo į mano gyvenimą. O viskas prasidėjo Maskvoje šaltą 1954 metų dieną sausio pabaigoje, kai mane išsikvietė į TSKP CK. Pati problema buvo žinoma, apie plėšinius tądien išgirdau ne pirmą kartą, o naujiena buvo tai, kad taip plačiai prikelti plėšinius nori pavesti kaip tik man.“³¹ Dirbamos žemės plotus buvo nutarta plėsti aštuoniuose Kazachstano (Akmolinsko, Aktiubinsko, Karagandos, Kokčetavo, Kustanaisko, Pavlodaro, Šiaurės Kazachstano ir Vakarų Kazachstano) ir dvilikoje Rusijos (Altajaus, Čeliabinsko, Čitos, Čkalovo, Irkutsko, Krasnojarsko, Kemerovo, Kurgano, Novosibirsko, Omsko, Saratovo ir Tiumenės) kraštų ir sričių³².

Lietuva į plėšinių programą įsitraukė 1956 m. – tais metais turėjo surinkti ir į

Kazachstano žemės ūkį išsiųsti 1 tūkst. šeimų. Iš pradžių Maskvos planus įgyvendinti pavykdavo, bet ilgainiui vis sunkiau sekėsi rasti tokių, kurie norėtų dirbti ne Lietuvoje. Todėl institucijos, atsakingos už organizuotą darbininkų telkimą ir šeimų perkėlimą, vadovas kreipėsi į Maskvą prašydamas nuo 1969 m. išbraukti Lietuvą iš šeimų į Kazachstaną perkeliančių respublikų sąrašo³³. Į šį prašymą nebuvo atsižvelgta – šeimos iš Lietuvos į Kazachstaną buvo siunčiamos iki 1975 m.

Karelija ir Sibiras: miško pramonės darbai. Lietuvai įsitraukus į organizuoto darbininkų siuntimo į SSRS akciją, pirmieji respublikos gyventojai buvo išsiųsti į Karelijos ASSR dirbti miško pramonėje. Jau 1953 m. ten atsidūrė 3 481 darbininkas iš Lietuvos³⁴. Be pavienių darbininkų, į Kareliją buvo siunčiamos ir šeimos (1955 m. – 503, 1956 m. – 458)³⁵. XX a. septintajame–dešimtajame dešimtmetyje dokumentuose ėmė rasti vis daugiau Sibiro vietovardžių: Archangelskas, Chabarovskas, Krasnojarskas, Komija ir kt. Ten kasmet atsidurdavo po keliasdešimt Lietuvos gyventojų³⁶.

„Amžiaus statyba“ ir kiti projektai. Baikalo–Amūro magistralė buvo tiesiama etapais, kurių pirmasis prasidėjo dar prieš Antrąjį pasaulinį karą – 1932 m. SSRS liaudies komisarų taryba priėmė sprendimą tiesti Baikalo–Amūro geležinkelį³⁷. Darbus nutraukė karas. Pokario metais geležinkelį tiesė Baikalo–Amūro darbo ir pataisos lagerio politiniai kaliniai³⁸.

XX a. aštuntajame dešimtmetyje prasidėjo naujas magistralės tiesimo etapas, į kurį įtraukti ir Lietuvos gyventojai. 1974 m. rugpjūčio 7 d. priimtas SSKP CK nutarimas pradėti milžiniškus transporto darbus. Baikalo–Amūro magistralę tada buvo numatyta baigti per dešimtmetį (1974–1983 m.)³⁹. Plano laiku įgyvendinti nepavykus, darbai baigti 1989 m.

Kiekviena sovietinė respublika turėjo prisidėti prie statybų darbo jėga ir reikalingomis medžiagomis. Kiekviena jų turėjo pastatyti po geležinkelio gyvenvietę. Lietuvai teko suprojektuoti ir pastatyti Naujojo Uojano geležinkelio gyvenvietę Buriatijos ASSR. Ją suprojektuoti turėjo Valstybinis pramonės statybos projektavimo institutas⁴⁰. Darbams koordinuoti 1974 m. buvo sudaryta speciali komisija. Į ją įėjo įvairių LSSR institucijų atstovai: Ksaveras Kairys (pirmininkas), Antanas Aksomitas, Justinas Antanaitis, Algirdas Mykolas Brazauskas, Vladimiras Golubkovas, Antanas Daukša ir Romualdas Sakalauskas⁴¹. Vėliau komisijos sudėtis keitėsi.

Pasirengimo ir projektavimo darbai Lietuvoje šiek tiek užtruko. Buvo numatyta pastatyti gyvenvietę maždaug 2 tūkstančiams asmenų: 17 tūkst. m² gyvenamojo ploto, visuomeninės paskirties pastatų (mokykla, vaikų darželis, geležinkelio stotis, pirtis ir kt.) ir komunalinių objektų (inžineriniai tinklai, katilinė, nuotekų valymo įrenginiai). Bendra darbų sąmata – 27–30 mln. rb⁴². 1979 m. pavasarį LSSR Ministrų Taryba priėmė nutarimą sudaryti specialų traukinį⁴³, kuris iš Lietuvos į statybos vietą gabentų darbininkus ir specialistus, statybines medžiagas, įrangą ir kt. Pirmas toks traukinys iš Vilniaus pajudėjo 1979 m. rugpjūčio 17 d., nors lietuvių jaunimas BAM'ė darbavosi jau nuo 1975 m.⁴⁴ Pirmąją statybininkų grupę sudarė 25 asmenys. Vienas iš jos narių motyvą vykti į BAM'o statybą apibūdino taip: „Ilgai nemąstęs sutikau ir sulaukiau kvietimo pas statybos ministrą Bronių Šešplaukį – pasirašyti trejų metų sutartį dėl darbo BAM-o statybose <...>. Man iškart pažadėjo 1 000 rublių per mėnesį algą [buvo paskirtas vyriausiuoju inžinieriumi. – V. S.], paskyrą automobiliui ir kai grįšiu į Lietuvą, – butą.“⁴⁵ Palyginkime: pasiūlytoji alga buvo 3–4 kartus didesnė, nei šis žmogus gavo Lietuvoje dirbdamas darbų

vykdytoju, ir bent 10 kartų didesnė už ne tokias atsakingas pareigas ėjusių asmenų algą. Matyt, galimybė daugiau uždirbti buvo svarbiausias motyvas, skatinęs Lietuvos darbininkus vykti dirbti į Buriatiją. Išlikę duomenys rodo, kad reikiamą darbininkų skaičių pavykdavo nesunkiai surinkti⁴⁶.

Lietuvos gyventojų buvo galima sutikti ir elektrinių, naftos įmonių, automobilių gamyklų (pvz., Toljačio VAZ, Tatarstano KAMAZ), taip pat miestų (Leningrado, Talino, Denisovo, Gagarino) ir įvairių jų objektų statybose. Jie buvo vertinami kaip geri statybininkai. Antai 1954 m. pradžioje į Leningradą ir Kirovo hidroelektrinės statybą buvo išsiųsta po 45, 1969 m. į Toljačio automobilių gamyklos statybą – 100, 1974 m. į Tatarstane statomą sunkvežimių gamyklą – 20 žmonių⁴⁷. XX a. devintojo dešimtmečio pradžioje ėmus plėsti Vakarų Sibiro naftos ir dujų komplekso statybas, lietuviai ten statė gyvenamuosius namus, tiesė kelius⁴⁸.

„Trečiasis semestras“: studentų darbo stovyklos. Tarp jaunų žmonių gana paplitusios buvo vasaros darbo stovyklos. Jas taip pat iš dalies galima priskirti prie (sezoninio) darbo migracijos. Tokios stovyklos buvo organizuojamos Lietuvoje, kitose sąjunginėse ar autonominėse respublikose ir socialistinio bloko (Lenkija, Vengrija, Vokietijos Demokratinė Respublika ir kt.) šalyse. Plačiau aptarsime tik kitose SSRS vietovėse organizuotas darbo stovyklas.

LSSR aukštųjų mokyklų studentai ir specialiųjų vidurinių mokyklų moksleiviai buvo siunčiami į kitus SSRS regionus atlikti sezoninių darbų. Tuo metu jie vadinti „trečiojo semestro“ dalyviais. Buvo sudaromi specialūs statybos ir kitokie būriai. Statybos būrių veikloje daugiausia dalyvavo jauni vyrai, o kitų – merginos, nes šie būriai buvo orientuoti į žemės ūkio derliaus auginimą ir nuėmimą. Studentų būrių pradžia siekia 1951-uosius. Tuo metu įvyko pirmoji Kauno

politechnikos instituto (KPI) studentų darbo ir poilsio stovykla, kurios dalyviai ant Dovinės upelio (Kapsuko r.) statė elektrinę⁴⁹. Kada pirmieji studentų būriai buvo išsiųsti į kitas sovietines respublikas, duomenų nėra. Išlikę tokių būrių veiklos dokumentai rodytų, kad tai pradėta daryti XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Tačiau būrių dalyvių prisiminimuose ir spaudoje nurodoma XX a. septintojo dešimtmečio pabaigos data. Vienas iš tokių dalyvių prisiminė: „1968 metų vasarą iš KPI važiuojame dirbti į Altajaus kraštą, Ust Kokso vietovę. 15 lietuvių ir 15 estų statėme garažą 30 automobilių.“⁵⁰ Kitų metų vasarą spaudoje pasirodė informacija apie studentų stovyklas, pasiekusias ir Altajaus kraštą⁵¹. Netrukus studentų būrių darbo geografija dar labiau išsiplėtė. 1970 m. Sibire, Kaukaze, Kirgizijoje ir Latvijoje dirbo 670 studentų. Daugiausia (400) asmenų buvo išsiųsta į Sibirą, Latvijoje dirbo 170, Dagestane – 60, Kirgizijoje – 40. Studentai statė visuomeninės paskirties objektus (pradinę mokyklą, vaistinę) ir gyvenamuosius namus. 1972 m. 600 studentų dirbo Tomsko srityje, 1984 m. apie 2 000 – Jakutijoje ir Stavropolio krašte, po keliasdešimt – Uzbekijoje, Tiumenės ir Smolensko srityse⁵². Priimančiųjų organizacijų vadovybė buvo patenkinta tokiais laikiniais darbininkais ir siekė padidinti jų skaičių. Antai 1976 m. daugiau darbo jėgos užsipašė Jakutijos srities partijos komitetas (studentai iš Lietuvos čia dirbo nuo 1974 m.). Vykdam šį prašymą, Lietuvos studentų būrio štabui buvo pavesta papildomai surasti ir pasiųsti į Jakutiją 100 asmenų⁵³. LSSR studentai sudarė 15 proc. tame krašte dirbusių studentų (pagal planą ten turėjo būti įdarbinta 4 200 asmenų, tarp jų iš Lietuvos – 600, bet realiai atsiųsti 639 asmenys⁵⁴). Panašius planus turėjo įgyvendinti Latvija ir Estija, tik pastarajai buvo numatytas kiek mažesnis privalomų surinkti studentų skaičius.

Kitas darbo jėgai imlus regionas buvo Rusijos nejuodžemio zona. XX a. aštuntajame dešimtmetyje Maskvai pradėjus jos gaivinimo vaju, atskiroms sovietinėms respublikoms buvo nurodyta „bendradarbiauti“ su atskiromis sritimis: Baltarusijai – su Pskovo, Lietuvai – su Smolensko, Uzbekijai – su Naugardo⁵⁵. LSSR į Smolensko sritį turėjo siųsti darbininkus, statybines medžiagas, žemės ūkio produkciją ir pan. Ten vyko ir lietuviai studentai, jie dirbo kartu su Rusijos, Ukrainos, Baltarusijos, Gruzijos, Azerbaidžano, Kirgizijos studentais (1976 m. iš viso ten pasiųsta 12 tūkst. studentų)⁵⁶. Lietuva kasmet siųsdavo apie 600 studentų⁵⁷. Toks jaunų žmonių siuntimo planas turėjo kelis tikslus. Vienas jų – ekonominis: studentai buvo pigi darbo jėga. Vienas studentų darbo būrių dalyvis prisiminė: „Nepasisėkė, nes mums teko ne paprasti nekvalifikuoti darbai, o nekvalifikuoti parengiamieji darbai: autostrados linijos parengimas (kirsti medžiai, krūmai), barakų prie statybų ateityje turėjusiems dirbti kaliniams statyba... Taigi visur ir visada menkai vertinami darbai...“⁵⁸ Kitas studentų darbo būrių siuntimo tikslas buvo politinis. Tokie būriai turėjo skatinti internacionalizmą, padėti ugdyti sovietinę tapatybę. Mat vienoje vietoje dirbo jaunimas iš įvairių sovietinių respublikų, buvo klausomasi indoktrinuojančių paskaitų apie komunizmo statybą, SSRS pažangą ir tautų draugystę.

Beje, į studentų būrius vykdavo atranka, nes norinčių užsidirbti ar įdomiau praleisti vasarą buvo daug. Todėl buvo atrenkami gerų mokslo ar visuomeninės veiklos rezultatų pasekę jaunuoliai, prieš tai panašios darbo padėties įgiję studentų statybos būriuose Lietuvoje. Vienas jų dalyvis apie motyvą 1977 m. vykti dirbti į Tuvos ASSR pasakojo: „Per 2 mėnesius studentai galėjo gauti per 400 rublių algos – tų laikų studentui sunkiai įsivaizduojamą sumą.“⁵⁹

KIEKYBINIAI DARBO MIGRACIJOS RODIKLIAI

Išlikę duomenys leidžia nustatyti, kad intensyviausiu darbo migracijos laikotarpiu (1953–1965 m.) iš Lietuvos į kitų SSRS vietovių pramonės įmones, miškų ir žemės ūkius buvo išsiųsta apie 57 tūkst., antruoju (1966–1977 m.) – apie 12 tūkst., trečiuoju – apie 5 tūkst. asmenų (šeimų šiuokart siųsti jau nebereikėjo)⁶⁰. Taigi dirbti kituose SSRS regionuose išvyko apie 75 tūkst. Lietuvos gyventojų. Į šį skaičių neįeina studentų darbo būrių dalyvių skaičius (į kitus SSRS regionus kasmet išvykdavo apie 2 tūkst. studentų).

Panašius planus turėjo visos sovietinės respublikos. Pavyzdžiui, Maskva iš Baltarusijos 1952 m. pareikalavo 9 tūkst. šeimų dirbti Rusijos pramonėje⁶¹. Tačiau į regionines galimybes nebuvo atsižvelgiama. Antai Pinsko srities partijos komiteto sekretorius Tetiuševas skundėsi, kad „niekas mūsų neprašo žmonių, tik kelia reikalavimą duoti“⁶². Baltarusijos tyrėjų darbai rodo, kad nuo pat pokario vykdoma darbo jėgos perkėlimo į SSRS akcija Baltarusijai pridarė didelių demografinių nuostolių, nes iki 1965 m. iš respublikos išvyko apie 1,2 mln. asmenų⁶³. Suskaičiuota, kad 1946–1965 m. Baltarusijos žemės ūkis dėl perkėlimo neteko apie 96 tūkst. šeimų, o dėl organizuoto darbininkų telkimo – apie 540 tūkst. asmenų. Pažymėtina, kad darbininkų iš Baltarusijos buvo pareikalauta anksčiau negu iš Lietuvos – 1946 m. Matyt, tai lėmė politinė konjunktūra. Demografiškai Lietuva buvo maža respublika (1945 m. – 2,3 mln. gyventojų), per Antrąjį pasaulinį karą patyrusi didelių nuostolių (nebeliko beveik visos žydų bendruomenės, nuo represinės nacių politikos žuvo daug vietos gyventojų ir kt.). Be to, bijodami sovietų, 1944 m. iš Klaipėdos krašto pasitraukė dauguma jo gyventojų (apie 130 tūkst.). Lietuvos sovietizavimas buvo susijęs su intensyvia

migracija: 1944–1947 m. vyko priverstinė lenkų migracija iš Lietuvos į Lenkiją, sovietų valdžiai oponuojantys gyventojai buvo įkalinami, tremiami į Sibirą ar kitur, žuvo kovodami pogrindyje. Šie esminiai pokyčiai lėmė didelius demografinius sunkumus. Todėl Maskvos reikalavimas Lietuvai duoti darbininkų galėjo padaryti dar opesnę ir taip sunkiai sprendžiamą ištuštėjusių Vilniaus ir Klaipėdos kraštų apgyvendinimo ir aprūpinimo darbo jėga problemą. Tad iki 1953 m. Lietuvoje nebuvo ieškoma darbininkų kitiems SSRS regionams.

Tačiau XX a. šeštojo dešimtmečio viduryje padėtis pakito. Statistiniai duomenys rodo, kad vykdant sparčią industrializaciją darbo jėgos poreikis Sovietų Sąjungoje nuolat augo. Todėl į darbininkų telkimo planus buvo įtraukta ir Lietuva, o jai privalomų atsiųsti žmonių skaičius sparčiai didinamas. Antai 1956 m. šeimų planai buvo padvigubinti: 1955 m. iš Lietuvos reikėjo išsiųsti 500, o 1956 m. – 1 000 šeimų⁶⁴. Tokie pat buvo ir vėlesnių metų planai. Du trečdaliai siunčiamų šeimų pateko į Kazachstaną, trečdalis – į Kareliją⁶⁵. Kazachstano kryptis tarp gyventojų buvo populiarsnė, nes planai ten siųsti darbininkus buvo įvykdomi ir net viršijami (1957 m. vietoj 700 šeimų buvo išsiųstos 709, 1959 m. vietoj 1 800 darbininkų – 2 411). Karijos miškų ūkiai buvo mažiau patrauklūs: vietoj reikiamų 400 šeimų pavyko rasti 253, o 1959 m. vietoj reikiamų 300 darbininkų teatsirado 224.

Bėgant metams Lietuvos gyventojų entuziazmas blėso ir norinčiųjų vykti kažkur toli mažėjo. Kartais darbo vieta nuo Lietuvos būdavo nutolusi net 6 tūkst. kilometrų⁶⁶. Tai ypač pasijuto XX a. septintojo dešimtmečio antrojoje pusėje, kai numatytų planų nepavyko įgyvendinti iš dalies dėl norinčiųjų vykti dirbti ir gyventi į Kazachstaną ar Rusiją trūkumo, iš dalies – dėl darbo jėgos ieškančių organizacijų nepasirengimo priimti

žmonių (nebuvo kur gyventi, prastos buitės sąlygos) ir būsimiems darbuotojams keliamų didesnių reikalavimų: jų jau nebetenkino bet kokie darbininkai, buvo reikalaujama tik kvalifikuotos darbo jėgos⁶⁷. Todėl už darbininkų parinkimą atsakingos institucijos vadovas kreipėsi į LSSR vadovybę ir prašė imtis priemonių, kad respublikai nereikėtų siųsti darbininkų į kitus SSRS regionus⁶⁸. Šis prašymas liko be atsako.

2 lentelė. *Į kitas sovietines respublikas organizuotai išsiųstų Lietuvos miestų ir rajonų darbininkų ir šeimų statistika (1961–1965 m.)*

Miestas, rajonas	Išsiųsta darbininkų	Išsiųsta šeimų****
Vilnius	973	66
Kaunas	1 354	108
Klaipėda*	749	84
Šiauliai	519	47
Panevėžys	313	13
Akmenės	71	16
Alytaus	205	25
Anykščių	69	8
Biržų	38	9
Eišiškių	151	24
Ignalinos	167	13
Jonavos	49	10
Joniškio	67	14
Jurbarko	143	16
Kaišiadorių	90	31
Kapsuko	220	36
Kauno	254	151
Kelmės	117	23
Kėdainių	118	19
Klaipėdos	45	27
Kretingos	37	31
Kupiškio	57	13
Lazdijų	82	4
Mažeikių	101	31
Molėtų	120	14
Pakruojo	47	6
Panevėžio	52	19
Pasvalio	62	4
Plungės	67	27

Prienų	120	28
Radviliškio	154	43
Raseinių	77	32
Rokiškio	158	31
Skuodo	22	4
Šakių	62	3
Šiaulių	176	49
Šilalės	56	34
Šilutės	182	78
Širvintų	17	2
Švenčionių	276	22
Tauragės	153	50
Telšių	186	27
Trakų	270	68
Ukmergės	241	15
Utenos	139	13
Varėnos**	397	27
Vilkaviškio	98	44
Vilniaus	343	141
Zarasų	53	18
Iš viso	9 928***	1 608***

* Prie Klaipėdos miesto skaičiaus priskaičiuotas ir Palangos miesto asmenų ir šeimų skaičius.

** Į Varėnos rajono skaičių įtrauktas ir Druskininkų mieste sutelktų asmenų ir šeimų skaičius.

*** Be to, iš Lietuvos dar buvo išsiųsti iš kitų respublikų atvykę 1 158 asmenys ir 1 šeima.

**** Tik į Kazachstaną išsiųstų šeimų skaičius. Šeimą vidutiniškai sudarė 4 asmenys.

Sudaryta remiantis žiniomis apie perkeltą į Kazachstaną šeimų ir kitose SSRS respublikose įdarbintų asmenų skaičių 1961–1965 m., LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 120, l. 13–16.

Iš 2 lentelės matyti, kad didžiausias krūvis ieškant darbininkų teko Kauno ir Vilniaus miestams. Įdomu, kad kai kuriuose demografiškai nedideliuose rajonuose (Švenčionių, Ignalinos) pavyko rasti nemažai žmonių, norinčių dirbti už Lietuvos ribų. Ši padėtis, matyt, aiškintina tuo, kad mažiau pramonės įmonių turinčiuose rajonuose buvo mažiau galimybių gauti geriau apmokamą darbą, todėl lengviau pavyko rasti savanorių į darbus kitose SSRS respublikose.

Išlikusi medžiaga rodo, kad Lietuvos gyventojai nesistengė įsikurti kitose respublikose. Kaip rodo V. Kotovo tyrimai, lietuvių skaičius už Lietuvos ribų 1959–1969 m. mažėjo. Kazachstane 1970–1989 m. lietuvių lyginamasis svoris sumenko nuo 0,11 proc. 1970 m. iki 0,07 proc. 1989 m.⁶⁹ V. Tininio teigimu, 1980 m. ne Lietuvoje dirbo 10 tūkst. aukštąjį ir specialųjį vidurinį išsilavinimą įgijusių lietuvių⁷⁰. Archyvinė medžiaga patvirtina ir grįžtamąjį lietuvių judėjimą. Nuo 1958 m. iki 1959 m. spalio mėn. atgal į Vilnių parvyko 87 anksčiau buvę užverbuoti asmenys, 1969 m. iš Kazachstano grįžo 1 tūkst. asmenų daugiau, negu ten buvo išsiųsta, vyko judėjimas iš Kokčėtavo, Šiaurės Kazachstano, Karagandos sričių, kurios sulaukdavo darbininkų iš Lietuvos⁷¹. Panašiai darbo migrantai lietuviai traukė atgal į Lietuvą ir aštuntajame dešimtmetyje⁷².

Dėl darbo jėgos buvo tariamasi ir tiesiogiai su LSSR vadovais. Štai 1956 m. Estijos vadovybė prašė LSSR valdžios rasti jai 600 darbininkų statyboms⁷³. Tačiau Lietuva sutiko suieškoti tik 250 žmonių. Galiausiai pagalba estams buvo suteikta kitokiu būdu. Kadangi tuo metu galiojo prievolė įdarbinti iš sovietinės kariuomenės demobilizuotus asmenis, tai per Vyriausiąją perkėlimų valdybą į Estiją buvo nusiųsta per 2 tūkst. asmenų⁷⁴.

DARBININKŲ ATRANKOS KRITERIJAI, JŲ SOCIALINĖ PADĖTIS

Išlikę duomenys rodo, kad daugiausia į darbus vykdavo darbingo amžiaus miesto gyventojai vyrai. Tai jie dažniausiai atsiliepėdavo į šitokius darbo skelbimus: „Leningrado specializuoto dujotiekio statybos tresto statybos-montavimo valdybai Nr. 3 reikalingi vyresni inžinieriai, inžinieriai, sandėlių vedėjai, vyresnieji darbų vykdytojai,

darbų vykdytojai, mechanikai, technikai, normuotojai, buhalteriai, ekskavatorininkai, suvirintojai elektra, dailidės.“⁷⁵ Tarp miestų neabejotinai pirmavo Kaunas ir Vilnius. Intensyviausio darbininkų verbavimo laikotarpiu (XX a. šeštasis dešimtmetis) šiuose miestuose kasmet reikėdavo surinkti po maždaug 1 tūkst. asmenų (į kitas sovietines respublikas organizuotai išsiųstų Lietuvos darbininkų ir šeimų teritorinį pasiskirstymą XX a. septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje žr. 2 lent.).

Dažniausiai dirbti už Lietuvos ribų sutikdavo lietuviai ir rusai, bet buvo ir baltarusių, lenkų, ukrainiečių, totorių, žydų, turkmėnų, kazachų, latvių ir kt.⁷⁶ 1953–1958 m. į darbus kituose SSRS regionuose buvo išsiųsta 24,8 tūkst. asmenų, iš jų 55 proc. lietuvių, 32 proc. rusų, 13 proc. kitų tautybių žmonių⁷⁷.

Į kitas sovietines respublikas persikeliančioms šeimoms galiojo griežtesnės nei pavieniams darbininkams atrankos taisyklės. Pirmiausia buvo kreipiamas dėmesys į darbingų asmenų skaičių: jeigu jų buvo mažiau nei du, tokios šeimos buvo nepageidaujamos⁷⁸. Be to, dėl šeimos išvykimo turėjo neprieštarauti vietos valdžia.

Pasitaikė atvejų, kai dėl pasų režimo apribojimų keletas užverbuotų darbininkų kandidatūrų buvo atmetos. Mat į Karelijos miško pramonę siunčiami žmonės privalėjo turėti pasus be žymos apie draudimą gyventi pasienio zonoje. Paprastai tokių žymų buvo asmenų, nuteistų už politinius nusikaltimus, pasuose.

Kai kuriems asmenims darbas kitose sovietinėse respublikose buvo tapęs savotišku verslu: norėdami gauti persikėliams priklausančių lengvatų (piniginių išmokų) žmonės sudarydavo po kelias darbo už Lietuvos ribų sutartis. Nesibaigus vienos sutarties galiojimui, grįžę į Lietuvą jie sudarydavo naują darbo sutartį⁷⁹. Buvo atvejų, kai ta pati šeima sudarė net keturias tokias sutartis,

keisdama tik jų sudarymo vietą⁸⁰. Tokią padėtį iš dalies lėmė intensyvios darbininkų paieškos (svarbu buvo įvykdyti Maskvos planus), skiriamų planų nerealumas (kai kuriems rajonams planai buvo per dideli, todėl koreguojami⁸¹), kita vertus – atskirų asmenų siekis pasigerinti materialinę padėtį.

TARP PAŽADŲ IR REALYBĖS: KĄ DARBININKAI RADO NAUJOSIOSE DARBO VIETOSE

Aukščiausioji SSRS valdžia prognozavo, kad socialinės lengvatos ir didesni atlyginimai leis skirti darbo jėgą reikiamiems regionams (pavyzdžiui, Sibirui, kur svilina šaltis, ar Kazachstanui, kur kaitina saulė). Todėl žmonės buvo viliojami gana nemenkomis piniginėmis išmokomis ir lengvatomis. Antai į plėšinius persikelianti šeima buvo nemokamai nugabenama į naują gyvenamąją vietą, su savimi jai buvo galima pasiimti iki 2 t daiktų, leidžiama vežtis gyvulių, šeimos galva gaudavo 600 rb, kiti šeimos nariai – 200 rb vienkartinę išmoką (persikeliantiems į Čitos, Irkutsko, Krasnojarsko regionus būdavo skiriamos dar didesnės išmokos)⁸². Be to, buvo nurašomi persikeliančios šeimos išsiskolinimai valstybei už žemės ūkio produktus, naujoje gyvenamojoje vietoje tam tikrą laiką nereikėdavo mokėti žemės mokesčio, ji gaudavo paskolą gyvenamajam namui ir ūkiniams pastatams statyti ar gyvuliams įsigyti⁸³. Lengvatų sistema galiojo ir vėliau, kai kurios jų buvo dar padidintos. Štai persikeliantiems į Čitos sritį asmenims buvo suteikiama ne 15 tūkst. rb, o 30 tūkst. rb namo statybos paskola. Palyginimui: persikeliant respublikos viduje, vienkartinė išmoka šeimos galvai buvo 500 rb, kitiems šeimos nariams – po 150 rb kiekvienam, statybų paskola – 12 tūkst. rb. Atkreiptinas dėmesys, kad paskolų sumos atskirose res-

publikose skyrėsi. Tokią pat kaip Lietuvoje paskolą buvo galima gauti ir gretimose sovietinėse respublikose (Latvijoje, Baltarusijoje), o Ukrainoje ir Kirgizijoje daugiausia buvo galima pretenduoti į 10 tūkst. rb paskolą⁸⁴. Taip palankesniu finansavimu buvo siekiama spręsti darbo jėgos trūkumą, tam tikrų SSRS regionų demografines problemas. Rusijos ir Baltarusijos kaimo gyventojams stimulus persikelti buvo galimybė gauti pasą⁸⁵. Mat iki 1976 m. ten gyvenę žmonės neturėjo asmens tapatybę patvirtinančio dokumento.

Tačiau ne visi galėjo įgyvendinti norą įsidarbinti kitose respublikose. Tam kartais kliudydavo įvairūs formalumai: nesutvarkyti asmens dokumentai, registracijos reikalai ar apribojimai gyventi vadinamuosiuose režiminiuose miestuose.

Kai kurie asmenys, nuvykę į naująją vietą ir neradę ten tinkamų gyventi sąlygų (vietoje žadėto atskiro namo jie buvo įkurdinami kitų kolūkiečių namuose), apsisukę grįždavo iš kur atvykę⁸⁶. Pavieniams darbininkams šiuo atveju tereikėdavo kompensuoti pervežimo išlaidas. Persikėlusioms šeimoms tai padaryti buvo sunkiau, ypač jeigu buvo paimta paskola namui statyti ar gyvuliams įsigyti. Tokiu atveju lėšas reikėdavo grąžinti. Bet kai kurių žmonių nesustabdė netgi gresiantys finansiniai nuostoliai. Antai į Baltarusiją grįžę žmonės šį savo sprendimą aiškino taip: „Kolūkyje įkurdino troboje, iki pat langų įaugusioje į žemę. Davė miltų. Bulvių, kol turėjome pinigų, pirkomės patys. Kaimo apylinkės tarybos kreditas karvei – 1 500 rublių, o kainavo ji 4 000. <...> Du su puse mėnesio mitome vien duona. Į darbą valgyti nebuvo ko pasiimti, reikėjo vaikščioti [į darbą. – V. S.] 5–6 kilometrus. Bet tai dar nieko. Gegužės 1-ąją pas vietinius gyventojus atvažiavo giminės. Visi labai rūstūs. Mus išvadino visokiausiais įžeidžiančiais žodžiais. Supratome, kad mūsų čia nelaukė, ir grįžome namo [į Baltarusiją. – V. S.]“⁸⁷

Dalis iš Lietuvos išvykusių darbininkų ieškodami naujos darbo vietos kreipėsi į Vilniuje veikiančią anksčiau juos išsiuntusią organizaciją. Įsikišus jos darbuotojams LSSR darbininkai buvo pasiūsti į statybos organizacijas, kurios mokėjo didesnes algas⁸⁸. Apskritai pagrindinės nuolat mažėjančio norinčių dirbti ne Lietuvoje žmonių skaičiaus priežastys buvo dvi: maži atlyginimai naujojoje darbo vietoje ir blogos buitinės sąlygos. Antai 1968 m. daugiau kaip 700 SSRS regionuose dirbančių LSSR darbininkų pakeitė darbo vietą, iš jų 162 – dėl prastų gyvenimo sąlygų, 243 – dėl mažo atlyginimo ar blogo darbo organizavimo⁸⁹.

Tačiau dalis asmenų dirbti ne Lietuvoje rinkosi ne savo noru. Tai buvę politiniai kaliniai, destalinizacijos metais paleisti iš lagerių be teisės grįžti į kilmės vietą. Anot tyrėjo Arvydo Anušausko, į Lietuvą buvo uždrausta grįžti partizanų būrių vadams, buvusiems aukštiesiems Lietuvos Respublikos tarnautojams, partijų vadovams⁹⁰. Ko gero, kai kurie jų patraukė į plėšinius. Dar kiti, nors ir įstengė grįžti į Lietuvą, patyrė sunkumų ieškodami darbo ar norėdami prisiregistruoti. Kai kurie jų pasinaudojo organizuoto darbininkų telkimo vykdytojų siūlymais ir sudarė darbo už Lietuvos ribų sutartis. Juolab kad LSSR valdžia į tai žiūrėjo palankiai. 1953 m. rudenį LSSR Ministrų Taryba pritarė SSRS susisiekimo ministerijos planams Lietuvoje iš amnestuotųjų ir miesto gyventojų organizuotai sutelkti 800 darbininkų⁹¹ (1953 m. ketvirtąjį ketvirtį reikėjo surinkti apie 1 850 darbininkų⁹²). Tarp vykdančių šį sprendimą išsiųstų į darbus apie 1 600 asmenų apie 80 buvo žmonės, ką tik atgavę laisvę⁹³.

IŠVADOS

Lietuvos gyventojai tapo bendros SSRS mastu vykdytos organizuoto darbo jėgos telkimo

į svarbius žemės ir miškų ūkio ar pramonės objektus akcijos dalyviais, nors įsitraukė į ją vėliau už kitas respublikas – 1953 m. Organizuoto darbo jėgos telkimo ir siuntimo į SSRS akcija Lietuvoje buvo menkesnė, negu planuota Maskvoje.

Pagrindinės darbo jėgos iš Lietuvos panaudojimo kryptys buvo šios: 1) žemės ūkio intensyvinimo (plėšinių) programa Kazachstane ir Rusijoje; 2) miškų pramonės plėtra Rusijoje; 3) didžiulių transporto ir pramonės objektų statybos programa Rusijoje (Sibire ir kitur); 4) „Trečiojo semestro“ programa – studentų sezoninis darbas Rusijos, Kirgizijos, Uzbekijos ir kitų sovietinių respublikų pramonėje ir žemės ūkyje.

Nagrinėjamu laikotarpiu į darbus pramonės objektuose, žemės ir miškų ūkiuose buvo išsiųsta apie 75 tūkst. LSSR gyventojų, daugiausia miestiečių vyrų, pagal etninę sudėtį – lietuvių ir rusų. Intensyviausias jų siuntimo laikotarpis – 1953–1965 m., kai Kazachstane ir Rusijoje buvo vykdomi didžiuliai ekonominiai projektai (plėšinių įdirbimas, miškų ūkio plėtra Karelijoje). Tuo metu į darbus ten buvo išsiųsta per 80 proc. šioje akcijoje dalyvavusių Lietuvos gyventojų. Vėlesniais metais, nors perkėlimo akcija apėmė visą Lietuvą, jos mastas labai sumažėjo.

Dėl tam tikrų nacionalinių bruožų (sėslumo, prisirišimo prie žemės), LSSR socialinės-ekonominės padėties (sparčios ir intensyvios pramonės plėtros, kuri garantavo neblogus atlyginimus, gerai išplėtos socialinės infrastruktūros ir kt.) daugelis respublikos gyventojų stengėsi sudaryti trumpalaikes darbo sutartis, joms pasibaigus, grįžti į Lietuvą, o vėlesniais metais darbo jėgos telkimo akcijoje nebedalyvavo. Apskritai pažymėtina, kad SSRS mastu darbo migracija iš Lietuvos niekada nebuvo ir dėl demografinių veiksnių negalėjo būti reikšminga.

Nuorodos

¹ N. Kairiūkštytė, „Lietuvos gyventojų dinamika ir jos įtaka gyventojų skaičiui, tautiniam pasiskirstymui 5–6-ajame dešimtmetyje“, *Darbai*, 1996, Nr. 1, p. 104–114; V. Tininis, *Lietuva 1940–1990: okupuotos Lietuvos istorija*, Vilnius, 2005, p. 441–442; V. Tininis, *Pirmtako šešėlyje. Biografinė apybraiža apie Sovietų Lietuvos vadovą Petrą Griškevičių (1924–1987)*, Vilnius, 2017, p. 165–168; V. Stravinskienė, „Gyventojų perkėlimo akcija iš Rytų ir Pietryčių Lietuvos 1951–1955 metais“, *Lituanistica*, 2010, Nr. 1–4, p. 42–56.

² N. Kairiūkštytė, op. cit., p. 107.

³ V. Tininis, *Pirmtako šešėlyje*, p. 165–168; V. Tininis, *Lietuva 1940–1990*, p. 441–442.

⁴ V. Tininis, *Pirmtako šešėlyje*, p. 165.

⁵ V. Tininis, *Lietuva 1940–1990*, p. 441.

⁶ В. Котов, *Народы союзных республик СССР. 60–80-е годы. Этногеографические процессы*, Москва, 2001; В. Козина, *Демографическая история Казахстана (конец XIX–нач. XXI вв.)*, Караганда, 2007; Е. Сошнева, „Освоение целинных и залежных земель и его роль в экономической истории СССР“, *Вестник СПбГУ*, сер. 5, 2007, вып. 4, с. 119–127, prieiga per internetą: <<http://cyberleninka.ru/article/n/osvoenie-tselinnyh-i-zaleznyh-zemel-i-ego-rol-v-ekonomicheskoy-istorii-SSRS>>, [žiūrėta 2017-05-26].

⁷ В. Котов, op. cit., с. 76–77; В. Козина, op. cit., с. 58.

⁸ В. Козина, op. cit., с. 58.

⁹ Н. Барабаш, *Государственная переселенческая политика в БССР (1946–1965 гг.)*. Автореферат диссертации, Минск, 2011, prieiga per internetą <http://www.pas.by/nfiles/000284_317116_barabash.pdf>, [žiūrėta 2017-05-15]; Н. Барабаш, „Сельскохозяйственное переселение из БССР в 1946–1965 гг.“, *Гісторыя і грамадазнаўства*, 2014, № 11, с. 56–62, prieiga per internetą: <http://www.pas.by/nfiles/000284_317116_barabash.pdf>, [žiūrėta 2017-05-15].

¹⁰ Н. Барабаш, „Сельскохозяйственное переселение из БССР в 1946–1965 гг.“, с. 56–62.

¹¹ *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.)*, т. 4, Москва, 1968; *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК*, т. 8, Москва, 1985.

¹² N. S. Chruszczow, *O dalszym zwiększeniu produkcji zbóż w kraju i zagospodarowanie ziem nowych*

i nie uprawianych, Wilnius, 1954; N. Chruščiovas, *Žemės ūkio vystymo per pastaruosius penkerius metus rezultatai ir uždaviniai toliau didinti žemės ūkio produktų gamybą: pranešimas TSKP CK Plenumo 1958 metų gruodžio 15 dieną*, Vilnius, 1959; N. Chruščiovas, *Tarybų Sąjungos Komunistų Partijos Centro Komiteto ataskaita Partijos XXII suvažiavimui 1961 m. spalio 17 d.*, Vilnius, 1961; Л. Брежнев, *Избранные произведения*, т. 3, Москва, 1981.

¹³ Aleksandro Momgauldžio 2017 m. gegužės 27 d. liudijimas, Petro Mikailionio 2017 m. gegužės 27 d. liudijimas, Felikso Džiauto 2017 m. gegužės 10 d. ir Gedimino Vaskelos 2017 m. birželio 22 d. laišakai, autorės asmeninis archyvas; Е. Юшкевич, „Переселенцы из БССР: «Мало земли, и та не хорошая. Картошку на посев не дали»“, *Беларускі час*, 2015, gruodžio 7, prieiga per internetą: <<http://belchas.by/news/pereselency-iz-bssr-malo-zemli-i-ta-ne-khoroshaia-kartoshku-na-posev-ne-dali.html>>, [žiūrėta 2017-05-29]; L. Brežnevas, *Plėšiniai*, Vilnius, 1978.

¹⁴ 1954 m. LSSR MT nutarimo dėl vyriausiosios perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos prie LSSR MT įkūrimo projektas, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 23, l. 8.

¹⁵ LSSR MT 1953 m. kovo 15 d. nutarimas Nr. 347, *ibid.*, b. 14, l. 50; Priedas prie LSSR MT 1953 m. spalio 28 d. nutarimo Nr. 836, *ibid.*, l. 123; *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.)*, с. 14–17.

¹⁶ Priedas prie LSSR MT 1953 m. spalio 28 d. nutarimo Nr. 836, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 14, l. 123.

¹⁷ SSRS MT 1953 m. gegužės 6 nutarimas, *Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917–1967 гг.)*, с. 17.

¹⁸ Vyriausiosios perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos nuostatai, patvirtinti LSSR MT 1964 m. kovo 16 d. nutarimu Nr. 116, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 101, l. 14–16.

¹⁹ LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto pirmininko B. Gaigalo pažyma apie 1968 m. pirmojo ketvirčio darbą, *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 12, l. 14.

²⁰ LSSR MT 1954 m. gruodžio 31 d. nutarimo Nr. 873 priedas, *ibid.*, f. R-293, ap. 1, b. 28, l. 17–18.

²¹ LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto Darbo resursų apskaitos ir planavimo skyriaus viršininko L. Perkumo informacija apie komiteto darbuotojų skaičių ir sudėtį, *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 85, l. 139; LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto pirmininko B. Gaigalo 1976 m.

vasario 19 d. raštas LSSR valstybiniam plano komitetui, *ibid.*, b. 118, l. 81.

²² N. S. Chruszczow, *op. cit.*, s. 14.

²³ В. Котов, *op. cit.*, с. 78.

²⁴ *Итоги всесоюзной переписи населения 1970 года*, т. 4, Москва, 1973, с. 13.

²⁵ LSSR MT 1953 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 418, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 14, l. 52. Net 24 rajonuose darbininkų rinkimo SSRS miškų ir popieriaus pramonei akcija nebuvo vykdoma.

²⁶ V. Stravinskienė, *op. cit.*, p. 55.

²⁷ 1957 m. sausio 23 d. Jonavos rajono vykdymo komiteto pirmininko Rutkausko raštas LSSR MT, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 4097, l. 11.

²⁸ LSSR statistikos valdybos viršininko B. Dubasovo duomenys apie rajonus, kuriuose lietuvių gyventojų skaičius mažesnis negu 90 proc. [1957 m. pab.–1958 m. pr.], LYA, f. 16895, ap. 2, b. 344, l. 167.

²⁹ Žinios apie organizuoto darbininkų telkimo ir perkėlimo už respublikos ribų plano įvykdymą 1956 m., LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 42, l. 16–18; Priedas prie LSSR MT 1958 m. sausio 29 d. potvarkio Nr. 59-p, *ibid.*, b. 58, l. 2–5.

³⁰ *Коммунистическая партия Советского Союза в резолюциях и решениях съездов, конференций и Пленумов ЦК*, s. 367–368.

³¹ L. Brežnevas, *op. cit.*, p. 5.

³² LSSR MT 1954 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 469, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 14, l. 62.

³³ LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto pirmininko kalbos Maskvoje 1968 m. balandžio 4 d. tezės, *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 13, l. 3.

³⁴ Organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko ataskaita apie plano įvykdymą 1953 m., *ibid.*, f. R-293, ap. 1, b. 23, l. 128.

³⁵ Sąrašas šeimų, 1955 m. persikėlusių į Karelijos ASSR, *ibid.*, b. 36, l. 30–37; 1957 m. sausio 1 d. žinios apie perkeltų šeimų išsiuntimą už respublikos ribų, *ibid.*, b. 46, l. 40.

³⁶ Organizuoto darbininkų telkimo 1974–1987 m. planų įvykdymo suvestinės ataskaitos, *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 88, l. 7; b. 104, l. 4; b. 137, l. 7; b. 154, l. 8; b. 171, l. nenumuotas; b. 188, l. 9; b. 206, l. 6; b. 224, l. 5; b. 282, l. 4 a. p.; b. 323, l. 2 a. p.

³⁷ Е. Карпова, П. Мироненко, „Долгая дорога“, *Коммерсантъ Business Guide*, 2009, gegužės 27, prieiga per internetą: <<https://www.kommersant.ru/doc/1169088>>, [žiūrėta 2017-06-02]; В. Прядкин, „Неизвестный БАМ“, prieiga per internetą: <<https://www.proza.ru/2013/01/16/347>>, [žiūrėta 2017-06-03].

³⁸ „40 лет БАМу. Специальный проект ИТАР-ТАСС“, prieiga per internetą: <<http://tass.ru/bam-40>>, [žiūrėta 2017-06-05].

³⁹ LKP CK 1974 m. rugsėjo 24 d. posėdžio protokolas Nr. 76, LYA, f. 1771, ap. 249, b. 69, l. 11.

⁴⁰ Pažyma apie fondą R-1705 (Valstybinis pramoninio projektavimo institutas „Pramprojektas“), Kauno regioninis valstybės archyvas, prieiga per internetą: <http://iaps-pub.archyvai.lt/web/guest/aprasu-paieska?p_p_id=inventorysearchportlet_WAR_iapsex2&_facesViewIdRender=%2Fform/s%2FinventoryView.xhtml?invType=FOND&invId=262257>, [žiūrėta 2017-04-30].

⁴¹ LKP CK 1974 m. rugsėjo 24 d. posėdžio protokolas Nr. 76, LYA, f. 1771, ap. 249, b. 69, l. 11.

⁴² LKP CK Statybų ir miestų ūkio skyriaus vedėjo pavaduotojo G. Puskunigio ir LSSR MT Kapitalinės statybos skyriaus vedėjo P. Kaziulio 1979 m. rugsėjo 25 d. slapta informacija, *ibid.*, ap. 256, b. 185, l. 11–12.

⁴³ *Ibid.*, l. 12.

⁴⁴ *Ibid.*; A. Butkevičius, „Metai BAM-o statyboje“, *Komjaunimo tiesa*, 1976, rugsėjo 8, p. 2; „Sun-čiausiame BAM'o ruože“, *ibid.*, 1976, spalio 21, p. 2.

⁴⁵ A. Papakulis, „Apie Lietuvos ir Rusijos geležinkelių tiesimo ypatumus bei paslaptis“, prieiga per internetą: <<http://www.statybunaujienos.lt/naujiena/Antanas-Papakulis-Apie-Lietuvos-ir-Rusijos-gelezinkeliu-tiesimo-ypatumus-bei-paslaptis/2339>>, [žiūrėta 2017-05-12]; *Lietuvos statyba. Asmenybės*, Vilnius, 2016, p. 264.

⁴⁶ Organizuoto darbininkų telkimo planų 1983 ir 1987 m. įvykdymo ataskaitos, LCVA, f. R-543, ap. 1, b. 242, l. 1 a. p.; b. 323, l. 2 a. p.

⁴⁷ Organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko pareigas einančio P. Karecko organizuoto darbininkų telkimo plano įvykdymo 1954 m. birželio 1 d. ataskaita, *ibid.*, f. R-293, ap. 1, b. 23, l. 60; LSSR darbo rezervų valdybos viršininko pavaduotojo P. Eiduko pažyma [1969 m. rugpjūčio mėn.], *ibid.*, f. R-539, ap. 1, b. 4, l. 142; LSSR darbo rezervų valdybos viršininko B. Gaigalo 1974 m. rugpjūčio 9 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, b. 85, l. 119.

⁴⁸ V. Tininis, *Pirmtako šešėlyje*, p. 166.

⁴⁹ KPI darbo ir poilsio stovyklos štabo parengta darbo ataskaita, 1970 m., LYA, f. 4421, ap. 25, b. 62, l. 48; J. Jablonskis, „Gyvenimas, paskirtas Lietuvos upėms tyrinėti“, *Energetika*, t. 58, 2012, Nr. 1, p. 48.

⁵⁰ A. Momgaudžio 2017 m. gegužės 27 d. liudijimas, autorės asmeninis archyvas.

⁵¹ D. Vasiliauskas, „Studentiška vasara“, *Vakarinės naujienos*, 1969, rugpjūčio 11, p. 3.

⁵² VLKJS CK sekretoriaus V. Mikeliūno ir respublikinio studentų būrio vado M. Mikailos pažyma apie studentų būrių formavimo plano įvykdymą 1984 m., LYA, f. 4421, ap. 38, b. 60, l. 17.

⁵³ 1976 m. kovo 29 d. visasąjunginio centrinio studentų statybos būrių štabo posėdžio išrašas, *ibid.*, ap. 30, b. 82, l. 1–2.

⁵⁴ Būrio „Lietuva-76“ darbo Jakutijos ASSR metinė ataskaita, 1976 m., *ibid.*, b. 88, l. 76.

⁵⁵ „Vieninga šeima“, *Vakarinės naujienos*, 1976, rugsėjo 14, p. 1.

⁵⁶ „Dėl Smolensko studentų statybinio būrio darbo ir visuomeninės politinės veiklos“, *Komjau-nimo tiesa*, 1976, liepos 28, p. 1.

⁵⁷ Respublikinio studentų būrio vado J. Sijavičiaus 1979 m. spalio 10 d. ir 1980 m. spalio 15 d. pažymos apie būrių formavimo plano įvykdymą, LYA, f. 4421, ap. 33, b. 89, l. 32; ap. 34, b. 90, l. 33.

⁵⁸ G. Vaskelos 2017 m. birželio 22 d. laiškas autorei, autorės asmeninis archyvas.

⁵⁹ F. Džiauto 2017 m. gegužės 10 d. laiškas autorei, *ibid.*

⁶⁰ Apskaičiuota remiantis organizuoto darbininkų telkimo ir šeimų perkėlimo planų įvykdymo 1953–1987 m. duomenimis.

⁶¹ J. Szumski, *Sowietyzacja Zachodniej Białorusi 1944–1953: propoganda i edukacja w służbie ideologii*, Kraków, 2010, s. 125.

⁶² *Ibid.*, s. 126

⁶³ Н. Барабаш, *Государственная переселенческая политика в СССР (1946–1965 гг.)*.

⁶⁴ Vyriausiosios perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko pareigas einančiojo 1956 m. sausio 13 d. pastabos dėl nutarimo projekto, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 3817, l. 41.

⁶⁵ Perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko pavaduotojo Šatalovo pranešimas apie darbo rezultatus, 1957 m., *ibid.*, f. R-293, ap. 1, b. 52, l. 5, 16.

⁶⁶ Organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko pareigas einančio P. Karecko 1954 m. gruodžio mėn. pažyma, *ibid.*, b. 23, l. 12.

⁶⁷ Vyriausiosios perkėlimų ir organizuoto darbininkų telkimo valdybos viršininko P. Karecko pažymos apie planų įvykdymą 1964 ir 1966 m., *ibid.*, b. 107, l. 12; b. 120, l. 41.

⁶⁸ LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto pirmininko B. Gaigalo 1974 m. lapkričio 29 d. raštas LSSR MT, *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 85, l. 135.

⁶⁹ B. Короб, *op. cit.*, c. 260.

⁷⁰ V. Tininis, *Pirmtako šešėlyje*, p. 165–166; V. Tininis, *Lietuvos istorija*, p. 442.

⁷¹ Pažyma apie gyventojų priregistravimą ir išregistravimą 1958–1959 m. spalio mėn., LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 4823, l. 2, 60; Gyventojų judėjimo rezultatai 1967 m., *ibid.*, f. R-363, ap. 1, b. 9699, l. 28–29 a. p.; LSSR valstybinio darbo resursų komiteto pirmininko pavaduotojo P. Eiduko 1969 m. lapkričio 10 d. raštas LSSR MT pirmininko pavaduotojui K. Kairiui, *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 22, l. 172.

⁷² Etninio pasiskirstymo 1976 m. duomenys pagal atvykimo ir išvykimo vietą, *ibid.*, f. R-363, ap. 1, b. 17092, l. 19.

⁷³ 1956 m. balandžio 7 d. Estijos SSR MT pirmininko raštas LSSR MT pirmininkui, *ibid.*, f. R-754, ap. 4, b. 3817, l. 59.

⁷⁴ Žinios apie organizuoto telkimo būdu 1953–1960 m. išsiųstus darbininkus, *ibid.*, f. R-293, ap. 1, b. 85, l. 1.

⁷⁵ Skiltis „Įvairūs“, *Vakarinės naujienos*, 1969, vasario 14, p. 7.

⁷⁶ 1955 m. į Kazachstaną išsikėlusių šeimų sąrašas, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 36, l. 4–9; Pažyma apie šeimų perkėlimo į Kazachstano SSR tarybinius ūkius plano įvykdymą 1968 m., *ibid.*, f. R-543, ap. 1, b. 12, l. 20–21.

⁷⁷ V. Stravinskienė, „Migracijos procesų poveikis Vilniaus miesto gyventojų etniniams demografiniams pokyčiams 1944–1959 metais“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2009 (2)*, Vilnius, 2010, p. 144.

⁷⁸ Vyriausiosios perkėlimų valdybos viršininko 1955 m. liepos 26 d. įsakymas Nr. 188, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 30, l. 242–243.

⁷⁹ Perkėlimų valdybos viršininko pavaduotojo F. Šatalovo 1956 m. rugsėjo 8 d. įsakymas Nr. 237, *ibid.*, b. 40, l. 78.

⁸⁰ Perkėlimų valdybos viršininko pavaduotojo F. Šatalovo 1956 m. birželio 26 d. įsakymas Nr. 134, *ibid.*, l. 195.

⁸¹ 1966 m. LSSR liaudies ūkio vystymo plano ištrauka, *ibid.*, b. 117, l. 15–17.

⁸² LSSR MT 1953 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 418, *ibid.*, b. 14, l. 64–65; SSRS MT 1958 m. sausio 22 d. nutarimo Nr. 96 priedas Nr. 1, *ibid.*, b. 58, l. 12 a. p.

⁸³ LSSR MT 1953 m. birželio 10 d. nutarimas Nr. 418, *ibid.*, b. 14, l. 67–69.

⁸⁴ SSRS MT 1958 m. sausio 22 d. nutarimas Nr. 96, *ibid.*, b. 58, l. 12.

⁸⁵ М. Борисенок, „Освоение целины“, prieiga per internetą: <http://w.histrf.ru/articles/article/show/osvoieniie_tsieliny>, [žiūrėta 2017-05-07].

⁸⁶ SSRS žemės ūkio ministro 1954 m. spalio 21 d. įsakymas Nr. 416, LCVA, f. R-293, ap. 18, b. 9, l. 332.

⁸⁷ Е. Юшкевич, *op. cit.*

⁸⁸ LSSR valstybinio darbo resursų naudojimo komiteto pirmininko B. Gaigalo 1968 m. gruodžio 26 d. raštas SSRS valstybinės plano komisijos pirmininko pavaduotojui V. Isajevui, LCVA, f. R-543, ap. 1, b. 13, l. 35.

⁸⁹ Pažyma apie organizuotą darbininkų telkimą 1968 m., *ibid.*, f. R-743, ap. 1, b. 17, l. 6.

⁹⁰ A. Anušauskas, *Teroras 1940–1958 m.*, Vilnius, 2012, p. 273.

⁹¹ LSSR MT 1953 m. rugsėjo 11 d. potvarkis Nr. 1411-p, LCVA, f. R-293, ap. 1, b. 14, l. 117–119.

⁹² Organizuoto darbininkų rinkimo Lietuvoje plano vykdymo suvestinė ataskaita, 1953 m. gruodžio mėn., *ibid.*, b. 23, l. 144.

⁹³ *Ibid.*

Gauta 2017 09 18
Lietuvos istorijos institutas,
Kražių g. 5, Vilnius

Vitalija Stravinskienė

ORGANIZED LABOUR MIGRATION OF RESIDENTS OF LITHUANIA TO THE USSR IN THE SIXTH–NINTH DECADES OF THE 20TH CENTURY

Summary

Referring to archive and historiographic materials, in this paper problematics of labour migration to the USSR from Lithuania in 1953–1984 is analysed. Attention is drawn to migration directions, motivation of residents, quantitative indices, territorial aspects related to persons participating in labour migration process and social picture.

Residents of Lithuania became participants of the campaign for organized all Soviet Union-wide labour force migration to participate in implementation of large and important land, forestry and industry projects. By the way, the residents of our Republic joined this campaign later than residents from other Republics – in 1953 only. Organized labour force migration from Lithuania to the USSR was of lower level that it had been planned in Moscow.

The main directions of labour force migration were: 1) agriculture intensification program (virgin lands campaigns in Kazakhstan and Russia); 2) Russian forestry development program; 3) program of construction of gigantic transport and industrial objects in Russia (Siberia, etc.); 4) the “Third Semester” program – season-based works of students in industry and agriculture sectors of Russia, Kyrgyzstan, Uzbekistan and other Soviet Republics.

In 6th–9th decades, about 75 thousand residents of Lithuanian Soviet Socialist Republic were sent to work in other regions of the Soviet Union; labour migrants worked on industrial objects, farms and forestry units. Mostly, they were men from urban areas, by ethnic composition – Russians and Lithuanians. The most intensive time period of sending to work as labour migrants was the 1953–1965 period, as at that time in Kazakhstan and Russia huge programs of economic development had been implemented (virgin lands campaign, forestry development). Namely during this period, over 80 per cent of residents of Lithuania who participated in this campaign were sent to labour destinations. Although in later years the migration campaign covered entire Lithuania, its scale diminished markedly.

Due to certain national traits of Lithuanians (sedentary life, attachment to the land) and social-economic situation in the Lithuanian Soviet Socialist Republic (fast and intensive industry development ensuring quite good wages, well-developed social infrastructure, etc.), the residents of Lithuania liked to conclude short-term employment agreements, and after termination of these agreements made efforts to return to Lithuania and stay there not attracted by labour migration campaign anymore.

Gintautas Ereminas

Lietuvos liaudies milicijos veikla neutraliojoje zonoje (1920–1923 m.)

Straipsnio tyrimo objektas – politiškai sudėtingu laikotarpiu (1920–1923 m.) tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos okupuoto Vilniaus krašto nustatytoje neutraliojoje zonoje gyvenusių civilių žmonių, jų turto ir pačios neutraliosios zonos apsauga, kurią vykdė Lietuvos liaudies milicininkai.

Remiantis Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomais neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiojo štabo dokumentais (f. 1219) mėginama rekonstruoti Lietuvos Respublikos pasienio policijos funkcijas vykdžiusio ir su neutraliojoje zonoje veikusiais lenkų partizanais kovojusio dalinio veiklą.

ĮVADAS

1920 m. spalio 9 d. gen. Lucjano Želigowskio vadovaujama Lenkijos kariuomenės dalis, vykdydama žodinį Lenkijos vadovo maršalo Józefo Piłsudskio įsakymą, okupavo ir aneksavo Vilnių ir Vilniaus kraštą. Šiais veiksmais buvo sulaužyta 1920 m. spalio 7 d. Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių įgaliotinių pasirašyta Suvalkų sutartis ir įkurta vadinamoji Vidurinė Lietuva – kitų Europos valstybių nepripažintas valstybinis darinys, kuris gyvo 1920–1922 m. 1922 m. sausio mėn. įvykė

vadinamosios Vidurinės Lietuvos seimo rinkimai tų metų kovo 22 d. „įteisino“ ten Lenkijos valdymą, kuris truko iki 1939 m.

Remiantis archyviniais šaltiniais, straipsnyje nagrinėjama Lietuvos liaudies milicijos veikla neutraliojoje zonoje. Ši zona buvo sudaryta Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva 1920 m. lapkričio 29 d. tarp Lietuvos Respublikos ir tariamai sukilusių gen. L. Želigowskio vadovaujamų Lenkijos kariuomenės dalinių užimto Vilniaus krašto po Lietuvos Respublikos kariuomenei sėkmingų 1920 m. lapkričio 19–21 d. vykusių Širvintų ir Giedraičių mūšių, remiantis Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių įgaliotinių pasirašytu paliaubų protokolu.

Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisija „abiem kariuomenėm nustatė bendrą neutralią zoną 6 kilometrų pločio, o Suvalkijoje – 12 kilometrų. Iš Lietuvos pusės nustatytos sienos buvo liečiami punktai: Joškėnas, Strielčiškiai (Strolčiškiai), Kalančiai, Spenglininkai, Panašiškiai, Solaujiškiai, Spindžiai, Strauka, Štarienė, Daugirdiškiai, Naujalaukis, Koteliškiai, Seibutonis, Malūnelis, geležinkelio tiltas ant Bražuolės upės, Amerinas, Pamiškė, Neries kairysis krantas iki Vileikiškių (Valeikiškių), Vičiūnai, Daubariškiai, Užuzėliai, Pasiekiai,

Rimučiai, Šniponys, Akmenė, Antanava, Kiemeliai, Uličėnai, Pajuodžiai, Giedraičių ežero vakarų ir šiaurės krantas, Jančiūrai (Jančurai), Baluošo (Bolosos) ežero šiaurinis krantas, Labeikiškiai ir Joniškis – paskutinis punktas, nes Želigovskio kariuomenė toliau neoperavo.

Iš lenkų pusės neutralios zonos riba buvo šie punktai: Dekeniai, Tiltai, Ašeronys, Senosios Rūdiškės (Rudiškės), Obuliai, Jeleniavas, 178 kelias į Senąjį Malūną, Gojus, Saimonis, Osokai, Kniažiaucyžna, Miciūnai, Lazdėnai, Brasolė, Sumonai, Neries dešinysis krantas iki Padvarių, Pakolnė, Sibrauka, Plekiškiai, Jauniūnai, Birkiai, Migučiai, Nožuniškiai, Burkilai, Jakubėnai, Svidariškiai, Kėdainėliai, Pokieniai, Maironys, Padubinė, Macijava ir Armėnai.

Širvintai, kaip viena iš stambiausių ir žymiausių vietovių, pasiliko neutralioje zonoje.⁴¹

Straipsnio uždaviniai: 1) atskleisti, kas vadovavo neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijai ir kam buvo pavaldūs milicijos vadovai; kiek iki 1923 m. gegužės mėn. neutraliojoje zonoje buvo liaudies milicijos postų, kiek tarnavo milicininkų ir koks buvo jų aprūpinimas; 2) nustatyti, kaip neutraliojoje zonoje klostėsi Lietuvos liaudies milicijos santykiai su Lenkijos administracinės valdžios įsteigta neutraliosios zonos Lenkijos liaudies milicija (lenk. *Milicja Ludowa Pasa Neutralnego*) ir paskirtais civilinės valdžios pareigūnais; 3) kokių priemonių ėmėsi Lenkijos liaudies milicija (jos nariai istoriniuose šaltiniuose dar vadinami lenkų partizanais), siekdama atskleisti neutraliosios zonos Lietuvos liaudies milicijos postų kovinį pajėgumą ir galbūt pakoreguoti Lenkijos administracinės valdžios naudai neutraliosios zonos ribas.

LIAUDIES MILICININKŲ VEIKLA NEUTRALIOJOJE ZONOJE 1920–1923 M.

Neutraliosios zonos Lietuvos liaudies milicija buvo sudaryta politiškai sudėtingu laikotarpiu. Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva pasirašant paliaubų sutartį buvo užbaigtos aktyvios Lietuvos Respublikos kariuomenės kovos su tariamai sukilusiais gen. L. Želigovskio vadovaujama Lenkijos kariuomenės daliniais. Buvo nustatyta neutralioji linija (1923 m. kovo 15 d.–1939 m. rugsėjo 22 d. – administracinė, demarkacijos linija), skirianti apgintą Lietuvos Respublikos teritoriją nuo gen. L. Želigovskio kariuomenės okupuotos Lietuvos dalies su istorine sostine Vilniumi, kurioje 1922–1939 m. buvo „įteisintas“ Lenkijos valdymas.

Neutraliosios zonos liaudies milicija vykdė pasienio policijos funkcijas, nuo Merkio upės iki Latvijos sienos saugodama teritoriją ir joje gyvenančius civilius bei atremdama lenkų partizanų, palaikomų okupuotoje Lietuvos dalyje esančių gen. L. Želigovskio reguliariosios kariuomenės dalinių karių, atakas.

Neutraliosios zonos liaudies milicijos saugoma teritorija buvo suskirstyta į tris rajonus: Valkininkų (pirmąjį), Širvintų (antrąjį) ir Giedraičių (trečiąjį). Kiekvienam jų vadovavo atskiras komendantas. Širvintų miestelis turėjo savą administraciją bei, sprendžiant iš archyvinių dokumentų, dar ir jai pavaldų milicijos viršininką. Visai neutraliosios zonos liaudies milicijai vadovavo vyriausiasis komendantas ir jo štabas. Savo ruožtu neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiasis štabas buvo pavaldus Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui ir bendradarbiavo su Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Žvalgybos skyriumi bei su Lietuvos šaulių sąjunga (veikiausiai

tik formaliai – informuodamas apie padėtį neutraliosios zonos rajonuose).

Kiek neutraliojoje zonoje buvo liaudies milicijos postų, tarnavo milicininkų, koks buvo jų aprūpinimas ir apskritai kodėl neutraliojoje zonoje buvo reikalinga liaudies milicija, matome iš keliuose dokumentuose, adresuotuose Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui, išdėstyty argumentų:

„Nustačius neutralią zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybių, lenkai stengiasi visokiais būdais neutralios zonos gyventojus patraukti savo pusėn. Tam tikslui negailėdami lėšų steigia įvairias organizacijas ir net neutralios zonos miliciją, kuri daugiausia sudaryta iš lenkų įvairių „strzelcu“ ir kitų. Jeigu kai kuriose vietose neutralios zonos dar tokia milicija neįsteigta, tai tik dėka neutralios zonos gyventojų griežto nusistatymo prieš lenkus ir jų administraciją, kuri neturėjo gyventojų tarpe nei populiarumo, nei autoriteto.

Tuo būdu neutralios zonos dalis liko visai be milicijos, be savivaldybės institucijos. Tai davė progos išsivystyti banditizmui, savivalei ir paleistuvystei. Žmonės atrpato nuo pilietinių pareigų, ir kai kurie iš tokių net svajoja apie tai, kad amžinai pasilikty neutrali zona. Susikūrus tokioms aplinkybėms ramių piliečių gyvenimas tapo visai negalimu: jie neturi įstaigos, kur galėty kreiptis su skundais, kur galėty ieškoti patarimų ir pagalbos. Tai visa ir verčia pasirūpinti tuo, kad išgelbėjus mums palankius piliečius nuo įvairių pavojų ir demoralizacijos. Pirmiausia galėty suteikti reikalingą pagalbą sudaryta iš ištikimų ir sąžiningų žmonių milicija. Geistina būtų, kad prie VRM Piliečių apsaugos departamento būtų sudaryti vienas (ar kiek bus reikalinga)

konspiratyvus skyrius, kurio štabas privalo būti pafrontėje, ir jame bus sukoncentruotas visas neutralios zonos milicijos rajonų darbas. Tas darbas, pageidaujama, kad vedamas būtų greta su darbu šaulių, tai labai palengvintų susisiekimą ir žmonių parinkimą.

Tokia centrinė vieta, turint omeny Giedraičius, Širvintus, Vievį, Leipūnus ir Varėną, galėty būti Kaišiadoryse, užtai kad Kaišiadorys puikiausiai susietas geležinkelio telegrafu ir telefonu su Kaunu ir maždaug vidury aukščiau minėty penkių punktų.

Milicijos skaičius: Giedraičiuose – 15 žmonių, Širvintuose – 30 žmonių, Vievyje – 15 žmonių, Leipūnuose – 15 žmonių, Varėnoje – 15 žmonių.

Raitelių dėl palaikymo ryšių 10 žmonių ir 10 arklių. Kiekvienam aukščiau minėtam punkte turi būti raštinė priimtais Lietuvoje atitinkamais milicijos etatais.

Prie Centro reikalinga būtų vadas lietuvis, padėjėju pageidaujama baltgudį, valdininkas ir du raštininku.^{“2*}

Kitame dokumente išdėstyti milicijai reikalingų etatų, kanceliarijos ir, svarbiausia, pavaldumo klausimai:

„Visi etatai prilyginami prie esančių viduje valstybės milicijos etatų. Steigiama institucija priklausoma tiesioginiai VRM, tai institucijai vadovauti skiriamas vadas su apskrities milicijos vado teisėmis. Jam duodamas raštvedys ir du raštininkai. Visame neutralios zonos plote Giedraičiai–Varėna sudaromos nuovados, kurioms vadovauja viršininkas ir keturi padėjėjai. Nuovados numatomos: Giedraičiuose, Širvintuose, Padvarėje (Podvorancai) ir Jakėnuose. Prie visos milicijos vado vienas nuovados viršininkas, einantis

* Šiame ir kituose straipsnyje cituojamuose archyvinuose dokumentuose ištaisyty didžiausios rašybos ir skyrybos klaidos.

pareigas ir padėjėjo vado, ir atsarga iki 40 vyrų su alga 500 auks. mėn. ir užlaikymas. Atsarga geistina turėti iš šaulių ir, jei galima, tam tikslui išnaudoti grupės komandas.

Antspaudus užsako pats Pil. Aps. Departamentas ir iki 28 V š. m. žada pristatyti Milicijos vadui. Spaudai ir antspaudai duodami vienodi į visas keturias nuovadas, tokie patys, kaip vartoja lenkai, be jokio skirtumo. Visos milicijos vado antspaudas toks pat kaip ir nuovadų, tik skirtumas tas, kad spaude ant viršaus užrašas „Komendant“, o antspaudo viduryje šalia lenkų užrašo „Komendant Miliciji“ įdėti „Milicijos Komendantas“.

Kanceliarija vedama visai savarankiškai, vengiama susirašinėjimo paštu ir už tai kiekvieną ketvirtadienį 7/21 val. milicijos vadas daro ypatingai VRM pranešimą. Raštinei įsteigti skiriama 5 000 auks.

Visi paskyrimai, išskyrus visos milicijos vado, kurį skiria VRM, praeina vien tik įsakymu Milicijos vado <...>.

Geistina veikti čionai prisidengus vardu grupės, aktyviai veikti vardu partizanų. Geistina, kad visi nuovadų viršininkai išgautų parašą, kad jie rinkti.

Piliečių Apsaugos Departamentas apsiima pristatyti šešis arklius iki 28 V š. m. ir vietoje keturių arklių pasirūpinti įgyti automobilį.

Visas kliūtis, kurios gali kilti iš Krašto Apsaugos Ministerijos ar generalinio štabo ir trukdyti darbą, VRM žada kuo greičiausiai pašalinti.

Algos nustatomos kaip ir milicija vidaus + 25%.

Apskritis Milicijos Vadas – 1 800 auks.

Raštvedys – 1 200 auks.

Kanceliariastas I rūšies – 1 000 auks.

Kanceliariastas II rūšies – 900 auks.

Nuovados viršininkas – 1 400 auks.

Nuovados viršininko padėjėjas – 1 000 auks.

Milicininkas – 900 (?) – auks.

Važinėjant tarnybos reikalais dienpinigiai 30 auks. dienai ir kelionės išlaidos.⁴³

Neutraliosios zonos Valkininkų, arba pirmajame, rajone, Varėnos–Rūdiškių ruože, 1922 m. birželio mėn., be paties komendanto Vinco Keršio, tarnavo 4 padėjėjai, 1 raštininkas ir 27 eiliniai⁴. Milicininkų skaičius nuolat kito: tų metų liepos mėn. buvo 36 milicininkai (komendantas, 2 padėjėjai ir 33 eiliniai)⁵, rugpjūčio mėn. – 35 milicininkai (komendantas, 3 padėjėjai ir 31 eilinis)⁶, rugsėjo mėn. – 40 milicininkų (komendantas, 3 padėjėjai, raštvedys ir 35 eiliniai)⁷, spalio mėn. – 38 milicininkai (komendantas, 3 padėjėjai ir 34 eiliniai)⁸, lapkričio mėn. – 52 milicininkai (komendantas, 3 padėjėjai ir 48 eiliniai)⁹ ir gruodžio mėn. – 58 milicininkai (komendantas, 4 padėjėjai ir 53 eiliniai)¹⁰.

Įdomu, kad pats neutraliosios zonos Valkininkų rajono komendantas V. Keršis ir daugelis jo pavaldinių buvo kilę iš Lenkijos okupuotos Lietuvos dalies – tų vietovių, kur XX a. trečiajame–ketvirtajame dešimtmetyje veikė lietuvių švietimo draugija „Rytas“ ir Lietuvių šv. Kazimiero draugija¹¹.

Gavęs jam pavaldžių milicininkų pareikimą, neutraliosios zonos Valkininkų rajono komendantas V. Keršis išsiuntė neutraliosios zonos vyriausiajam komendantui raštą, kuriuo, atsižvelgiant į infliaciją, prašoma padidinti milicininkams atlyginimą:

„N. Z. V. R. R. Milicijos p. Komendantui Panošiškių rajono milicininkų pareikšimas

Šiuo Tamstai pareikšdami, nuolankiai Tamstos prašome, kad Tamsta savo pastangomis pasistengtumėt, kad mums kuo greičiausiu laiku išmokėtų algą už praėjusį laiką – birželio mėnesį š. m. Ir už sekantį mėnesį kad aukščiausioji mūsų valdžios instancija tiesioginė už šį mėnesį algos pridėtų dar po penkis (500) šimtus auksinų į esančią algą, nes dabartinę esančią algą gaunant negalima nė jokiū būdu pragyventi, priversti gyventi absurdiškai. Mes, prašydami virš

minėtos valdžios, galim pasitikėti, kad ji į tai atkreips dėmesį, kadangi mes čia užimame pačią pavojingiausią tarnybos vietą. Ir nesigailim eidami tarnybos pareigas savo gyvybės už Lietuvos nepriklausomybę, jos laisvę. Taip ir manom, kad valdžia nesigailės už tokią prakilnų darbą ir pridės virš paminėtą sumą pinigų.

Su pagarba

Prašytojai: Panošiškių rajono
Milicijos Viršininkas (parašas)
Vyresnis milicininkas P. Kieras
Milicininkai: Jons Kesperavics, +++,
J. Andrulionis
Nemokančiam rašyti asmeniškai
prašant: A. Bežokas
Jonas Karpičius
Juozapas Kasparavičius
Už nemokantį ir jam asmeniškai
prašant Olišauską pasirašo
J. Andrulionis

Ne tik Panošiškių rajono milicininkai, bet ir visi kiti mano žinioje esantys tarnautojai (milicininkai ir padėjėjai), motyvuodami, kad už 1 000 auksinų pragyvenimas yra negalimas, griežtai manęs tiek žodžiais, tiek raštais reikalauja, kad aš daryčiau žygius jiems padidinti algos ligi 1 500 auksinų, ne mažiau. Kitaip mano visi išbėgti. Taigi aš kreipiuos prie pono komendanto (visos Neutr. Zonos) prašydamas rasti galimybę padidinti mano žinioje esantiems milicininkams mėnesinę algą ligi 1 500 auks. ¹²

Sprendžiant iš dokumento kampe esančios rezolucijos „Padidinta. Bylon. I-VIII-22 (parašas)“ ¹³, galima manyti, kad neutraliosios zonos vyriausiasis komendantas patenkino Panošiškių rajono milicininkų prašymą.

Neutraliosios zonos Valkininkų rajono

komendantas V. Keršis iš įvairių (taip pat ir iš Lenkijos okupuotų) vietovių nuolat gaudavo gyventojų prašymų priimti juos tarnauti liaudies milicijoje. Šį klausimą, priėmęs iš visų trijų neutraliosios zonos rajonų komendantų prašymus, taip pat sprendavo neutraliosios zonos vyriausiasis komendantas. Dauguma prašymų vienodi, bet esama ir įdomesnių:

„Neutralinės zonos Liaudies milijos I^{mo} rajono p. Viršininkui
Pil. Uždavinio Juozo
Kaimo Dargužių
Valsčiaus Valkininkų
Prašymas
N. Z. L. M. VYR. ST
Gauta 1922 m. XII m. 5 d.
Nr. 583

Turiu garbės prašyti p. Viršininko jums pavestame rajone suteikti man milicininko vietą. Esu pabėgęs iš lenkų kaip šaulys.

Su pagarba
Prašytojas: *Uždavinis*
28-XI-22 m. ¹⁴

„I-o Rajono Neutrales Juostos liaud. milic. p. Komendantui
N. Z. L. M. VYR. ST
Gauta 1922 m. XII m. 5 d.
Nr. 588
Prašymas!
Nok pil. Jono Geinos
Kaimo Panošiškių
Onusiškio valsčiaus

Šiuomi turiu garbės prašyt pono Komend. priimte mani Jums pavestan rajonan už milicininką nok pirmos dienos gruodžio m. šių metų.

Prašytojas: *John James Gaynor*
28/XI 1922 m. ¹⁵

Kiek milicininkų buvo neutraliosios zonos Širvintų, arba antrajame, rajone vos jį įsteigus, tiksliai nežinoma. 1922 m. spalio mėn. jame tarnavo 51 milicininkas¹⁶. Pačiame Širvintų miestelyje tų metų liepos mėn. buvo 46 milicininkai (viršininkas, padėjėjas, kriminalistas, raštininkas ir 42 eiliniai)¹⁷. Širvintų miestelio milicija buvo pavaldi civilinei administracijai, jos funkcijos – griežtai apibrėžtos.

Atrodo, kad 1922 m. spalio 28 d. Širvintų valsčiaus valdybos posėdyje buvo atliktos tam tikros korekcijos mėginant atskirti vietos civilinę ir karinę valdžią. Jame dalyvavę Širvintų valsčiaus viršaitis Povilas Žukauskas, nariai Stasys Jocys, Jonas Gasiūnas ir Ickas Pacas nustatė tokią darbotvarkę:

„1) Papildyti valsčiaus valdybą nariais didesniame skaičiuje.

2) Pasidalinimas tarp jų pareigų.

3) Nustatymas santykių tarp valsčiaus valdybos ir Milicijos Viršininko.

4) Pagalbos teikimas milicijai.

5) Sumanymai.“

Toliau dokumente rašoma:

„Trimis balsais prieš vieną nutarta papildyti valsčiaus valdybą dviejais nariais: vieną nuo žydų ir kitą nuo krikščionių. Naujiems dviem nariams duoti sprendžiamąjį balsą.

Padalinimas pareigų atidėtas sekančiam susirinkimui.

Kadangi Milicijos Viršininkas vykdo operatyvines ir administracines užduotis, valsčiaus Valdyba nutarė nustatyti sekančius santykius su Milicijos Viršininku:

Valdyba nesikiša į operatyvius Milicijos Viršininko parėdymus. Jeigu koks Valdybos nutarimas ar žygis sudaro operatyvio pobūdžio pavojų miesteliui ar apylinkei, Milicijos Viršininkas turi teisę jo įvykinimą sustabdyti ir atmainyti.

Pastaba. Į visus Valdybos darbus, neturinčius operatyvio pobūdžio, Milicijos Viršininkas nesikiša.

Milicijos Viršininkas duoda Valdybai pagalbą įvykinimui jos nutarimo. Prie įvykinimo dalyvauja Valdybos atstovas.

Tuo tikslu Milicijos Viršininkas sudaro Širvintuose nuovadiją su Kriminaliu skyriumi.

Milicijos Viršininkas, surinkęs bylas, išskyrus politinio pobūdžio, perduoda Valdybai.

Valdyba sudaro iš trijų ištikimų asmenų teismą, į kurį ir perduoda sprendimui visas bylas, išskyrus mažas, kurias perduoda Milicijos Viršininkui administratyviniam nubaudimui.

Milicijos Viršininkas turi teisę administratyviniu būdu bausti visus, be skirtumo, piliečius už nepalaikymą bendros tvarkos ir priešinimąsi iki 25 litų, 7 dienų paprastu areštu arba pavartoti abi baudas kartu.

Apie uždėtas pabaudas Milicijos Viršininkas daro nutarimą, laike trijų dienų nubaustas turi pradėti atlikti uždėtą bausmę arba įnešti Valdybon skirtą piniginę pabaudą ir kvitą pristatyti Milicijos Viršininkui.

Skundai apie neteisingai uždėtas Milicijos Viršininko pabaudas paduodami per tą patį Milicijos Viršininką Valdybos pirmininkui. Valdybos pirmininkas turi skundą išrišti laike trijų dienų.

Valdybos pirmininkas turi teisę pabaudą sumažinti iki 50 centų ar vienos paros arešto. Jeigu Valdybos pirmininkas ras reikalingu baudą visai panaikinti, tai bylą įneša svarstyti visos Valdybos posėdin.

Milicijos Viršininkas leidžia privalomus įsakymus ginklų klausimu.

Milicijos Komendantas turi teisę apriboti laiką judėjimo, bet ne daugiau kaip nuo 19 val. iki 6 val.

Įvairūs leidimai išvažiuoti iš Širvintų į tą ar kitą pusę išduodami Valdybos – registruojami pas Milicijos Viršininką. Jeigu

Milicijos viršininkas ras negalimu kokiems nors asmenims išduoti tokį leidimą, tai leidimas atimamas ir pristatomas Valdybos su pažymėjimu atėmimo priežasties.

Klausimu teikimo pagalbos milicijai nū-tarta: duoti kiekvienam milicininkui dienai vieną svarą bulvių, butą, vieną kartą savaitę pirtį, malkas, šviesą ir pasistengti surinkti kaltinamos medžiagos.

Sumanymai: a) visus kriminalinius prasi-kaltėlius, pabėgusius iš Lietuvos ar Lenkijos į Širvintus, nutarta, jei viena iš tų valstybių pareikalaus išduoti, kiekviename atskirame atsitikime tokią bylą svarsto Valdyba savo posėdyje, b) Širvintuose naujai pribuvusiems leidžiama apsigyventi tik gavus iš valsčiaus Valdybos leidimą.

Šis protokolai įsigalioja nuo šios dienos. Nuorašus pasiūsti Vyriausiam Komendantui ir Širvintų Milicijos viršininkui.

Pirmininkas: *Žukauskas*
Nariai: *Jocys, Gasiūnas, Pacas*
Originalui atitinka.
Raštvedys: (parašas)¹⁸

Neutraliosios zonos Giedraičių, arba trečiajame, rajone 1922 m. liepos mėn. buvo 16 milicininkų (komendantas, 2 padėjėjai, raštvedys ir 12 eilinių)¹⁹, spalio mėn. – 27 milicininkai (komendantas, 2 padėjėjai, raštvedys, felčeris ir 22 eiliniai)²⁰, lapkričio mėn. – 26 milicininkai (komendantas, 3 padėjėjai ir 22 eiliniai)²¹, gruodžio mėn. – 27 milicininkai (komendantas, 3 padėjėjai ir 23 eiliniai)²².

Kokie buvo neutraliosios zonos Lietuvos liaudies milicijos santykiai su Lenkijos administracinės valdžios įsteigta liaudies milicija, galima spręsti iš neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiajam komendantui 1922 m. gruodžio 9 d. išsiūsto ir Giedraičių (trečiojo) rajono komendanto pasirašyto pareiškimo Nr. 277:

„Tamsta Komendantė, prašau Tamstos parėdymo leisti man suorganizuoti III° ra-jono milicijoje skrajojantį būrį, susidedantį iš penkių vyrų ir vieno viršininko, kuris atlikinės III° rajono komendantų užduotas operacijas bei užduotis.“²³

Į šį trečiojo rajono komendanto pareiš-kimą neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiojo štabo raštvedys 1922 m. gruodžio 12 d. raštu Nr. 677 atsakė:

„Į Tamstos pareiškimą Nr. 277 pranešu, kad Vyriausis Komendantas uždėjo rezolui-ciją: „Sutinku. Nuo 1923 m. sausio m. 1 d. 17/XII. Liaudanskis.“²⁴

Tokie neutraliosios zonos liaudies mili-cijos skrajojantys būriai buvo organizuojami keletu tikslų: siekiant rinkti informaciją apie lenkų partizanų ir reguliariosios kariuo-menės judėjimą ir, esant galimybei, gadinti jų komunikacijas bei tyliai naikinti lenkų partizanus ir reguliariosios kariuomenės kariškius. Tokias užduotis vykdė ne vien nedideli 6 žmonių būriai, bet ir pavieniai neutraliosios zonos lietuvių liaudies mili-cininkai. Štai Širvintų rajono komendantas 1922 m. lapkričio 30 d. raštu Nr. 343 vyriausiąją komendantą informavo:

„Milicininką Grigą Kazį, kaltinamą už iš-eikvojimą produktų 3 pėst. Divizijos sandėlio (kuris pas mane tarnavo slapyvarde Bulvydas Kazys), pasiūnciau į Avižancus neapribotam laikui įvykdyti užduotį: surinkti žinias apie Sartono Virbalio partizanus arba užmušti Virbalį ir grįžti įvykdžius užduotį.“²⁵

Savo ruožtu neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijos ir Lenkijos administracinės valdžios į neutraliąją zoną paskirtų civilinės valdžios pareigūnų tarpusavio santykius galima būtų apibūdinti kaip įdomius. Tarp

neutraliosios zonos lietuvių ir lenkų liaudies milicininkų vykdavo karinių susirėmimų, tuo tarpu lenkų civilinės administracijos pareigūnai su neutraliosios zonos lietuviškųjų rajonų komendantais palaikė palyginti normalius santykius. Tai liudija neutraliosios zonos Valkininkų rajono komendanto V. Keršio 1922 m. spalio 16 d. raportas Nr. 185 vyriausiajam komendantui*:

„Smulkmenų neminint galima pareikšti, kad man pavestam rajone nieko įžymaus ir lig šiai dienai nėra įvykę. Bendro gyvenimo bruožus apibūdinsiu šitaip: Panošiškių rajone atsikartoja periodiniai lenkų partizanų – banditų (ne daugiau 20 žmonių) užpuldinėjimai ant mūsų ten esančios milicijos. Bet kiekvieną kartą lieka po miškus milicijos išvaikyti, neatnešę nei mažiausio jai nuostolio. Tik vieną kartą kaimo gyventojai nukentėjo – 5 gyvulius banditai išsivarė (ieškoma). Šio mėn. 13 d. irgi pasikartojė puolimas. Nieko nepešę, radę miške ramų Panošiškės kaimo gyventoją, smarkiai jį sumušė. Visose kitose vietose rajonas mano ramus.

Didžiausią dalį laiko užima reguliavimas santykių žmonių tarpe, t. y. nagrinėjimas civilių bylų. Čia tai jau sunkiausiai. Yra rimto pobūdžio bylų, kurių, be teismo aparato, negalima tinkamai išspręsti, o dar blogiau, kad šiaip taip išsprendus – negalima sprendimą įgyvendinti. Čia daug pagelbėtų žinojimas savo „valdžios“ ribų, o be specialių instrukcijų ir to nežinia.

Visos šios zonos gyventojai, priversti paties gyvenimo, turėjo ieškoti „mano valdžios“ globos. Taigi, kaip pirma jiems atrodė, jog nereikalinga milicija, dabar tiek reikalinga. Žodžiu, su visais zonos gyventojais palaikau gerus ir žmoniškus ryšius, ir kuo tolyn, tuo

eina geryn, išskyrus Pučkornės kaimą. Čia dalykas šitoks: Pučkornės k. šauliai (jų yra 4), dar buvusio rajono vado Glavecko suagituoti (dabar tęsia tą agitaciją J. Navickas), ne tik nenorėjo nei mažiausiam reikale su milicija skaitytis, bet net kiek įmanydami boikotuoja ją. Kaimo žmonės (mažuma, bet „įtakingi“ ir kitus) suniurę, pasišiaušę, nesukalbami. Nei mažiausių jiems reikalavimų netačiau ir visad stengiausi nei šiaudu jų nepaliesi. Tačiau kuo tai nepatenkinti. Kartais užklauses, ko jie nori, gaunu atsakymą: „Nieko mes nenorime, tik norime, kad tikra valdžia būtų.“

„Tikrą“ valdžią supranta tokia, kad kokia nors kariuomenė užteitų.

Čia, sakau, tai vis agitacijos vaisiai. Tariausi su Šemeta, jis patarė apie tai Jums pranešti. Užtat kreipiu pono Komendanto į tai ypatingos dėmes.

Pribuvus Valkininkuosna naujam lenkų kontrolnos vedėjui – kierownikui, – kiek buvo kitaip: pradėjo su mano žmonėms išduotais dokumentais nesiskaityti ir siųsti žmones į Rūdziškius pas jų „komendantą“ gauti pasų. Aš gyventojams griežtai uždraudžiau eiti tenai, o jam, kierownikui, parašiau raštą stebėdamasis, kad jis nesiškaito su mano išduodamais dokumentais, ir pabrėžiau, kad, panašioms aplinkybėms esant, būsiu priverstas aš su jų dokumentais nesiskaityti, t. y. neleisiu į Neitr. Zoną nei laukų dirbti iš jų šalies žmonėms.

Ta ar kita priežastis – nežinau, priverstė kierowniką skaitytis su mano išduodamais dokumentais. Ir lig šiai dienai tebesiskaito.

Neturinčius pasų nebevaro į Rūdziškius, bet tankiai pasako: „Czy pan niezna Kiaršysa?“

7 dieną šio mėn. parėjo milicininkas iš Valkininkų (buvo nuėjęs raštinei popieriaus

* Šis spalio 23 d., t. y. praėjus dienai po raporto gavimo, štabo sekretoriui nurodė iš svarbesnių dokumento vietų parengti ištrauką ir paruošti Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktoriui raštą.

nupirkti) ir pranešė, kad kierownikas prašė manęs pasakyti visų kaimų seniūnams, kad šie 9 d. š. m. visi kokiame tai reikalui susirinktų į kontrolną.

Aš į tai dėmesio nekreipiau. 8 d., t. y. sekmadienį, einančius iš bažnyčios žmones ragino nešt pasus jam registruoti, „kas nori, kad galima būtų po visą Lenkiją vaikštinėti“. Man taipgi buvo prašymas perduotas (vis žodžiu), kad aš surinkęs Neitr. Zonos gyventojų pasus prisiųščiau jam „registruoti“. Parašiau jam lietuviškai raštą, nurodydamas jo netaktą (mat žodžiu, o ne raštu prašo). Tuoj gavau raštą (čia jo nuorašą dedu*). Atsakiau, kad pranešiu ir raginsiu nešti, o pats pradėjau aiškinti žmonėms, kad neklausytų lenkų ir nieko neneštų pasų. Tačiau dalis gyventojų, bijodami, kad paskiau neuždraustų jiems vaikštinėti į Valkininkus, nunešė ir registravo. Kas čia lenkų per manevrai buvo sugalvoti, mums ir šiandien neaišku.

Mano veikimas labai ap sunkintas be tikro susisiekimo, – reikalingi man arkliai.

Tai tiek bruožų iš Neitr. Zonos gyvavimo.

V. Keršis

I-o rajono Komendantas.²⁶

Lenkijos administracinės valdžios įsteigta lenkų liaudies milicija nuolat bandė nustatyti neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijos kovinį pajėgumą, o kartu siekė atskleisti, ar nebūtų galima pakoreguoti Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva pasirašytomis paliaubomis nustatytos neutraliosios zonos Lenkijos administracinės valdžios naudai. Šiuo tikslu nuolat buvo puldinėjami Širvintų, Giedraičių miesteliai ir jų apylinkėse esantys kaimai, kuriuos saugojo antrojo ir trečiojo rajonų lietuvių liaudies milicijos pareigūnai.

Lenkų liaudies milicininkai, užėmę aplinkinius kaimus ar net miestelius, apiplėšinėjo vietos gyventojus. Tai patvirtina 1922 m. lapkričio 17 d. neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijos trečiojo rajono komendanto pranešimas Lietuvos šaulių sąjungos VI grupės vadui (šio rašto nuorašas tų metų gruodžio 5 d. buvo išsiųstas Vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamento direktoriui):

„Šiuomi pranešama į Tamstų raštą Nr. 324, į reikalavimą, kiek buvo padaryta nuostolių lenkų banditais Giedraičių miestely ir apylinkėje laiku puolimų per tris mėnesius:

* Dział Kontrolni Olkieniiki 8-X-1922 m.

Ruchu Kordonowego

Stacja Kontrolna N. 14

L. dz. 660/22

Do Komendanta Milicji Ludowej Pasa Neutralnego na st. Olkieniiki

W myśl instrukcji Działu Kontrolni Ruchu Kordonowego z dnia 23-II-22 r. z L. dz. 1422 upraszam o łaskawa powiedzenie wszystkich sołtyszów znajdujących się w rajonie stacji Kontrolnej N. 14 aby najpóźniej do dnia 11-X-22 r. zebraли wszystkie dowody mieszkanców swoich obwodóm i złożyli do stacji Kontrolnej (za pokwitowaniem) calem ostęmpłowania oila chcą kożystać z prawa przejazdu na do otrzymanie przez pustki żułtej (bezpłatniej) oile by nie było w rajonie ktury kolwiek sołtysza upraszam teren Wileńszczyzny zawiadomiem również że dokumenty nieostęmpłowane uważane będą za niewytarczające by takowe by dostarczył jeden z upoważnionych tamtejszych mieszkanców w sprawie powyższą prosze uważać jako bardzo polna trzymając się terminu wyżej podanego. Po przyjęciu do wiadomości i o wyonaniu upraszam o łaskawy zwrot powyższego aktu. (pas.) Šteinhaufen – kierownik st. Kontr. N. 14.

birželio, liepos, rugpjūčio*. Puolimo metu buvo apiplėšti piliečiai.

Penktadienį, tai yra rugpjūčio 18 dieną, lenkai puolė apie 5 val. ryto. Mūšis tęsėsi valandą, buvo atmušti be pasekmių. Tą pačią dieną antrą kartą puolė naktį apie 10 valandą. Mūšis tęsėsi pusę valandos. Rugpjūčio 19 dieną trečią kartą puolė apie 5 val. vakaro. Iš jų pusės – vienas nukautas. Rugpjūčio 20, sekmadienį, puolė 6 valandą vakare. Mūšis tęsėsi 1 valandą, buvo atremti. Rugpjūčio 27 dieną 5 val. ryto lenkai puolė su didelėmis jėgomis ir įsiveržė į Giedraičių miestelį. Buvo baisiai apiplėšti Giedraičių miestelio piliečiai ir visa apylinkė. Nukentėjo: Roza Stolova 52.000 auk., Dovydas Gurvičius 2.000.000 auk., Dora Svailach 50.000 auk., Gėnė Gasman 30.000 auk., Šepšėl Jofė 16.000 auk., Gordan Jankelis 44.000 auk., Švailach Chaja 24.000 auk., Kats Chaja 36.000 auk., Indel Abramavičius 5.000 auk. Giedraičiu apylinkės vienkiemio Gižų pil. Mažialis 20.000 auk., nukentėjo vienkiemio Paluknės Karaliūnas Juozas 10.000 auk.

Iš viso nukentėjo Giedraičių piliečiai ir apylinkė 4.267.000 auksinų.⁴²⁷

Neutraliosios zonos lenkų liaudies milicininkai arba patys pasitraukė iš užimto Giedraičių miestelio, arba po susirėmimo buvo iš jo išvyti gausesnių neutraliosios zonos lietuvių milicijos pajėgų, nes 1922 m. lapkričio 18 d. neutraliosios zonos Giedraičių rajono komendantas išsiuntė į štabą vyriausiajam komendantui pranešimą, „kad lenkų banditai artinasi prie Giedraičių miestelio, užimdami vis naujus ir naujus kaimus ir kiekviename kaime palieka po 11–12–15^{ka} žmonių.“⁴²⁸

Matyt, neutraliosios zonos Giedraičių rajono komendantui buvo duotas atitinkamas įsakymas arba jis pats ėmėsi iniciatyvos, nes

1922 m. lapkričio 19 d. į štabą buvo išsiųstas toks pranešimas:

„Šiuo pranešama Vyriausiam Komendantui, kad 1922 metų lapkričio 18 dieną 6 val. ryto mes puolėme Magūnų kaimą, esantį neutraliosios zonos III^{čiamė} rajone, kurį buvo užėmę lenkų partizanai. Puolimo priežastimi buvo lenkų partizanų pavojus: galėjo užimti Giedraičių apylinkių kaimus ir net pačius Giedraičius. III^{čio} rajono Komendantas buvo davęs įsakymą lenkų partizanams išsikraustyti iš naujai užimtų vietų į senąsias teritorijas. Puolę ir užėmę Magūnų kaimą, vėl pradėjome trauktis. Mums traukiantis iš kaimo, lenkai apšaudė. Mūšis tęsėsi 3 valandas. Po mūšio grįžome į Giedraičius. Pagal vietinių žmonių pranešimą, iš lenkų pusės nuostoliai: 2 nukauti ir 1^{nas} sunkiai sužeistas. Iš mūsų pusės nuostolių nėra.“⁴²⁹

Lietuvių liaudies milicininkams pavyko apginti Giedraičių miestelį. Kurį laiką šiame neutraliosios zonos rajone buvo palyginti ramu. Apie tolesnius lenkų puolimus sužinome iš 1922 m. gruodžio 6 ir 11 d. neutraliosios zonos Giedraičių rajono komendanto raportų vyriausiajam komendantui:

„Šiuomi pranešu Tamstai Komendantui, kad š. m. 5 gruodžio 11 val. naktį lenkai puolė Giedraičius sustiprintomis pajėgomis, bet buvo atremti. Mūšis tęsėsi valandą, priešas buvo atmuštas, šovinių mūšio metu išėikvota šimtas.“⁴³⁰

„Šiuomi pranešu Tamstai Komendantui, kad 11 gruodžio 2 val. naktį lenkų partizanai puolė Giedraičių m. Iš jų pusės veikė du kulkosvaidžiai, mūšis tęsėsi nuo 2 valandos iki 5 valandos ryto, lenkų partizanai buvo atremti. Šovinių mūšio metu išėikvota trys šimtai.“⁴³¹

* Dokumente minimi tik 1922 m. rugpjūčio mėn. įvykiai.

Ar po 1922 m. gruodžio 11 d. neutraliosios zonos Giedraičių rajone būta lenkų milicininkų antpuolių, nustatyti nepavyko.

Bene daugiausia duomenų išlikę apie to meto įvykius neutraliosios zonos Širvintų rajone. Apie juos sužinome iš šio rajono milicijos viršininko raportų vyriausiajam komendantui. Turimais duomenimis, pirmuosius antpuolius neutraliosios zonos lenkų liaudies milicininkai čia surengė birželio mėn.:

„1922 metų birželio 13 d. 3 valandą ryto lenkų partizanai, vedami Sartono Virbalio, užpuolė ant Širvintų miestelio didelėmis jėgomis su porinktais lenkų kariuomenei. Jie buvo apsiginklavę 4 kulkosvaidžiais, rankinėmis granatomis ir šautuvais.

Širvintų milicija, užklypta iš netyčių tokios didelės gaujos, atsišaudydama buvo priversta pasitraukti.

Šioji gauja, pagavusi miestelyje netoli bažnyčios, beginklį milicininką Aleksą Molį nuvedė ant 20 žingsnių, sušaudė ir nuvilko nuo jo rūbus.

Be to, šaudymo metu savo namuose buvo užmuštas Širvintų gyventojas žydas Jankolis Toporoš, laike šio lenkų užpuolimo ramiems Širvintų gyventojams padaryta daug nuostolių, namai sušaudyti.

Tarp kitų paminėsiu: buvo apiplėštas Jankolis Černokuovas, iš kurio atimta 1 800 auksinų ir 30 000 lenkų markių. Viktorui Drozdui užmuštas arklys, Chanai Berenštaiienei peršauta karvė, Nosolio Goldfaino namuose šautuvų buožėmis išmušti langai.³²

Netrukus lenkų liaudies milicininkai antrą kartą puolė Širvintų miestelį:

„1922 metų birželio 16 d. 4 valandą po pietų lenkų partizanai, vedami Sartono Vir-

balio, užpuolė Širvintų miestelį ir apiplėšė 3^{tis} žydų krautuves. Iš krautuvių išplėšta papirosai, degtinė ir t. t. Nuostoliai tikrai nežinomi.³³

Lenkų liaudies milicininkai Širvintas dar puolė liepos 10 ir 20 d. Sprendžiant iš Širvintų milicijos viršininko pranešimų neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiajam komendantui, lenkams jie nebuvo itin sėkmingi:

„Pranešu Tamstai, kad liepos 10 dieną buvo užpuolę lenkų partizanai ant Širvintų miestelio, jie buvo apsiginklavę 4 kulkosvaidžiais ir minosvaidžiu, bet jie buvo atmušti ir 2 lenkų partizanai sužeisti. Iš mūsų pusės nuostolių nebuvo. Mūšis tęsėsi 2 valandas.³⁴

„Šiuomi pranešu Tamstai, kad liepos 20 d. užpuolė lenkų partizanai ant miestelio Širvintų su didelėmis pajėgomis ir 4 kulkosvaidžiais, kur jie <...> [Tekstas neįskaitomas, pagal prasmę galėtų būti žodis „įsiveržė“. – G. E.] į miestelį apiplėšė 2 krautuves ir t. t. Mūšis tęsėsi apie 2 valandas. Du lenkų partizanai buvo sužeisti, vienas užmuštas.

Iš mūsų pusės nuostolių nebuvo.³⁵

Matyt, patirti nuostoliai gerokai supykė neutraliosios zonos lenkų milicininkus ir Širvintų miestelį imta puldinėti dažniau. Tai patvirtina šis Širvintų milicijos viršininko P. Bujaus neutraliosios zonos vyriausiajam komendantui išsiųstas dokumentas:

„Santrauka žinių apie užpuolimus ir nuostolius, padarytus gyventojams Širvintų miesto ir apylinkės lenkų banditais, vedamais Sartono-Virbalio, laikotarpy nuo 23* d. liepos mėn. 1922 m. iki 31 rugpjūčio m. š. m.

* Sprendžiant iš dokumento teksto, atrodo, kad čia turėtų būti liepos 25-oji.

25-VII-22 m. puolė Širvintų miestelį.

30-VII, susigrupavę dvare Paširvinčio, apšaudė Širvintus ir apylinkę.

3-VIII ir 11-VIII buvo daromi puolimai Širvintų miestelio.

25-VIII ir 31-VIII buvo užpulti Širvintai su didelėmis pajėgomis ir smarkiai apšaudyti iš šautuvų, kulkosvaidžių ir minosvaidžių. Daug sušaudytų namų ir išdaužytų langų. Liepos 25 dienos užpuolimo metu įsiveržus lenkų banditams į Širvintų miestelį, buvo išplėšta krautuvė Barono Iciko ir išnešta manufaktūros prekių ir degtinės. Tam tikslui banditai turėjo pasivarę pastotes.³⁶

Lenkų liaudies milicininkai dažniausiai apsiribodavo antpuoliais ir plėšimais, o 1922 m. rugsėjo 19 d. buvo įvykdyta dar ir politinė provokacija. Apie tai rugsėjo 22 d. neutraliosios zonos vyriausiąją komendantą informavo milicijos viršininkas P. Bujus:

„Pranešu, kad 19.IX.22 m. į Širvintus buvo atvykus Tautų Sąjungos Komisija sudėtyje iš 2 asmenų, ispano Saura ir serbo Lašyca, lydimi lenkų. Milicijos Širvintuose buvo nurodyta 41 žmogus, tai yra milicija II rajono. Širvintų milicija buvo pasislėpus. Komisija apsistojo pas diakoną (džiakana).

Tą pačią dieną grįždama iš Širvintų buvo sustojus Avižonyse (Avižancuos). Sartonas, žinodamas iš anksto apie atvykimą komisijos, išsiuntinėjo įsakymą į visus kaimus, kad visi gyventojai pradėdant nuo 10 metų atvyktų į Avižonis išreikšti Tautų Sąjungos Komisijai skundus, pririnko iš tarpo jam pritariančių gyventojų, kuriuos leido kalbėti vardan visų buvusių, taipogi buvo perrengti nekurie iš partizanų ir pavadinti vietiniais gyventojais, kurie taipogi skundėsi, kad lietuviai neleidžia eiti į Širvintus, kankina gyventojus neutralios zonos, areštuoja be jokių kalčių ir t. t., pasižadėdami lieti kraują

iki paskutinio lašo ir kovoti, kol nepasieks Šventos upės.³⁷

Taip sutapo, kad „tą pačią dieną buvo pasiūsti 4 milicininkai į kaimą Gavenių, 5 kilometrai į rytus nuo Širvintų, dėlė pavarymo pastočių stoikai. Nuvykę į kaimą Gavenių, rado 9 lenkų partizanus, taipogi varančius pastotes. Susišaudymo metu mūsų šiek tiek nukovė 1 lenką ir 1 sužeidė. Pas mūsų šiek tiek nuostolių nebuvo. Esant Tautų Sąjungos Komisijai Avižonyse, atvežė nukautą ir rodė Komisijai.³⁸

Tautų Sąjungos komisijos nariams tai turėjo būti įrodymas, kad vietinių gyventojų skundai pagrįsti ir kad lietuviai puldinėja taikius lenkų partizanus, varančius pastotes.

Kiek vėliau, 1922 m. rugsėjo 21 d., lenkų liaudies milicijos vado Sartono-Virbalio buvo sugalvota, kaip, prisidengiant nukauto lenkų partizano laidotuvėmis ir Tautų Sąjungos komisijos autoritetu, užimti Širvintų miestelį. Apie tai milicijos viršininkas P. Bujus vadovybei rašė:

„Pranešu, kad 21-IX-22 m. lenkai, tarsi su pavedimu Tautų Sąjungos komisijos, užmuštą partizaną 19-IX kaime Gavenių nori laidoti Širvintų kapinėse. 20 dieną parašė Širvintų diakonui laišką, prašydami atvykti į Avižonis dėlė palydėjimo numirėlio į Širvintus.

Sužinojus apie tai, diakonas buvęs perspėtas, kad jokios iškilmės bei demonstracijos nebus leidžiamos, jeigu nori, tai gali atvežti vietiniai gyventojai ir palaidoti, kaip ir kiekvieną. Diakonui atsakius, kad į Avižonis nevyks, tiktai gali sutikti prie bažnyčios ir palaidoti, nuo ryto 21 d. Sartono buvo išsiuntinėtas pakvietimas į visus kaimus, net ir į Širvintus, gyventojams, kad visi vyrai ir moterys susirinktų į kaimą Avižonių 10 val., kur bus Tautų Sąjungos komisija ir bus ly-

dimas užmuštas lietuviais (pridedu nuorašą prie pranešimo*) į Širvintus palaidoti.

Sartonas, gavęs nuo diakono atsakymą ir nesulaukdamas Komisijos atvykstant, parašė Širvintų milicijos viršininkui raštelį (nuorašas pridedamas**), prašydamas priimti, ir atsiuntė per partizaną (kuris sulaikytas). Iš mūsų pusės atsakymo nebuvo duota, tik pasakyta, kad gyventojai neutralios zonos gali laidoti visus numirėlius kur nori, bet jokių partizanų nepripažįstam ir neleisim. Pasakyta per gyventojus neutralios zonos, kurie buvo atvykę paimti kryžiaus. Apie 15 val. buvo atlydėtas užmuštas partizanas palei Širvintus, lydėjo apsiginklavę partizanai ir apie 100 žmonių. Sustabdžius sargybai, lydintiems buvo pasakyta, kad nei vienas ginkluotas nebus įleidžiamas, ir jeigu neklau-

sys, tai tuoj bus šaunama. Gali lydėti tiktai gyventojai neutralios zonos, turintys pasus. Visa procesija grįžo atgal. Kur palaidojo, kol kas nežinoma.⁶³⁹

1922 m. rugsėjo 21 d.–lapkričio 19 d. Širvintų miestelis nebuvo puolamas. Vyko tik atskiri neutraliosios zonos lietuvių ir lenkų liaudies milicininkų susirėmimai Širvintų apylinkėse. Pirmas jų, sprendžiant iš Širvintų milicijos viršininko P. Bujaus raporto VI šaulių grupės vadui, įvyko 1922 m. spalio 17 d.:

„Pranešu, kad šiandien aš pasiunčiau penkis milicininkus į kaimus Motiejūnai (Maciejunce), Niečionys (Nieczane) pavarėti pastotes 18 dienai dėl atvežimo malkų

* Zarząd do wsi Szyrwinty gminy Szyrwinckiej
Powiatu Wileńskiego
L. dz. 241 dnia 20/IX 22 r.

Gospodarze i Obywatele!!!

W czasie gdy Liga Narodów przyjechało do pasa Neutralnego, celem rozstrzygnięcia waszych spraw, został zamordowany przez litwinów, wasz rodacz, Czerniawski Kazimierz. Na oczach Ligi Narodów została dokonana straszna zbrodnia. Musiecie jutrzy dnia 21 wrzesnia 22 r. o godz. 10 rano, przybyć do wsi Awizenne, wszyscy mężczyźni i kobiety i wipowiedzić wszystkie waszi krzywdy przed Liga Narodów. Do złożeniu skarg wszyscy w obecniu 2^{ch} proboszczów złożymy ofarę, co za waszą spawą krew przelała na cmentarzu w Szyrwintach. Przybwyjacie wszyscy bo sprawa naglą i decyduji w wasz los.

Z. Sinka
Wojt gminy Szyrwinckiej
(LCVA, f. 1219, ap. 1, b. 4, l. 6.)

** Do Komendantu Milicji w Szyrwintach

W porozumieniu z Ligą Narodów bėdziemy chowac zabitego Kazimierza Czerniauskiego w Szyrwintach na Cmętarzy. Przychodzi z pogrzebem oddział honorowy celem oddania ostatniej uslugi zabitemu. Pogrzeb nie nosi zadnych politycznych celi. Uszanojcie orszak pogrzebowy i nasze groby tak jak my szanyemy waszi u naszi.

Onufry Jacyko
Dniu 21 1922 r. Komendant Milicji

Originalui atatinka
Širv. Milic. Virš. P. Bujus
(Ibid., l. 5.)

(Maciejunce 1½ klm. į pietus nuo Širvintų, Nieczance 3 klm. į pietų rytus nuo Širvintų). Milicininkai nuėjo į Motiejūnų kaimą užvaramui pastotės, t. y. įteikti seniūnui paliepimą, ėjo į Niečionis ir eidami matė tris lenkų partizanus, taipogi kur tai einančius. Nuėję į Niečionių kaimą, iš gyventojų sužinojo, kad tikrai iš kaimo išėjo 5 lenkų partizanai. Užsakę seniūnui pastotes, grįžo atgal per Motiejūnus, kur sutiko milicininkas Pliukšta savo pažįstamą, kuris prašė užėti, ir užėjo su visais kitais milicininkais į kambarį. Jiems bekalbant, įbėgo į kambarį šeiminingė rėkdama: „Pliukšta, bėkit, lenkai apsupa.“ Visi milicininkai išbėgo iš namo, pradėjo bėgti per kaimą, bet lenkai jau buvo apsupę, jiems bėgant pradėjo šaudyti. Pamatę, kad jau geruoju išbėgti nebegalės, puolė lenkus. Vieną lenką užmušė, du ar tris sužeidė ir prasimušė iš kaimo. Jiems bėgant iš kaimo, lenkai šaudė į bėgančius, bet nuostolių nebuvo. Išgirdusi mūsų sargyba šaudymą ir pamačiusi bėgant mūsų šaukiančius, pasiskubino į pagalbą: užėmė Paširvinčio dvarą ir kryžkelę, ir apšaudė lenkus, puolusius ant mūsų milicininkų. Šaudymas tęsėsi apie 45 minutes. Šovinių išleista apie 1.500 vienetų. Lenkai užmuštą nespėjo paimti, sužeistus paėmė. Užmuštas parvežtas į Širvintus. Dokumentai pas užmuštą: laiškas nuo panelės. Pavardė užmuštojo kol kas nežinoma.

17 val. 40 min. lenkai iš trijų pusių apšaudė priešakines mūsų sargybas. Sargybiniui, stovinčiam ant kelio Širvintai–Kieliai, dviejose vietose peršovė milinę. Laike šaudymo kaip pirmų, taip ir antrų kartų kulkos krito miestelyje, nuostolių pas gyventojus nėra. Viso išleista šovinių apie 2.300 vienetų.

Pas užmuštą paimtas vokiečių šautuvas (karabinas).⁴⁰

Kitas susidūrimas įvyko 1922 m. lapkričio 9 d.:

„5 val. lenkų partizanai Sartono-Virbalio komandos, apie 20 žmonių, atėjo ant kryžkelės Paširvinčio dvaro raide „W“ ir pradėjo šaudyti į mūsų milicininkų sargybas, stovinčias priešakyje, Kabaldų kaime. Mūsų sargybiniai davė tris salves į lenkų partizanus, kurie skubiai atsitraukė į Kielių kaimą. Nuostolių nėra.“⁴¹

Po dviejų dienų – ir vėl antpuolis:

„Lapkričio 12 d. 20 val. š. m. lenkų partizanai Sartono-Virbalio komandos atėjo ant Paširvinčio dvaro kryžkelio raide „W“, pradėjo šaudyti į mūsų milicininkų sargybas, stovinčias priekyje, Kabaldos kaime. Mūsų sargyba davė į lenkų partizanus keletą šūvių ir jie atsitraukė.“⁴²

Vėliau Širvintų milicijos viršininkas neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiajam komendantui rašė:

„Pranešu Tamstai, kad tada, t. y. lapkričio mėn. 12 d. 21 val., aš slapta pasiunčiau savo milicininkus, keturis žmones, apžvalgyti kaimus, kur stovi lenkų partizanai. Pasiųsti milicininkai nuėjo į Avizonių kaimą, užmušė lenkų partizaną sargybinį, paėmė nuo užmušto šautuvą ir sugrįžo atgal į Širvintus. Nuostolių pas mus nėra.“⁴³

Sprendžiant iš Širvintų milicijos viršininko tų metų lapkričio 16 d. pranešimo neutraliosios zonos liaudies milicijos vyriausiajam komendantui, lenkų partizanų reakcijos ilgai laukti nereikėjo:

„Pranešu Tamstai, kad lapkričio m. 16 d. 4 val. ryto lenkų partizanų Sartono-Virbalio komanda atėjo ant kryžkelės prie Paširvinčio dvaro raide „W“ ir apsistoję pasiuntė 3 žmones užmušti mūsų sargybinį, stovintį priešakyje, Kabalėlių [tikriausiai Kabaldos. – G. E.] kaime.

Lenkų pasiūsti partizanai, trise suvisai arti prislinkę (buvo labai tamsu) prie mūsų sargybinio, bet matydami, kad negalima tyliai užmušti sargybinį, davė salvę ir sužeidė sargybinį milicininką Jetkevičių Aleksą į dešinę koją. Mūsų sargybinis, nors ir sužeistas, pradėjo šaudyti atgal į lenkų partizanus. Ant kryžkelės pasilikę lenkai irgi pradėjo smarkiai šaudyti po mūsų sargybą, bet kada mūsų sargyba pradėjo šaudyti į juos, tada jie atsitraukė į Kielių kaimą.

Sužeistas mūsų sargybinis lengvai, pas lenkus – nėr žinios.“⁴⁴

Didžiausias lietuvių ir lenkų liaudies milicininkų susirėmimas įvyko tą pačią lapkričio 16-ąją. Apie jį milicijos viršininkas informavo savo vadovybę:

„Pranešu Tamstai, kad 1922 m. lapkričio m. 16 dieną leitenantas Jurašas su 15 žmonių buvo pasiūstas į Daciūnų (Daciūny) kaimą užvaryti pastotes dėl Širvintų valsčiaus, parvežti malkų. Leit. Jurašas užvaręs pastotes ėjo į Ledzianio dvarą, bet, tik išėjęs iš Daciūnų kaimo, pradėjo lenkai šaudyti iš Daciūnų kaimo, jų buvo apie 12 žmonių. Mūsiškiai pamatė juos, puolė atgal į aukščiau minėtą kaimą ir išvijo lenkus iš jo. Lenkai išbėgo iš Daciūnų kaimo į mišką ir atsišaudinėjo. Tuo pačiu metu leitenantas Jurašas pamatė, kad lenkai, apie 50 žmonių, šaudydami ateina į Daciūnų kaimą, ir tuojau pradėjo lenkai šaudyti į mūsiškius iš užnugario, nuo Ledzianio dvaro.

Mūsiškiai, matydami, kad daug lenkų puola, pasitraukė į mišką, link pasienio 1° pulko sargybų. Leitenantas Jurašas man paskambino per kleboną ir pranešė: lenkai užėmė dvarą Ledziany ir Beržės kaimą.

Aš tuojau pasirengiau su 15 žmonių ir vienu kulkosvaidžiu ateiti jam į pagalbą, kaip tik 14 val. išgirdau smarkų šaudymą priešakyje Širvintų ir gavau žinią, kad jau vienas

mūsų milicininkas yra sužeistas. Pasirodo, kad I grupė 30 žmonių lenkų partizanų su vienu kulkosvaidžiu nuo Daciūnų kaimo per mišką iš pietvakarių atėjo ir užėmė pozicijas prie Paširvinčio dvaro raide „Sz“, II grupė 15 žmonių iš Kielių kaimo susėdo į pastotes žmonių, važiuojančių į Širvintų turgų, ir privažiavę kryžkelę prie Paširvinčio dvaro raide „W“, išlipę uždraudė žmonėms, važiuojantiems į turgų, apie juos sakyti mūsų sargyboms.

III grupė lenkų partizanų, 50 žmonių su 2 kulkosvaidžiais, iš Avižonių kaimo nuo pietryčių atėjo į Paširvinčio dvarą ir 20 žmonių su 1 kulkosvaidžiu atėjo į Motiejūnų kaimą ir grioviais, t. y. paupiu, prislinko ir užėmė poziciją palei Kazliškius, ir iš karto atidarė smarkią ugnį iš šautuvų ir kulkosvaidžio į mūsų sargybas ir į Širvintus. Mūsų sargybos taipogi pradėjo šaudyti lenkus. Aš su 15 žmonių ir kulkosvaidžiu tuoj užėjau lenkams iš pietvakarių pusės ir pradėjau šaudyti lenkams į sparną, jie skubiai pasitraukė į mišką. Tada aš susivienijau su savo priešakiniais milicininkais, numušėm lenkus nuo kryžkelės. Būrininką su 15 žmonių ir vienu kulkosvaidžiu pasiunčiau už upės iš pietryčių pusės ant Kazliškių.

Kada mano žmonės priartino prie Kazliškių ir atidengė smarkią ugnį į lenkus, kurie buvo už upės, tai aš su savo žmonėmis puoliau Paširvinčio dvarą. Lenkai pradėjo smarkiai bėgti į mišką, link Avižonių kaimo, taipogi ir už upės buvusieji lenkai atsitraukė į Motiejūnų kaimą, iš Motiejūnų – į Nečionis. Išmušus lenkus iš jų užimtų pozicijų, jie atsitraukė į miškus ir atsišaudinėjo iki pat vakaro. Kada sutemo, aš daviau įsakymą atsitraukti į Širvintus ir užimti sargybas.

Pas mus nuostoliai – trys sunkiai sužeisti milicininkai: 1) Sukackas Jonas, 2) Molis Vladas ir 3) Damarskas (?) Vytautas.

Pas lenkus, sulig vietinių gyventojų pasakymų, du užmušti ir yra sužeistų, bet kiek, dar nėr žinios.

Paskutinėmis dienomis pastebėta yra pas lenkus partizanus koks tai bruzdėjimas. Iš nepatikrintų žinių, kad pas Sartoną-Virbalį padidintas skaičius partizanų.⁴⁵

Paskutinis žinomas Širvintų puolimas, kuriame dalyvavo ir lenkų reguliariosios kariuomenės kariai, įvyko 1922 m. lapkričio 19 d.:

„Pranešu Tamstai, kad lapkričio m. 19 d. 12½ val. š. m. lenkų partizanų Sartono-Virbalio komanda, vadovaujama lenkų karininko Dyco ir jo padėjėjų, puolė Širvintų miestelį. Viena lenkų partizanų grupė, apie 30 žmonių su kulkosvaidžiu, puolė nuo Musnikų kelio iš miško, t. y. iš pietvakarių pusės, ant Kabaldos kaimo, kita grupė, apie 50 žmonių su kulkosvaidžiu, puolė iš miško kampo ir nuo kryžkelės, t. y. iš pietų pusės, ir trečia grupė, apie 60 žmonių su kulkosvaidžiu ir minosvaidžiu, puolė iš Paširvinčio dvaro ir Motiejūnų kaimo, t. y. iš rytų pusės ir pietryčių pusės. Mes, kol susigrupavome, vis laikėmės ir atsišaudinėjome. Kada susigrupavom ir aprūpinome šoviniiais savo žmones, tuoj pradėjome pulti lenkus iš visų pusių. Lenkai tuoj pradėjo trauktis ir buvo jau visai atsitraukę link Avižonių ir Kelių kaimų. Tada aš daviau įsakymą atsitraukti ant senų pozicijų, kadangi pradėjo eiti iš bažnyčios žmonės namo keliais ir per laukus, kurie mums labai trukdė. Bet lenkai, gavę naujų pastiprinimų ir nežiūrėdami einančių iš bažnyčios namo žmonių, vėl puolė nuo kryžkelės ir nuo Paširvinčio dvaro ir Motiejūnų kaimo. Mes visiškai negalėjom šaudyti į lenkus, kol neišsibėgiojo žmonės, einantys iš bažnyčios. Kada išsibėgiojo žmonės, mes vėl

pradėjome pulti lenkus ir išmušėme juos iš Paširvinčio dvaro ir Motiejūnų kaimo, lenkai atsišaudinėdami skubiai atsitraukė link Avižonių kaimo. Mes lenkus persekiojom iki sutemus, ir kada sutemo, atsitraukėm į Širvintus.

Nuostoliai pas lenkus yra du sužeisti, vienas užmuštas karininko Dyco padėjėjas ir turbūt yra daugiau sužeistų, nes radom dvi kruvinas, mūsų kulkomis peršautas kepures. Pas mus nuostolių nėra.

Širvintuose yra sužeistas į koją vienas žydėlis 10 metų, kuris ėjo iš mokyklos namo su knygomis. Lenkai šiame užpuolime labai apšaudė bažnyčią pamaldų metu, žmonės panikoje bėgo į visas puses.

Iš tikrų šaltinių sužinojau, kad Virbalis važinėjo į Vilnių ir prašė lenkų valdžios, kad duotų daugiau pajėgų, kad galėtų užimti Širvintus. Lapkričio 19 d. š. m. iš Vilniaus atvažiavo į Avižonis visos neutralios zonos lenkų komendantas ir davė įsakymą užpulti Širvintus.

Pastaba: tarsi jau yra kiek tai atgabenta lenkų naujų jėgų ir prie šio užpuolimo dalyvavo lenkų kareiviai.“

Per visą neutraliosios zonos gyvavimo laikotarpį lenkų liaudies milicininkai lietuvių pusėje esančius kaimus ir miestelius daugiausia puldinėjo plėšimo tikslais. Bet būta ir kelių rimtų lenkų milicijos antpuolių siekiant užimti strategiškai svarbius Giedraičių ir Širvintų miestelius. 1922 m. lapkričio 19 d. Širvintų puolime aktyviai dalyvavo ir Lenkijos reguliariosios kariuomenės kariškiai. Neutraliąją zoną saugančiai Lietuvos liaudies milicijai pavykdavo šiuos antpuolius atremti ir išsaugoti patikėtas teritorijas, kurių ribos vėliau tapo faktine Lietuvos ir Lenkijos siena – demarkacijos linija (1923–1939 m.).

IŠVADOS

Neutraliosios zonos liaudies milicija buvo įsteigta Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva 1920 m. lapkričio 29 d. nustačius ribą tarp Lietuvos Respublikos ir Lenkijos kariuomenės generolo L. Želigowskio vadovaujamų dalinių užimto Vilniaus krašto, remiantis paliaubų protokolu, pasirašytu Lietuvos ir Lenkijos vyriausybių įgaliotinių po Lietuvos Respublikos kariuomenei sėkmingų 1920 m. lapkričio 19–21 d. Širvintų ir Giedraičių mūšių. Ji veikė nustatytoje bendroje 6 (Suvalkijoje – 12) km pločio zonoje.

Lietuvių liaudies milicija neutraliojoje zonoje vykdė pasienio policijos funkcijas: saugojo pačią neutraliąją zoną ir joje gyvenančius civilius nuo Lenkijos administracinės valdžios jai pavestoje neutraliosios zonos dalyje įkurtos lenkų liaudies milicijos puolimų. Lenkų liaudies milicininkai, puldinėdami neutraliąją zoną, turėjo keletą tikslų: plėsti neutraliosios zonos lietuvių dalyje gyvenančius žmones, tikrinti kovinį neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijos pajėgumą siekiant koreguoti Tautų Sąjungos Karinės kontrolės komisijos iniciatyva nustatytas neutraliosios zonos ribas ir užimti teritorijas, esančias neutraliosios zonos lietuvių pusėje.

Lietuvių liaudies milicijos saugoma teritorija buvo suskirstyta į tris rajonus: Valkininkų, Širvintų ir Giedraičių. Kiekvienam jų vadovavo atskiras komendantas. Širvintų miestelis turėjo atskirą administraciją, be to, sprendžiant iš archyvinių dokumentų, dar ir jai pavaldų milicijos viršininką. Visai neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijai

vadovavo vyriausiasis komendantas ir jo štabas. Pastarasis buvo pavaldus Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos Piliečių apsaugos departamentui, bendradarbiauvo su Lietuvos Respublikos krašto apsaugos ministerijos Žvalgybos skyriumi ir Lietuvos šaulių sąjunga (greičiausiai tik formaliai, t. y. informuodamas apie padėtį neutraliosios zonos rajonuose). Tikruosius neutraliosios zonos liaudies milicijos ir Lietuvos šaulių sąjungos santykius galėtų atskleisti atskiras tyrimas.

Neutraliosios zonos lietuvių liaudies miliciją sudarė nedideli, iš savanorių milicininkų suburti skrajojantys būriai. Jie rinko informaciją apie lenkų partizanų ir Lenkijos reguliariosios kariuomenės judėjimą, gadino jų komunikacijas, tytomis naikino lenkų partizanus ir reguliariosios kariuomenės kariškius.

Neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicijoje tarp žemesniosios grandies vadovybės ir eilinių milicininkų kilusias konfliktines situacijas sprendavo rajonų komendantai, o galutinį sprendimą priimdavo neutraliosios zonos vyriausiasis komendantas. Prasikaltę milicininkai paprastai būdavo perkeliami į rezervą, kartais – atleidžiami. Pasitaikė atvejų, kad neutraliosios zonos lietuvių liaudies milicininkai dingdavo be žinios arba dezertyrudavo.

Yra žinoma, kad neutraliosios zonos liaudies milicija veikė ir 1923 m. kovo 15 d. tarp Lietuvos ir Lenkijos nustačius vadinamąją demarkacijos (nuo 1928 m. – administracinę) liniją. Po 1923 m. gegužės 20 d. jos funkcijas perėmė 2-asis pasienio Marijampolės pulkas.

Nuorodos

¹ Lietuvos policija įstatymų ir tvarkos tarnyboje, Chicago, 1974, p. 139–144.

² Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 1219, ap. 1, b. 1, l. 1, 1 a. p.

³ Ibid., l. 2, 2 a. p.

⁴ Ibid., l. 7.

⁵ Ibid., b. 3, l. 34, 34 a. p.

⁶ Ibid., l. 27, 27 a. p.

⁷ Ibid., l. 25.

⁸ Ibid., l. 13.

⁹ Ibid., l. 10, 10 a. p.

¹⁰ Ibid., l. 6, 6 a. p.

¹¹ Komendantas Keršis Vincas iš Jokėnų, padėjėjas Aldonis Motiejus iš Jokėnų, eilinis Tūbinis Mykolas iš Jokėnų, eilinis Špokas Aleksandras iš Dargužių, eiliniai Karpičius Jonas, Kasperavičius Jonas, Kasperavičius Juozas, Andriulionis Juozas, Kasperavičius Bladas iš Panošiškių, eiliniai Gelucevičius Ipolitas, Lukšys Juozas iš Perlojaus, eiliniai Bižokas Aleksandras, Žarkauskas Jonas iš Pamerkių [13 milicininkų iš 36. – G. E.]. Varėnos–Rūdzieskių neutralinės zonos milicininkų sąrašas (1922 m. liepos mėn.), *ibid.*, l. 34, 34 a. p.; Komendantas Keršis Vincas iš Jokėnų, padėjėjas Aldonis Motiejus iš Jokėnų, eilinis Aldonis Jonas iš Jokėnų, eilinis Špokas Aleksandras iš Dargužių, eiliniai Karpičius Jonas, Kasperavičius Juozas, Kasperavičius Jonas, Andriulionis Juozas, Karpičius Šimas, Karpičius Petras, Kasperavičius Vladas iš Panošiškių, eilinis Gelucevičius Ipolitas iš Perlojaus, eilinis Markevičius Stasys iš Čižiūnų, eiliniai Bižokas Aleksandras ir Žarkauskas Jonas iš Pamerkių [15 milicininkų iš 35. – G. E.]. Sąrašas neutralinės zonos I-mo rajono (Varėnos–Rūdzieskių) milicijos tarnautojų (1922 m. rugpjūčio mėn.), *ibid.*, l. 27, 27 a. p.; Komendantas Keršis Vincas iš Jokėnų, eilinis Aldonis Jonas iš Jokėnų, padėjėjas Pūzas Stasys iš Dargužių, eiliniai Špokas Aleksandras, Jankauskas Jonas, Peciukonis Andrius iš Dargužių, eiliniai Karpičius Jonas, Kasperavičius Juozas, Kasperavičius Jonas, Sinkevičius Vincas, Andriulionis Juozas, Kasperavičius Vladas,

Karpičius Šimas iš Panošiškių, eilinis Žarkauskas Jonas iš Pamerkių, eiliniai Markevičius Stasys, Rizgelis Aleksandras iš Čižiūnų, eilinis Gelucevičius Ipolitas iš Perlojaus, eiliniai Aleksa Juozas, Lukaševičius Augustas, Galinis Stasys iš Mištūnų, eiliniai Tarailė Andrius, Vilkišius Stasys iš Kuklių [22 milicininkai iš 40. – G. E.]. Sąrašas neutralinės zonos I-mo rajono (Varėnos–Rūdzieskių) milicijos tarnautojų (1922 m. rugsėjo mėn.), *ibid.*, l. 25.

¹² Ibid., b. 1, l. 13, 13 a. p.

¹³ Ibid., l. 13.

¹⁴ Ibid., l. 65.

¹⁵ Ibid., l. 61.

¹⁶ Ibid., b. 3, l. 20, 20 a. p.

¹⁷ Ibid., l. 32, l. 32 a. p.

¹⁸ Ibid., b. 1, l. 48, 49, 49 a. p.

¹⁹ Ibid., b. 3, l. 30.

²⁰ Ibid., l. 18.

²¹ Ibid., l. 12.

²² Ibid., l. 8, 8 a. p.

²³ Ibid., b. 4, l. 32.

²⁴ Ibid., l. 33.

²⁵ Ibid., l. 34.

²⁶ Ibid., l. 22–24 a. p.

²⁷ Ibid., l. 18.

²⁸ Ibid., l. 20.

²⁹ Ibid., l. 16.

³⁰ Ibid., l. 27.

³¹ Ibid., l. 26.

³² Ibid., l. 1.

³³ Ibid., l. 2.

³⁴ Ibid., l. 3.

³⁵ Ibid., l. 4, 4 a. p.

³⁶ Ibid., l. 9.

³⁷ Ibid., l. 7.

³⁸ Ibid., l. 7 a. p.

³⁹ Ibid., l. 17.

⁴⁰ Ibid., l. 10.

⁴¹ Ibid., l. 11.

⁴² Ibid.

⁴³ Ibid., l. 12.

⁴⁴ Ibid., l. 13, 13 a. p.

⁴⁵ Ibid., l. 15, 15 a. p.

Naujos sovietmečio lietuvių literatūros istorijos link (D. Satkauskytė (sud.), *Tarp estetikos ir politikos. Lietuvių literatūra sovietmečiu: Kolektyvinė monografija*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 519 p.)

Jau esu paskelbęs vieną šios knygos recenziją¹. Bet pirmojoje dėl ribotos apimties nepavyko pasakyti visko, kas atrodė svarbu. Taigi ši recenzija ne kartoja, o pratęsia ir papildo pirmąją daugiau dėmesio skirdama paskirų autorių tekstų sukeltiems klausimams.

O pradėti norėtuši nuo pagyrimo Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto strateginiam planavimui. Ši knyga yra ilgo, planingo ir kruopštaus darbo rengiant Lietuvos literatūros istoriją vaisius. Teorinės diskusijos apie tai, kaip rašyti literatūros istoriją, instituto leidiniuose vyko daugiau nei dešimt metų. Kiek trumpiau LLTI vyksta sovietmečio seminarai, kur įvairių sričių specialistai ne tik iš Lietuvos dalijasi naujausiais šio laikotarpio kultūros tyrimais. Instituto darbuotojai surinko ir LLTI svetainėje bei atskira knyga² paskelbė interviu su sovietmečio literatūros lauko dalyviais (ne tik literatais, bet ir mokytojais ar paprastais skaitytojais). Nieko keisto, kad vis gausėja publikacijų apie literatūrinį sovietmečio gyvenimą.

Toks pasirengimas daro šią instituciją vos ne sovietmečio kultūros tyrimų flagmane Lietuvoje. Bent jau darbų planavimas, ilgalaikė strategija ir užmojo platumas iš tiesų yra pavydėtinas ir sektinas pavyzdys. Galbūt tokio strateginio planavimo trūkumu galima paaiškinti tai, kad šiaip stiprūs Lietuvos menotyrininkai iki šiol neparašė XX amžiaus Lietuvos dailės istorijos. Pasirodė tik sričių, kurias gali aprėpti vienas ar pora žmonių (fotografijos, kino, architektūros), istorijos. Kol kas bene didžiausio užmojo yra daugiatomė

akademinei teatro istorija, pradėta leisti dar sovietmečiu ir tęsiama dabar. Galbūt dėl tokių šaknų ši teatro istorija liko pozityvistinio „didžiojo pasakojimo“ rėmuose, todėl recenzuojamas veikalas atrodo konceptualesnis, turintis daugiau intelektualinės įtampos, nors jame pristatoma tematika, žinoma, yra labai pasirinktinė, negali apimti visų sovietmečio literatūros istorijos aspektų.

Nors knygos sudarytoja Dalia Satkauskytė deklaruoja tikslą vengti literatūrą sukišti į prisitaikymo ir pasipriešinimo lentynėles (p. 21), faktiškai ir aptariamasis veikalas lieka literatūros istorija, pateikta per politikos prizmę. Žinoma, to turbūt vis dar neįmanoma išvengti tiriant sovietmetį. Juk tuometinėje visuomenėje literatūra buvo daugiau nei tik meninės kūrybos forma – per ją reiškėsi režimo politikos vykdymas (nuo ideologinio indoktrinavimo iki etinės ir net estetinės propagandos, pavyzdžiui, nurodymų, kaip rengtis). Dar svarbiau, kad literatūroje tuo pat metu funkcionavo ir tai, ką galima pavadinti iš dalies autonominiu visuomeniniu gyvenimu, kuris, nors ir buvo valstybės veikiamas, kartu išreiškėdavo ir nepriklausomą nuomonę, o kartais net diskutuodavo su valstybės politika ar išreiškėdavo visuomenės atsaką į ją.

Turint omeny, kad, nepaisant visų valdančiųjų pastangų, visuomenė vis labiau emancipavosi nuo režimo ir literatūra tiek prisidėjo prie šio proceso, tiek jį atspindėjo, jos tyrimai yra svarbūs bandant suprasti sovietmečio Lietuvos visuomenę ir joje vykusių procesus.

Knyga sudaryta iš trijų didelių dalių su svarių sudarytojos D. Satkauskytės įvadu ir metodologine Aušros Jurgutienės sovietinės lietuvių literatūros sintezės bei literatūros istorijos apskritai analize knygos pabaigoje. Pirmoji dalis skirta sovietinės lietuvių literatūros genezei, ją pradeda teorinis Taisijos

Oral žvilgsnis į lietuvių literatūrą SSRS literatūros lauko kontekste. Nors jam pritrūksta nerepresinės Rusijos ir Sovietų Sąjungos literatūros lauko įtakos aptarimo, vis dėlto jis daro labai gerą išpūdį bandymu kelti klausimus, kurie iki šiol neretai net nebūdavo tyrinėtojų pastebėti. Imeldos Vedrickaitės tekstas apie vado įvaizdį socrealistinėje literatūroje, nors ir pateikiantis įdomių išvalgų, deja, yra priešingas teorijos taikymo pavyzdys, kai bandymas teoretizuoti neįtikina, atrodo savitiksliis ir nekuria naujo žinojimo, o dėl rėmimosi gal net pernelyg gausiais ir įvairiais teoriniais darbais tekstas tampa ganėtinai chaotiškas.

Skaitant tokį tekstą ypač kliūva faktinės klaidos, pavyzdžiui, teiginys, kad Jonas Šimkus penktajame dešimtmetyje neigiamai įvertino Juozo Grušo „Diktatorių“ (p. 157), nors iš tiesų šios pjesės rašytojas niekam nerodė, o J. Šimkus kritikavo kitą, pirmą pokarinę, irgi dienos šviesos nepasiekusią rašytojo pjesę „Eduardo Dargio nusikaltimas“³. Parašai raginant grąžinti Gedimino prospekto pavadinimą buvo renkami ne 1957 m. (p. 136), o dar iki Nikitai Chruščiovui pasakant kalbą XX SSKP suvažiavime – 1956 m.⁴ Sunku suprasti, ką autorė laiko atlydžiu, jeigu jam priskiria ir 1969 m. pasirodžiusį Vytauto Bubnio „Aberoną“ (p. 154). Teksto nedaro aiškesnio ir tokie posakiai kaip „Stalino rašytos vadų biografijos“ (p. 133) (turbūt turima omeny „VKP(b) istorija. Trumpas kursas“, prie kurios sukūrimo prisidėjo Stalinas) ar etimologinis Lenino slapyvardžio siejimas su „fabrikų prie Lenos darbininkų sukilimo analogija“ (p. 135) (Lenino slapyvardžio kilmė ne visai aiški, bet tokio aiškinimo girdėti neteko, populiariausias – slapyvardžiu jis solidarizavosi su sušaudytais streikavusiais aukso ieškotojais prie Lenos).

Ganėtinai keistai (ypač visos monografijos kontekste) atrodo I. Vedrickaitės nusistebėjimas, kad Vytautas Bložė, Justinas

Marcinkevičius, Sigitas Geda „sąlyginai švelnesnio režimo sąlygomis nebuvo verčiami įsiteikti partijai, bet vis dėlto pagarbino komunizmo vadą ir taip sudarė lojalumo sutartį su valdžia“, čia pat priduriant, kad taip elgėsi ne visi, ir pateikiant... Josifo Brodskio pavyzdį. Tarsi autorė nebūtų girdėjusi apie šestidesiatnikus, tikėjusius ideologija ar bent ieškojusius joje atsakymų į kylančius klausimus (nebent vis dar manoma, kad tikri lietuviai, o ypač talentingi kūrėjai, iš principo negalėjo tikėti sovietine ideologija), bei apie išlikusius, nors ir sušvelnėjusius reikalavimus atiduoti propagandinę duoklę. Na o J. Brodskis apskritai veikė visai kitomis aplinkybėmis, kitame kontekste, todėl jo pavyzdys kažin ar tinkamas. Daug įtikinamesni būtų šių poetų amžininkai lietuviai, skelbę savo tekstus be ideologinių duoklių ir netekę režimo užtikrinto žinomumo, apie ką kitame šios knygos tekste rašo Rimantas Kmita (p. 202–203).

Kartu su Algirdo Kalėdos skyriumi apie stalininės literatūros ideologiškumą tai bene silpniausi knygos tekstai. Jie – geri pavyzdžiai, rodantys, jog teoretizavimas gali būti bergždžias ar net kenksmingas. Juos perskaičius taip ir nepaaiškėja, kiek lietuviškoji leniniana yra originali, kiek – tik eilinis didžiojo sovietinio pasakojimo variantas. Ar Lenino kaip Kristaus vaizdinys yra lietuviškos katalikiškos kultūros įtakos rezultatas, ar niekuo nesiskiria nuo rusiško vaizdinio, kuriame (pseudo)religinis sandas neabejotinai buvo svarbus? Nesant tokio lyginimo nieko negalima pasakyti apie literatūros vystymąsi be jau daug kartų gromuliuotų ideologijos mitiškumo konstatavimų.

Teisi T. Oral, kai teigia, kad tolesniems sovietmečio literatūros tyrimams labiausiai trukdo konkrečių smulkių temų neištirtumas (pvz., neaiškios žurnalų ir laikraščių redakcijų istorijos). Todėl bergždžias eilinis jau žinomų dalykų perkratymas net erzina –

geriau jau autoriai laiką ir pastangas būtų skyrę konkrečių klausimų tyrimams, o ne dar kartą pasakotų, koks buvo propagandinis stalininės literatūros turinys. Kita vertus, tai, jog klimpsta būtent stalininio laikotarpio tekstų interpretacijos, kelia mintį, kad tuometinių „medinių“ meninių tekstų analizė yra itin sudėtingas dalykas, grasinantis virsti dar vienu „mediniu“ (moksline prasme) tekstu, lyg socrealistinė literatūra net po mirties klonuotų save, tegul ir demaskuojančiais tekštais.

Daug palankesnėje padėtyje atsiduria tie tyrinėtojai, kurie naudoja biografinį ir sociologinį metodus rašytojų praktikoms tirti. Tarsi atgaivą skaitai Solveigos Daugirdaitės ir Loretos Jakonytės tyrimus, skirtus konkrečioms stalininio laikotarpio literatūros problemoms – moterų rašytojų padėčiai ir elgsenai bei jaunųjų rašytojų ugdymui.

Vienas iš literatūros sovietizavimo laikotarpio tyrimų trūkumų tas, kad faktiškai apeinamas prieškarinio literatūros lauko likučių veikimas, nors jo poveikis ir suprantamas. L. Jakonytė teigia, jog greitai pakeisti literatūros lauko orientacijos sovietiniam režimui nepavyko, „į literatūros lauką diegiama nauja paradigma neišvengiamai bent kurį laiką turi grumtis su ligtoline tvarka, o grumdamsi ir pati keičiasi“ (p. 113). Tačiau taip ir nepavyksta sužinoti, kaipgi stalininė paradigma pasikeitė dėl tarpukario įtakos, kokia ta įtaka buvo, nes knygoje visas dėmesys sutelktas į sovietiško diegimą. Tai nėra priekaištas L. Jakonytės straipsniui ir net ne pastaba knygai, kurioje nebuvo įmanoma aprėpti visko, o turbūt viena iš galimų tolesnių literatūros istorijos tyrimo kryptių.

Sovietmetis iki šiol matomas kaip nutraukęs visus ryšius su tarpukario tradicija visose srityse, tačiau nepaisant esminių pokyčių tarpukario paveldas neišvengiamai darė įtaką sovietmečiui. Tai kelia pačių įvairiausių klausimų. Pavyzdžiui, ar primityvus

publicistiškumas, būdingas visai stalininei literatūrai, ką nors perėmė iš ne aukščiausios prabos tarpukario literatūros pavyzdžių (į galvą ateina plakatiškas atsakas į Putino „Altorių šešėly“ – vyskupo Justino Staugaičio romanas „Tiesiu keliu“)?

Grįžus prie L. Jakonytės tyrimo, reikia pažymėti, kad jame iš esmės remiamasi įvairiais oficialiais protokolais, ataskaitiniais pranešimais ir pan., o tai iš karto kelia klausimą, kiek tas visuotinio ideologinio indoktrinavimo vaizdins, kurį jie kuria, atitinka buvusią tikrovę. Tų laikų institucijų dokumentuose iš tiesų sunku pamatyti tarpukario tęsinį. Net ir nuolat besikartojanti įvairių „kapitalizmo liekanų“ kritika gali neatspindėti tikrovės, o tik eilinį kartą retransliuoti šią propagandinę klišę. O kur dar pernelyg politizuotas tikrovės vaizdas, kuris susidaro skaitant protokolus, – juk tokio ir reikalavo ideologinis diskursas. Tyrinėtojui labai sudėtinga jo neperimti, ypač kai kitokį vaizdą siūlančių šaltinių labai mažai.

Antra knygos dalis skirta asmenybių laikysenai sovietmečiu, labiau postalininiu laikotarpiu. Čia aptariama Juozo Macevičiaus, Eduardo Mieželaičio kūrybinė laikysena, o J. Marcinkevičiaus kūryba sulaukė net dviejų tyrinėtojų (tarp jų ir vienintelio monografijos autoriaus ne literatūrologo – Aurimo Švedo) dėmesio. Įdomiausia pasirodė Donatos Mitaitės pateikta J. Macevičiaus kūrybos analizė. Galbūt tai lėmė persisotinimas kitomis šio skyriaus asmenybėmis, ypač viešojoje erdvėje nuvalkiotu J. Marcinkevičiumi. Tenka pritarti A. Švedo minčiai, kad J. Marcinkevičiaus biografija virsta atminties vieta (p. 242), tik norėtusi pabrėžti paradoksą, kad tokį pokytį labiausiai lėmė jo kritikai – jie, o ne į juos atsišaudantys poeto garbintojai tiesiog užvertė demaskavimus viešąją erdvę.

R. Kmitos tekstas apie J. Marcinkevičiaus laikyseną iki 1965 m. įtraukia daug iki šiol nenaudotų rašytojo biografijos faktų ir

yra ganėtinai korektiškas visos justinianos fone. Tačiau klausimų dėl autoriaus šališkumo lieka. Štai pritardamas Valdemaro Kukulo nuomonei, kad J. Marcinkevičiaus ir Algimanto Baltakio karta pirmoji išdrįso „pirma būti žmonėmis, o tik paskui piliečiais“, R. Kmita teigia, jog „estetinių pokyčių lyginimas su disidentizmu <...> veda prie to, kad menkiausias nukrypimas nuo oficialios estetikos imamas vertinti kaip revoliucija ar rezistencija“ (p. 212). Paliekant nuošalyje pernelyg skambius įvardijimus rezistentais ar disidentais, kurie taip mėgstami Lietuvos viešojoje erdvėje, visgi V. Kukulo minimas pokytis atrodo ne tik estetinis. Mažų mažiau, tai buvo didelis kultūros lūžis, o iš režimo pozicijų žiūrint – ir politinę reikšmę turintis pokytis. Tam tikra prasme galima kalbėti apie sovietinėje kultūroje vykusią revoliuciją, jokių būdu ne politinę, bet nė kiek ne menkesnę – mąstymo ir vertybių revoliuciją. Tik tiek, kad Lietuvos kūrėjai nebuvo nei jos pradininkai, nei svarbiausi veikėjai.

Tačiau daugiau nerimo kelia tai, kad R. Kmita vieną politizavimą (kūrybos surezistencinimą) pakeičia kitu nuolat pabrėždamas J. Marcinkevičiaus „perteklinį“ lojalumą, pilietinės pozicijos įrodymą „su kaupu“, „neteisingus“ pasirinkimus (pvz., kai pasirinko pelningesnę ir aukštesnio statuso darbą Rašytojų sąjungoje, o ne „etiškesnę“ ir mažiau politizuotą triūsą „Genio“ redakcijoje). Kritikuodamas estetikos politizavimą R. Kmita pats ją faktiškai deestetizuoja klausdamas, „[a]r rizikavo Marcinkevičius savo tautiniu epu?“ (p. 225). O man kyla abejonė, ar prasmingas toks klausimas. Jį galima peradresuoti bet kam, taip pat ir Aldonai Elenai Puišytei ar Jonui Juškaičiui, straipsnyje pristatomiems tarsi J. Marcinkevičiaus antipodais: o kuo rizikavo jie, į literatūrą ateidami vėliau, kai valstybės spaudimas buvo grynai ekonominis ir socialinis, vargiai bevadintinas represijomis?

Visgi norisi pabrėžti, kaip R. Kmitos straipsnyje koreguojamas kartų prisitaikėliškumo supratimas. Dažniausiai teigiama, kad vyresnieji turėjo prisitaikyti labiau, tuo tarpu jaunesnieji galėjo beveik neatiduoti ideologinės duoklės. Tačiau skaitant straipsnį aiškėja, kad net ir tos kartos, kuri į literatūrą atėjo postalininio atšilimo metu, atstovai galėjo rinktis ganėtinai skirtingus kelius ir santyki su ideologija. Todėl kai kurie iki šiol mažiau žinomi literatai rinkosi kelią būti nuošalyje ir kartu išvengti ideologinės duoklės bei taip išliko ideologiškai švaresni nei vėliau atėję jaunesnės kartos atstovai, laikomi ypač vengę ir ganėtinai sėkmingai išvengę ideologijos.

Rašytojų santykis su ideologija apskritai itin sudėtingas dalykas. R. Kmitos tekste primygtinai akcentuojama, jog visa ideologinė kūryba atsirado dėl karjeros galimybių. Bet ar tokia pragmatinė interpretacija vienintelė teisinga? Juk tarp Rašytojų sąjungos dokumentų galima rasti ir atsakinėjimo nuo siūlomo posto. Nors R. Kmita vis pamini, kad postalininiu laikotarpiu būta tikėjimo ideologija, bet guldant teiginius apie karjerą tikėjimas tarsi išnyksta. O kai rašoma tai, kuo autorius tiki, kuo gyvena, ar galima kalbėti apie ideologiją kaip priedangą, kalbėti apie jos perteklišumą? Jei manytume, kad tikėjimas ideologija buvo jaunų rašytojų klausimų kėlimo etapas, jam pasibaigus, radęs atsakymus J. Marcinkevičius iš tautinio propagandizmo natūraliai perėjo į „tautinės tapatybės pasakojimo kūrimo laikotarpį“ (p. 219). Jei nebūtų buvę tų klausimų, nebūtų buvę ir tokių atsakymų, kad ir kaip jie atrodo nesusiję su ideologija. Tikėjimas liko, tik pakeitė savo objektą. Galbūt tokios ideologinės šaknys lėmė, jog tikėjimo visuomeniškumas buvo būdingas ir tautinės tapatybės pasakojimo kūrimo laikotarpiui. Tai skiria J. Marcinkevičių nuo jaunesnių kolegų, kurių santykis su tautiškumu atrodo gerokai intymesnis.

Neįprastai R. Kmita traktuoja neoficialias rašytojų hierarchijas – sieja jas su honorarų dydžiais, priklausiusiais nuo rašytojų nuopelnų valdžiai (p. 222). Visada maniau, kad honorarai priklausė nuo oficialių hierarchijų, kurioms sužinoti užtenka pažiūrėti į eitas pareigas, gautus apdovanojimus, pavardžių minėjimą valdžios vyrų kalbose. Neoficialiomis sovietmečio hierarchijomis tiksliau laikyti tas, kurios neatitiko tokių oficiozinių laiptelių, kurios išreiškė tikrąją visuomenės (inteligentijos, kolegų – literatūrinio lauko) nuomonę, labiau paremtą kūrybos stiprumu. Kažin, ar jos buvo tiesiogiai susijusios su honorarų dydžiais.

Rašytojų hierarchijos klausimą kitame straipsnyje palietė Jūratė Sprindytė. Ji išskyrė dvi simbolinio kapitalo rūšis sovietmečio lietuvių literatūroje (p. 418). Gaila, kad liko neaišku, koks buvo jų santykis literatūros lauke, o dar svarbiau – kaip formavosi tylusis (asovietinis) simbolinis kapitalas, kaip jis buvo palaikomas ir kiek paplitęs visuomenėje. Dažnai tenka girdėti, kad visi žinojo tikrąsias kūrėjų hierarchijas, kurios skyrėsi nuo oficiozinių, bet kaip jos formavosi, neaišku. O tai be galo svarbu norint suvokti, kaip Lietuvoje funkcionavo sovietmečio literatūros laukas.

Šiaip ar taip, R. Kmitos straipsnis, nors ir angažuotas, rodo būsimų tyrimų kryptį tyrinėtojams, kurie nori perkirsti nuo pat nepriklausomybės atkūrimo besisukantį ydingą sovietmečio kūrėjų kaltinimo ir šlovinimo ratą: tai įmanoma tik ėmusis rimto, gausiais ir įvairiais šaltiniais paremto visos kūrėjo biografijos tyrimo. Kol bus tiriami tik „ideologinis“ ar „tautinis“ laikotarpiai, ką labai mėgsta kritikai ir garbintojai, tol bus stiprinamas tik norimas matyti vaizdinys, o ne reali istorinė asmenybė.

A. Švedas straipsnyje apie J. Marcinkevičiaus „Mindaugą“ į išsikelimą klausimą, kodėl šis kūrinys taip lengvai įveikė cenzūrą, atsako

prielaida, jog „dramą skaitę ir jos likimą lėmę cenzoriai turėjo išvelgti tam tikrus prasminius ir emocinius akcentus, kurie tiko sovietinės ideologijos poreikiams“ (p. 244). Toks teiginys turbūt jau yra tapęs Lietuvos sovietologijos aksioma, bet suabstraktinus jis skamba neįtikinamai: kiekvienas meninis tekstas, perėjęs cenzūrą ir paskelbtas viešumoje, tiko sovietinės ideologijos poreikiams. Ar iš tiesų taip? O gal tokia išankstinė nuostata kreipia tyrinėtojus į žinomų iš anksto atsakymų teritoriją?

Kitas aksiominis sovietologijos teiginys, kad „Mindaugė“ pabrėžiama ideologiškai naudinga Lietuvos ir Vakarų priešata (p. 252), irgi kelia klausimą: o kaip lietuvių ir kryžiuočių santykiai vertinti tarpukario literatūroje, ar ten nebuvo panašaus požiūrio? Nerija Putinaitė, tegul ir su dideliais perlenkimais bei netikslumais, pastebėjo ir tuomet realiai egzistavusį antivakarietiškumą⁵, todėl galbūt ne vien sovietinė ideologija kalta, kad toks požiūris įsitvirtino literatūroje.

Trečiosios leidinio dalies pavadinimas „Oficialus sovietinis diskursas ir lietuvių literatūra: santykio variantai“ žada įvairių santykių analizę, bet iš esmės beveik visi autoriai čia aptaria priešinimosi, literatūrinės rezistencijos būdus ir formas, tik Gintarės Bernotienės tyrimas, atskleidžiantis Juditos Vaičiūnaitės vertimų į rusų kalbą ideologizavimą, nagrinėja kitokį ideologijos ir literatūros santykį.

Šią dalį pradeda Pauliaus Jevsejevo tekstas apie Ezopo kalbą kaip semiotinį mechanizmą. Jį skaitant iškyla, sakyčiau, vienas svarbiausių klausimų tiriant Ezopo kalbą: kas gi ją kuria – skaitytojas ar rašytojas? P. Jevsejevas nueina tradiciniu keliu ieškodamas autoriaus įdėtos prasmės. Tačiau man, kaip istorikui, svarbiau atrodo ne tai, ką rašytojas galbūt turėjo omeny, o prasmės ir interpretacijos, plitusios ar kilusios visuomenėje, ypač labiau išsilavinusioje

jos dalyje. Jos visai nebūtinai susijusios su autorinėmis.

Visada žavėjo, su koku lengvumu literatūrologai ar kiti menotyrininkai išskaito meno kūrinuose prasmes, kurių paprasti skaitytojai neįžiūri. Ganėtina neretai kyla abejonų, ar paprastas, kad ir išsilavinęs, skaitytojas galėjo taip suprasti tekstą anuo metu, nes kai kurioms interpretacijoms reikia literatūrologinio pasikaustymo. O šalia kirba ir kitas klausimas: ar tyrinėtojo įmatyta prasmė yra teisinga? Štai P. Jevsejevas Juozo Apučio novelėje minimą traukinį sieja su karu, frontu (p. 303–304), bet gal jį galima sieti ir su tremties vagonais; „tolimos šalies radijo stotis“ gali reikšti ne abstrakčią svetimą, nesuprantamą grėsmę (p. 304), o gerokai buitiškesnį „balsų“ fenomeną. Taigi semiotiškai rafinuotas P. Jevsejevo tekstas, pateikiantis daug įdomių išvalgų, visgi labiau sustiprina fundamentaliuosius Ezopo kalbos gyvavimo keliamus klausimus, nei į juos atsako.

Labai įdomus Loretos Mačianskaitės tekstas įžengia į kino sritį tirdamas Ichoko Mero scenarijus. Bandymas peržengti įvairių meno rūšių laukų ribas sveikintinas ir dėl to, kad kūrėjai dažnai intensyviau bendraudavo su kitų sričių menininkais nei su savo cecho atstovais vien dėl konkurencijos savame lauke. Ezopo kalba ir vėl atsiduria šio tyrimo centre, o pateikiami jos pavyzdžiai neretai įtikina labiau nei ankstesniame tekste.

Įdomi autorės mintis, kad vadinamasis Centras išvelgdavo tokias ezopines prasmes, kokių autoriai Lietuvoje nė nenumanė (p. 319). Tai gal Lietuvoje ir Rusijoje egzistavo savitos Ezopo kalbos, nors ir susijusios tarpusavyje, bet ne per labiausiai (apie tai rašo ir P. Jevsejevas)? Tačiau, turėdamas omenyje bendro SSRS kultūrinio fono svarbą Lietuvoje, visgi linkčiau manyti, kad bent jau lietuviai turėjo suprasti rusišką Ezopo kalbą (ir turbūt iš jos mokėsi). Įdomi ateities tyrimų problema.

Svarbiausias šios dalies tekstas – D. Satkauskytės socrealizmo dekonstrukcija. Su juo jau diskutuota ankstesnėje recenzijoje, čia tik norėtusi aptarti jame vartojamą *mimetinės rezistencijos* terminą. Iš esmės jis reiškia, kad sovietinio diskurso buvo neįmanoma išvengti, jį vartojo net disidentai, todėl tikra (taip pat ir diskursinė) rezistencija buvo neįmanoma. Visgi tokia samprata praleidžia kažką labai svarbaus, gal net esminio.

Vartojamas tokia prasme, šis terminas faktiškai apima ne politinę, o socialinę kasdienybę, juk kalbama apie prisitaikymą prie bet kokios vyraujančios tvarkos ir jos diskurso. Kiekvienoje visuomenėje vyrauja tam tikri diskursai, kurie daugumos kalbėtojų nesąmoningai suvokiami kaip natūralūs. Kaip tik apie neišvengiamą jų hegemoniją ir rašė Michelis Foucault ir kiti D. Satkauskytės pasitelkti teoretikai. Tačiau Aleksejus Jurčiakas ir ypač Sergejus Ušakinas padarė vieną judesį, kuris viską dar labiau supainiojo prisitaikymo ir pasipriešinimo sampratose, – sujungė tokį socialiai vyraujančią diskursą su politiniu pasipriešinimu režimui. Atitinkamai bet kokios pasipriešinimo sąsajos su vyraujančiu sovietiniu diskursu reiškia prisitaikymą ir dalyvavimą režime, taigi jo stiprinimą. Ši sąsaja – sudėtinga ir iki šiol neišspręsta problema, bet socialinis ir politinis lygmenys turėtų būti atskirti siekiant išvengti tokios painiavos. Savo laiku S. Ušakinas pastebėjo realiai egzistavusią glaudžią politinio ir socialinio lygmenų sąsają Sovietų Sąjungoje, bet bandymas juos atskirti atrodo vaisingesnis ir geriau atspindintis tuometinę realybę. Juk joje galėjo atsirasti Tomas Venclova, D. Satkauskytės vadinamas netarybinis poetas (p. 359), nors kitur ji teigia, kad bent jau dalinis priklausymas oficioziniam diskursui, bent susilietimas su juo buvo neišvengiamas, nes „vargu, ar kitaip įmanoma buvo įsiterpti į oficialų sovietinės literatūros procesą“ (p. 366).

Tokią painiavą keliantis vyraujančio diskurso reikšmės pervertinimas bei socialinės tikrovės ir kitokių diskursų, kad ir paveiktų vyraujančiojo, išsamesnė analizė (jos pavzdžių monografijoje esama nemažai, bet jie taip ir lieka išbarstyti įvairių įžvalgų pavidalu ir niekaip teoriškai neapibendrinti) galbūt padėtų išspręsti ne vieną problemą. Štai D. Satkauskytė kelia didelio stalininės simbolikos ir retorikos kiekio postalininėje lietuvių literatūroje klausimą ir to priežastį mato vėluojančiame lietuvių literatūros sovietizavime (p. 357). Tačiau bent jau N. Chruščiovo laikais stalininio diskurso likučių daug buvo ne tik Lietuvos, bet ir Rusijos literatūroje, kurioje sovietizavimas tikrai nevelavo. Tie likučiai paradoksaliai susiliejo su atsinaujinusių atšilimu ir jaunimo paieškomis, klausimų kėlimu, todėl dvilypė V. Šimkaus poezija visiškai atitinka to laiko SSRS dvasią. Šiuo atveju, kaip ir daugelyje kitų monografijos vietų, pritrūksta nelietuviško SSRS konteksto, kuris daug ką paaiškintų neišradinėjant lietuviško dviračio.

D. Satkauskytė teigia, jog dėl ankstesnio oficiozo jau nebeaktualių elementų vartojimo V. Šimkaus poezijoje „susiklosto paradoksaliūs ryšiai, painus priklausymo oficialiam diskursui ir pasipriešinimo jam tinklas“, kai būnant oficialiojoje sovietinėje sistemoje kartu esama ir „kažkiek anapus jos“ (p. 359). Ar ne per daug pasipriešinimo matoma V. Šimkaus poezijoje? Bent jau aštuntajame–devintajame dešimtmetyje toks bandymas demonstruoti nepriklausomybę kartu neišsižadant buvimo sistemoje turbūt buvo vyraujantis kultūrininkų elgesio modelis.

Jį įvardyti galėtų padėti socialinių mokslų atstovai, išskiriantys tris įsitraukimo į kiekvieną sistemą būdus: susvetimėjimą, apskaičiavimą ir moralinį įsitraukimą⁶. Net ir susvetimėjimas reiškia ne pasipriešinimą, o tik priešiškimą, tuo tarpu vėlyvuju

sovietmečiu kūrėjai atrodo svyravę tarp apskaičiavimo ir susvetimėjimo. Galbūt toks svyravimas geriau paaiškintų kūryboje atsirandančius sutapimus su oficialiuoju diskursu nei spėjimas, kad „sutapimo zonos čia greičiausiai sąmoningai pasirinktos suvokiant visą dvigubo žaidimo riziką ir pavojus“ (p. 366). Bandymai nuspėti, ką kuris nors autorius sąmoningai darė, nesant rimtų intencijos įrodymų retai kada įtikina.

Viena iš G. Bernotienės straipsnio apie ankstyvuosius J. Vaičiūnaitės vertimus į rusų kalbą prielaidų yra ta, kad jei eilėraštyje atsiranda originale nesančių ideologinių intarpų, tai reiškia vertėjų bendradarbiavimą su kontrolės institucijomis (p. 394). Ši tezė atrodo gerokai pasenusi, iš tų laikų, kai kiekvienas režimui naudingas (kaip atrodo dabar) veiksmas sietas su tiesioginių valdžios įsakymų vykdymu. Tačiau kai kurie šios autorės pateikti pavyzdžiai rodo ne tokį vykdymą ir net nebūtinai bandymą atspėti, ko reikia režimui, o tiesiog ideologinio diskurso savireprodukciją, kai vertėjas tiesiog natūraliai perskaito tekstą taip, kaip jam įprasta, – ideologiškai. Ypač turint omeny, kad dažniausiai vertėjai nemokėjo lietuvių kalbos, vertė iš pažodinių rusiškų vertimų, su autore irgi ne visada tardavosi. Daugelį straipsnyje pateiktų vertimo trūkumų paaiškintų tiesiog žema vertimo kokybė, o ne autorės nuolat akcentuojamas ideologinis spaudimas.

Jūratės Čerškutės straipsnyje sovietmečio vaizdinija Ričardo Gavelio kūryboje matoma kaip tam tikras sovietmečio charakteristikų registras. R. Gavelio kūryba apskritai labai patogi tiems, kurie nori matyti šią epochą kaip totalaus absurdo, nesąmonių ir režimo prievartos laikotarpį. Vis dėlto derėtų turėti omenyje, kad gaveliniai sovietmečio įvardijimai patys yra sovietiniai, kaip ir oficioziniai, todėl į juos verta žiūrėti su panašiu įtarumu. Visgi iš

esmės R. Gavelio sovietmečio vaizdinys yra *mimetinės rezistencijos* rezultatas, tik sovietinis diskursas čia lyg apverstas aukštyn kojomis: kolektyvizmas, valstybės svarba, sovietizuotas tautiškumo variantas vertinami itin neigiamai. Kartais net atrodo, kad visa tulžis, R. Gavelio lieta ant sovietmečio ir sovietinių žmonių, kilo iš nusivylimo, jog ideologiniai pažadai sukurti komunizmą, tobulą žmonių, besilaikančių komunizmo statytojo moralinio kodekso, bendruomenę, taip ir nebuvo įgyvendinti. Todėl R. Gavelio kūryba yra turbūt geriausias susvetimėjimo su sovietiniu režimu pavyzdys, bet ar tai ją daro geriausiu šaltiniu suprasti šią epochą?

Nesinorėtų sutikti su J. Čerškutės išvada, jog „opozicinė skirtis tarp *homo sovieticus* ir *homo lithuanicus* tarsi liudija pastarojo naudai siekiant išryškinti *homo lithuanicus* sumanumą ir viršenybę“ (p. 442). Pats konstatavimas romane „Tai vis jie, anaip tol ne mes. Mes čia niekuo dėti.“ atrodo greičiau ironiškas pasišaipymas iš tų, kurie, paklusniai vykdydami režimo valią, tokiu būdu nusimesdavo atsakomybę bendraudami neformalioje erdvėje, tarp savų. Kartu tai greičiau kaltinimas lietuviams patogiu prisitaikymu, neprisiimant jokios atsakomybės už režimo nusikaltimus, kuriuos darant jie prisidėjo.

Baigiant norisi paliesti dar keletą klausimų. Nemenką problemą kelia oficialiųjų pasisakymų ir straipsnių, kuriuose būdavo teisingai ideologiškai sudėliojami akcentai, naudojimas tyrimuose. Jais remiantis labai lengva įrodyti, jog vienas ar kitas autorius arba kūrėjas buvo lojalus sovietiniam režimui, buvo jo giriamas, kad oficiali kritika jame išskaitė teisingą klasių kovos, istorinės praeities, lenininio partiškumo principų panaudojimą. Tačiau kiek tokie teiginiai atskleidžia, o kiek uždengia tiesą? Bent jau atsiminimuose dažnai sakoma, kad tokiomis kalbomis siekta apsaugoti ar nuslėpti nuo

valdančiųjų kūrėjo pažiūras arba tikrąją kūrinio prasmę. Tačiau net ir atmetant tokias mintis kaip bandymus pa(si)teisinti, faktas, jog oficialios kalbos visų pirma buvo labiau ritualinės, verstų į jas žiūrėti atsargiau. Visgi praeities supratimui svarbesnės atrodo egzistavusios praktikos, o ne ritualinės mantros. Tai nereiškia, kad šios visiškai nesvarbios, – jų nebuvimas rodo, kad rašytojas iš tiesų vengė atiduoti ideologinę duoklę. Tačiau pernelyg akcentuoti ideologinių vertinimų (teigiamų ar neigiamų) svarbos nereikėtų – juk neretai tokių burtažodžių griebtasi pridengiant asmeninius motyvus (užtenka prisiminti tikrąsias Vytauto Kubiliaus puolimo 1972 m. priežastis). Iš esmės sunkiausiai atremiami ideologiniai argumentai dažnai buvo ginklas ginantis ar puolant, bet ne ideologija ir ideologiškumas buvo tikslas. Todėl neretai tokių pasisakymų citavimas nieko neįrodo, išskyrus rašančiojo poziciją.

Recenzuojamoje monografijoje labiau linkstama prie vadinamosios didžiosios literatūros. Todėl knygoje tik tarp kitko paminima, jog ankstyvojo sovietmečio literatūra buvo iš esmės populiarioji literatūra – nesudėtingi, lengvai suprantami kūriniai, skirti darbo žmonėms ir turintys formuoti jų pažiūras (p. 103). Bet ar tai tinka tik stalininiam laikotarpiui? Net ir žvelgiant ganėtinai paviršutiniškai atrodo, jog popkultūra, nors ir besiskirianti nuo vakarietiškosios, buvo itin svarbi visą sovietmetį.

Popkultūros supratimas atrodo būtinas norint išsiaiškinti, koks gi buvo literatūros poveikis visuomenei. Juk, kad ir koks geras rašytojas Saulius Tomas Kondrotas, jo poveikis visuomenei tikrai menkesnis nei, pavyzdžiui, gerokai mažiau vertinamo Alfonso Bieliausko. Užtenka pasižiūrėti į atitinkamo mergaičių vardo bumą pasirodžius jo romanui „Mes dar susitiksim, Vilma“. Po ranka turiu Lazdijų rajono civilinės metrikacijos duomenis. 1941–1964 m.

Vilmos vardo tarp dešimties populiariausių niekada nebuvo. Romanas pasirodė 1962 m., 1964 m. išėjo antras leidimas, o 1965 m. šis vardas pagal populiarumą jau buvo šeštas (17 mergaičių), 1966 m. – antras (22), toliau laikėsi antroje–trečioje vietoje (1972 ir 1974 m. buvo pirmas – gal lemia tai, kad 1971 m. pasirodė trečias leidimas), 1976 m. krito į ketvirtą vietą (10 vardų), 1977 m. jau buvo dešimtoje (7 vardai), 1978 m. dar kartą šovė į antrą vietą (17 vardų – tai gali

būti susiję su bene penktu romano leidimu tais metais), o 1979 m. iš dešimtuko išnyko. Nors vien iš tokios statistikos literatūros įtakos visuomenei nenustatysi, tam tikras literatūros ir visuomenės santykių tendencijas ji rodo. Turbūt norint ištirti literatūros lauko poveikį visuomenei diegiant ar palaidant vertybes populiarioji literatūra gali būti svarbesnė nei didžioji. Tačiau literatūros ir visuomenės santykis sovietmečiu dar tik laukia tyrinėtojų.

Nuorodos

¹ V. Klumbys, „Veržiantis iš politizavimo narvo“, *Knygų aidai*, Nr. 2, 2016, p. 8–11.

² R. Kmita (sud.), *Nevienareikšmės situacijos: pokalbiai apie sovietmečio literatūros lauką*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 566 p.

³ *Rašytojas pokario metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 238–243.

⁴ A. Tyla, „Iš Vilniaus studentų gyvenimo: 1956 metai“, *Lietuvos istorijos metraštis. 2001-1*, 2002, p. 177–184.

⁵ N. Putinaitė, *Štaurės Atėnų tremtiniai: Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai, 2004, 239 p.

⁶ A. Etzioni, *A Comparative Analysis of Complex Organizations: On Power, Involvement and Their Correlates*, Revised and Enlarged Edition, New York: The Free Press, 1975, p. 9–10.

Valdemaras Klumbys

LGGRTC darbuotojų vizitas į Rusijos Federaciją

2017 m. rugpjūčio 2–12 d. Lietuvos generalinio konsulo Sankt Peterburge Dainiaus Numgaudžio kvietimu į Rusijos Federaciją vyko 8 žmonių delegacija. Joje dalyvavo Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė, Memorialinio departamento direktorė Gintarė Jakubonienė, Memorialinio departamento direktoriaus pavaduotojas Eugenijus Peikštenis, Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vedėja Violeta Kolonaitienė, Atminimo programų skyriaus vyresnysis

istorikas Benas Navakauskas. Kartu vyko Bažnytinio paveldo muziejaus direktorė Sigita Maslauskaitė-Mažylienė, dailininkas Saulius Mažylis. Jie dalyvavo kasmetinėje 1936–1938 m. Didžiojo teroro aukoms atminti skirtoje Atminimo dienų programoje Karelijos Respublikoje ir Solovkų salose (Archangelsko sr.) ir atminimo lentos palaimintajam arkivyskupui Teofilui Matulioniui atidengimo ceremonijoje Sankt Peterburge.

Rugpjūčio 5 d. delegacija dalyvavo Josifo Stalino teroro aukų pagerbimo ceremonijoje Sandarmoche. XX a. 4-ajame dešimtmetyje

Delegacijos iš Lietuvos, Karelijos lietuvių bendruomenės nariai ir Lietuvos generalinis konsulas Sankt Peterburge Dainius Numgaudis (penktas iš dešinės) prie 2008 m. LGGRTC atidengto paminklo lietuvių aukoms Sandarmoche atminti

Sandarmocho giraitėje palaidota daugiau nei 7 tūkst. NKVD sušaudytų žmonių. Nuo 1997 m. „Memorialo“ organizacijos pastangomis 7,5 ha miško plote rastos 236 masinės kapavietės. Dabar čia pastatyta apie 360 atminimo ženklų ir paminklų. Šiomet Sandarmoche buvo minimas memorialo įkūrimo dvidešimtmetis ir Didžiojo teroro aštuoniasdešimtmetis (Rusijos istoriografijoje Didžiojo teroro pradžia dažniausiai laikoma 1937 m. liepa), taip pat išreikštas palaikymas šiuo metu įkalintam Jurijui Dimitrijevui, vienam Karelijos „Memorialo“ steigėjų ir kasinėjimų Sandarmoche iniciatorių. Renginiuose dalyvavo 8 valstybių diplomatai, tarp jų Lietuvos (D. Numgaudis), Lenkijos (Andrzej Chodkiewicz) ir JAV (Thomas Leary) generaliniai konsulai Sankt Peterburge, taip pat mokslininkų delegacijos iš Lenkijos (Instytut Pamięnci Narodowej), Vokietijos (Bundesstiftung zur Aufarbeitung der

SED-Diktatur) ir kitų šalių. Renginių metu LGGRTC darbuotojai susitiko su Karelijos lietuvių bendruomene, dalyvavo apskritojo stalo diskusijose su renginių organizatoriais ir svečiais. Taip pat vyko į ekskursiją prie Baltijos ir Baltosios jūrų (Belomoro) kanalo šliužų Poveneco kaime, lankėsi Medvežjegorsko rajono muziejuje (jame įrengta Belbaltlago istorijos ekspozicija) ir Nacionaliniame Karelijos muziejuje Petrozavodske.

Rugpjūčio 6–8 d. delegacija vyko į Didžiąją Solovkų salą, kur dalyvavo Solovkų lagerio ir kalėjimo aukų pagerbimo ceremonijose memorialiniame komplekse – Atminimo alėjoje ir gyvenvietės kapinėse. Taip pat vyko į Sankt Peterburgo „Memorialo“ direktorės Irinos Fligės surengtus žygius į buvusį Solovkų lagerio kardomąjį izoliatorių ant Sekirnaja kalvos, 1923–1925 m. veikusį lagerio punktą Savatijaus vienuolyne, dalyvavo ekskursijoje, kurioje susipažino

Belomoro kanalą tiesiusių Belbaltlago kalinių barako interjero ekspozicija Medvežjegorsko rajono muziejuje

Prie atminimo lentos palaimintajam arkivyskupui Teofilui Matulioniu Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje Sankt Peterburge stovi (iš kairės): LGGRTC Memorialinio meno ir ekspertizės skyriaus vedėja Violeta Kolonaitienė, LGGRTC Memorialinio departamento direktoriaus pavaduotojas Eugenijus Peikštenis, LGGRTC Memorialinio departamento direktorė Gintarė Jakubonienė, LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė ir Lietuvos generalinis konsulas Sankt Peterburge Dainius Numgaudis

su Solovkų gyvenvietės lagerinio periodo istorija ir paveldu, apžiūrėjo Solovkų valstybinio istorijos-architektūros ir gamtinio muziejaus-rezervato ekspoziciją „Solovkų lageriai ir kalėjimas 1920–1939“. Muziejui buvo perduoti leidiniai apie palaimintą arkivyskupą T. Matulionį, 1930–1932 m. kalintą Solovkų lageryje, Anzero saloje. Tikėtina, kad atnaujinant muziejaus ekspoziciją bus pristatyta ir T. Matulionio biografija.

Rugpjūčio 10 d. Sankt Peterburgo Švč. Jėzaus Širdies bažnyčioje buvo atidengta atminimo lenta arkivyskupui T. Matulioniu. Jis 1910–1929 m. buvo šios bažnyčios statybos

darbų organizatorius ir parapijos klebonas. 1937 m. bažnyčia buvo uždaryta, joje įrengtas keturių aukštų bendrabutis. 2003 m. pastatas grąžintas bažnyčiai. 2011 m. pradėti bažnyčios restauravimo darbai. Šv. Mišios laikomos požemyje esančioje koplyčioje, čia pritvirtinta ir atminimo lenta T. Matulioniu. Pabaigus rekonstrukciją ji bus perkelta prie centrinių durų. Cereemonijoje kartu su delegacija iš Lietuvos dalyvavo Sankt Peterburgo lietuvių bendruomenė, generalinis konsulas D. Numgaudis ir kiti konsulato darbuotojai, ilgametė Ermitažo darbuotoja Nijolė Masiulionytė ir moterų ansamblis „Neringa“.

Benas Navakauskas

Atidengtas atminimo ženklas Dauguose

2017 m. liepos 13 d. Alytaus rajone, Daugų miestelio Turgaus aikštėje, iškilmingai atidengtas atminimo ženklas, skirtas 1945–1951 m. šioje aikštėje niekintiems žuvusiems Dainavos apygardos Dzūkų ir Merkio (nuo 1947 m. rugsėjo 25 d. Kazimieraičio) rinktinių partizanams atminti. Iškilnėse dalyvavo Alytaus rajono savivaldybės meras Algirdas Vrubliauskas, Alytaus rajono savivaldybės

administracijos direktorė Jolanta Kručkauskaitė, Lietuvos Respublikos Seimo narys Laurynas Kasčiūnas, Vasario 16-osios akto suradėjas prof. Liudas Mažylis, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė, LGGRTC darbuotojai, įvairių įstaigų, įmonių vadovai ir kiti garbūs svečiai.

Atminimo ženklo atidengimo ceremonija Daugų miestelio Turgaus aikštėje. Paminklą šventina monsinjoras Juozapas Dabravolskas

Šis atminimo ženklas pastatytas Kultūros klubo „Kitaip“ vadovo Roberto Ožalinsko iniciatyva bendradarbiaujant su LGGRTC.

Iškilmių metu pagerbti pokario metais Turgaus aikštėje niekinti partizanai, perskaityti jų vardai ir pavardės. Atminimo ženklą pašventino monsinjoras Juozapas Dabravolskas.

Dalia Urbonienė

Dalios Grinkevičiūtės 90-osios gimimo metinės

2017 m. gegužės 27 d. Laukuvoje (Šilalės r.) buvo minimos tremtinės, politinės kalinės, gydytojos, rašytojos ir atsiminimų „Lietuviai prie Laptevų jūros“ autorės Dalios Grinkevičiūtės 90-osios gimimo metinės.

Minėjimas prasidėjo Laukuvos Šv. Kryžiaus Atradimo bažnyčioje aukojamomis šv. Mišiomis už D. Grinkevičiūtę, jos artimuosius, visus žuvusiuosius tremtyje ir kovoje už Lietuvos laisvę. Šv. Mišias laikė Pa-

nevėžio vyskupijos vyskupas emeritas Jonas Kauneckas ir Telšių vyskupas Jonas Boruta.

Po šv. Mišių minėjimo dalyviai buvo pakviesti prie namo, kuriame nuo 1974 iki 1987 m. gyveno D. Grinkevičiūtė. Čia buvo laikinai įrengta ekspozicija ir LGGRTC informacinis stendas. Jame (lietuvių ir anglų k.) buvo išsamiai pristatyta D. Grinkevičiūtės biografija, kurią papildė istorinės ir šių dienų fotografijos ir dokumentų, leidinių,

Prie LGGRTC informacinio stendo (iš kairės) stovi: LGGRTC Memorialinio departamento direktoriaus pavaduotojas Eugenijus Peikštenis, LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė, LGGRTC Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Ramunė Driaučiūnaitė, LGGRTC Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis istorikas dr. Marius Ėmužis

Panevėžio vyskupijos vyskupas emeritas Jonas Kauneckas šventina kryžius, skirtus 1941–1953 m. Laukuvos valsčiaus tremtiniam atminti

rankraščių faksimilės. Susipažinus su ekspozicijomis, buvo šventinami 1941–1953 m. Laukuvos valsčiaus tremtinių atminimui skirti atstatyti kryžiai.

Po ceremonijos visi rinkosi į Laukuvos kultūros namus, kur vyko konferencija. Joje pranešimus apie tremtį ir pačią D. Grinkevičiūtę skaitė Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) generalinė direktorė Teresė Birutė Buraus-

kaitė, LGGRTC Specialiųjų tyrimų skyriaus vyriausiasis istorikas dr. Marius Ėmužis, Lietuvos literatūros ir tautosakos instituto (LLTI) bibliotekos Rankraštyno skyriaus vedėjas Virginijus Gasiliūnas, LLTI Šiuolaikinės literatūros skyriaus mokslo darbuotoja dr. Gintarė Bernotienė, Laptevų jūros tremtinių brolijos „Lapteviečiai“ pirmininkas Jonas Markauskas, grafikė Viktorija Daniliauskaitė ir vertėja Vytenė Muschik.

Ramunė Driaučiūnaitė

Vilko vaikų takais: pažintinė ekskursija po buvusią Rytų Prūsiją

2017 m. rugpjūčio 2–4 d. Lietuvos garbės konsulas Vokietijos Federacinės Respublikos Badeno-Viurtembergo federalinėje žemėje baronas prof. dr. Volfgangas Hermanas fon Štetenas (Wolfgang Hermann Frhr. von Stetten) ir vokiečių bendrija „Edelweiss-Wolfskinder“ suorganizavo pažintinę ekskursiją į buvusią Rytų Prūsijos teritoriją (dab. Kaliningrado sritis, Rusijos Federacija).

Po Antrojo pasaulinio karo iš šios teritorijos į Lietuvą atklydo tūkstančiai beglobių vaikų, kuriuos ilgainiui imta vadinti vilko vaikais. Šie vaikai Lietuvoje rado prieglobstį, tapo Lietuvos piliečiais. Lietuvai atkūrus nepriklausomybę susibūrė į bendriją, kuri šiuo metu vienija 53 vilko vaiko dalią patyrusius asmenis. Kelionės metu buvo lankomos bendrijos „Edelweiss-Wolfskinder“ narių gimtosios vietos. Pažintinėje kelionėje dalyvauti buvo pakviestos ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Ramunė Driaučiūnaitė ir LGGRTC Fondų apskaitos skyriaus vyriausioji specialistė Lina Šlapelytė. 2016 m. jos parengė kilnojamąją parodą „Vilko vaikai: duonos keliu iš Rytų Prūsijos į Lietuvą 1945–1948“.

2017 m. rugpjūčio 1 d. iš Vilniaus autobusų stoties išvykome į Klaipėdą. Ten susipažinome su ekskursijos dalyviais, juos lydintiais artimaisiais. Buvo pristatyta kelionės programa. Į kelionę vyko Lietuvos garbės konsulas Vokietijos Federacinės Respublikos Badeno-Viurtembergo federalinėje žemėje baronas prof. dr. V. Hermanas fon Štetenas, jo padejėjas Vaidotas Vabalas, bendrijos „Edelweiss-Wolfskinder“ vadovė Alfreda

Kažukauskienė (Luise Quitsch), kilusi iš Švesternhofo (vok. *Schwesternhof*), Bronius Berenta (Manfred Berendt), kilęs iš Karaliaučiaus (vok. *Königsberg*), kartu su žmona Gražina Berentienė, Irena Bružienė (Gesela Launert), kilusi iš Labguvos (vok. *Labiau*), Valerija Čepienė (Waltraut Mint), kilusi iš Ylavos (vok. *Preußisch Eylau*), Kostas Galinaitis (Horst Fischer), kilęs iš Mėtežerynų (vok. *Friedrichsdorf*) kaimo netoli Vėluvos (vok. *Wehlau*), Alfredas Gronebergas, kilęs iš Karaliaučiaus (vok. *Königsberg*), Hansas Gerhardas Heinrichas, kilęs iš Gros Gujos kaimo (vok. *Gross Guja*) netoli Unguros (vok. *Angerburg*), kartu su žmona Elena Heinrich, Tauragės skyriaus vadovė ir vilko vaiko Aniceto Mačiulskio (Harz Gladstein) žmona Stefanija Mačiulskienė, Ella Karin Matimaitienė (Ella Karin Macik), kilusi iš Gastų (vok. *Heinrichswalde*), Elena Mikavičienė (Hannelore Schulz), kilusi iš Karaliaučiaus (vok. *Königsberg*), Kazimiera Giziela Navauskienė (Gisela Hildegard Unterspann), kilusi iš Karaliaučiaus (vok. *Königsberg*), kartu su dukra Milda Varaniene, Jonas Nideris (Hans Nieder), kilęs iš Girdavos (vok. *Girdauen*), kartu su žmona Ale Nideriene, Elena Rimkienė (Gislinde Luttkus), kilusi iš Mažosios Marienvaldės (vok. *Klein Marienwalde*) kaimo, Pakalnės apskrities (vok. *Kreis Elchniederung*), Erna Schneider, kilusi iš Gumbinės (vok. *Gumbinen*), Elfrida Ščiukienė (Elfriede Müller), kilusi iš Stalupėnų (vok. *Stallupöhnen*), Volfgangas Noimanas (Wolfgang Neumann), kilęs iš Karaliaučiaus (vok. *Königsberg*). Visus mus savo autobusu „Neoplan“ vežė vairuotojas Darius Štabokas iš Kelmės rajono.

2017 m. rugpjūčio 2 d. iš Klaipėdos per Kuršių neriją išvykome į Kaliningrado sritį. Ekskursijos dalyvius Karaliaučiuje (vok. *Königsberg*, dab. Kaliningradas) pasitiko Baltijos federalinio I. Kanto universiteto istorijos mokslų daktaras, docentas Ilja Dementjevas. Jis surengė ekskursiją po miestą, supažindino su svarbiausiais istorijos faktais, žymiais architektūros paminklais, pasaulinį pripažinimą pelniusiais mokslo ir kultūros veikėjais, kilusiais iš Rytų Prū-

sijos. Daug kalbėta apie tai, kaip šį kraštą pakeitė politinė situacija po Antrojo pasaulinio karo, kai ši teritorija atiteko Sovietų Sąjungai. Vienas išpūdingiausių aplankyto paminklų, kuris išliko iki šių dienų, – XIII a. pabaigoje statyta Judyčių (vok. *Juditten Kirchen*) bažnyčia. Iš pradžių ji buvo katalikų, nuo XVI a. – evangelikų, o nuo 1985 m. – Šv. Nikolajaus cerkvė.

2017 m. rugpjūčio 3 d. pirmoje dienos pusėje lankėmės Naujuose Kuršiuose (vok.

Pažintinės ekskursijos dalyviai kurortiniame Baltijos pajūrio mieste Naujuose Kuršiuose

Susitikimas su Vokietijos Federacinės Respublikos konsulato Kaliningrade kancleriu Maksu Miuleriu

Neukuhren, dab. Pionierskas) ir Raušiuose (vok. *Rauschen*, dab. Svetlogorskas). Tai Baltijos jūros pakrantėje išsikūrę miestai. Į šias vietas su savo šeimomis poilsiauti vykdavo Rytų Prūsijos gyventojai, gyvenantys atokiau nuo jūros. Sugrįžę į Kaliningrado miestą, susitikome su Vokietijos Federacinės Respublikos konsulato Kaliningrado srityje kancleriu Maksu Miuleriu (Max Müller). Paskui vykome į Kaliningrado miesto kvartalus, kurie per Antrąjį pasaulinį karą buvo mažiausiai subombarduoti. Stabtelėjome prie namų, kuriuose gyveno vilko vaiko dalį patyrusių asmenų šeimos. Vakare lankėme miesto simbolį – architektūros ir istorijos paminklą – Karaliaučiaus (dab. Kaliningrado) katedrą, statytą 1333–1380 m., klausėmės vargonų muzikos koncerto.

2017 m. rugpjūčio 4 d. iš Kaliningrado miesto išvykome į Vėluvos (vok. *Wehlau*, dab. Znamenskas), Įsručio (vok. *Insterburg*, dab. Černiachovskis) ir Tilžės (vok. *Tilsit*, dab. Sovietskas) vietas. Įspūdį paliko Vėluvos Šv. Jokūbo bažnyčia, vienintelė išlikusi iš senamiesčio, kuris anuomet buvo tankiai apstatytas. Šiuo metu ji uždaryta ir nenaudojama. Įsruityje pamatėme 1902 m. pastatytą Šv. Brunono katalikų bažnyčią, kuri po karo buvo paversta filharmonija, vėliau restauruota, 1993 m. perduota katalikams, 1898 m. vokiečių statytą vandens bokštą ir centrinę Lenino gatvę, buvusią Hindenburgstrasse. Pervažiaavę karalienės Luizos tiltą (vok. *Königin-Luise-Brücke*) per Nemuną, įvažiuome į Lietuvos Respublikos teritoriją. Mikytuose (Pagėgių sav.), prie paminklinio kryžiaus,

Pažintinės ekskursijos dalyviai prie apleistos Šv. Jokūbo evangelikų liuteronų bažnyčios Vėluvoje

Ekskursijos dalyviai prie paminklinio kryžiaus, skirto nužudytiems ir nuo bado mirusiems Rytų Prūsijos gyventojams atminti

skirto nužudytiems ir nuo bado mirusiems Rytų Prūsijos gyventojams atminti, surengta šių aukų pagerbimo ceremonija. Sugiedoti Lietuvos Respublikos ir Vokietijos Federacinės Respublikos himnai. Žodį tarė Lietuvos garbės konsulas Vokietijos Federacinės Res-

publikos Badeno-Viurtembergo federalinėje žemėje baronas prof. dr. V. Hermanas fon Štetenas ir Lietuvos Respublikos Seimo narys Ričardas Juška.

Iš Mikytų sugrįžome į Klaipėdą. Iš autobusų stoties išvykome į Vilnių.

*Ramunė Driaučiuonaitė,
Lina Šlapelytė*

Konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ laureatų apdovanojimo renginys

Šių metų gegužės 5 d. Vilniuje vyko nacionalinio mokinių konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ laureatų apdo-

vanojimo renginys. Konkursas vyko jau 17-ą kartą, jame šiais metais dalyvavo 821 mokinys iš Lietuvos ir lietuviškų mokyklų

Konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ laureatai

užsienyje. Mokiniai konkursui siuntė įvairių meninių formų darbus: rašinius, eilėraščius, piešinius, rankdarbius, filmus, dainas ir kt. Apdovanojimo renginyje dalyvavo pirmų vietų nugalėtojai ir juos parengę mokytojai.

Renginio dieną, lydimi saulės ir geros nuotaikos, konkurso laimėtojai ir jų mokytojai apsilankė Genocido aukų muziejuje ir Lietuvos Respublikos Seime. Šventinės dienos kulminacija tapo apdovanojimo ren-

ginys Vilniaus mokytojų namų Svetainėje. Puikią nuotaiką dovanojo renginio vedėja aktorė Marcelė Sirgedienė ir kiti garbūs svečiai. Renginio dalyviams sveikinimo žodį tarė LGGRTC Genocido ir rezistencijos tyrimo departamento direktorius istorikas Arūnas Bubnys ir Pasipriešinimo okupaciniams režimams dalyvių ir nuo okupacijos nukentėjusių asmenų teisės ir reikalų komisijos pirmininkas buvęs tremtinys Juozas

Olekas. Europos Parlamento narės Laimos Andrikienės patarėjas Valdas Kilpys dešimčiai laureatų ir mokytojų įteikė kvietimus apsilankyti Europos Parlamente Strasbūre. LR švietimo ir mokslo ministerijos vyriausiasis specialistas Rimantas Jokimaitis pasidžiaugė mokinių pilietiškumu, istorijos jamžinimu darbais.

Prizinių vietų nugalėtojus sveikino ir rezistentas, politikas, kovotojas už laisvę, Lietuvos laisvės lygos įkūrėjas, daugelio knygų autoriaus anūkas istorikas Antanas Terleckas. Į apdovanojimo renginį atvyko Elena Bradūnaitė, poeto Kazio Bradūno dukra. Ji papasakojo apie savo gyvenimą svetur ir paragino mokinius gerbti ir mylėti savo tėvynę. 2017-ieji – K. Bradūno metai, todėl savo kalbą E. Bradūnaitė baigė būtent šio poeto eilėmis. Savo apsilankymu konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“

laureatus pagerbė ir Atkuriamojo Seimo pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis.

Renginyje netrūko ir muzikos. Susirinkusius dalyvius džiugino aktorius Giedrius Arbačiauskas dainos. Savo kūriniai atliko ir dainų konkurso laureatai. Vilniaus Barbaros Radvilaitės pagrindinės mokyklos mokiniai dainavo dainą „Atėjo vakaras“, Tauragės Versmės gimnazijos mokinės – „Tu man viena“, Alytaus r. Simno gimnazijos mokiniai – „Paklauskime savęs“.

Konkurso nugalėtojams ir jų mokytojams buvo įteikti diplomai, padėkos, konkurso partnerių ir rėmėjų įsteigtos dovanos. Lietuvos kariuomenės vado įsteigtas apdovanojimas atiteko Julijai Tiškutei iš Varėnos „Ąžuolo“ gimnazijos už darbą „Prisiminimai nuotraukose“ (mokytoja Virginija Samulevičienė). Lietuvos kariuomenės vado padėka skirta Žymantui Averkai iš Varėnos „Ąžuolo“

Konkurso „Lietuvos kovų už laisvę ir netekčių istorija“ laureatų apdovanojimo renginyje kalba Elena Bradūnaitė

gimnazijos už darbą „Partizanas girios glūdumoj“ (mokytoja Virginija Samulevičienė). Apdovanojimus įteikė Lietuvos kariuomenės vado atstovas spaudai majoras Mindaugas Neimontas.

Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamento prie Krašto apsaugos ministerijos įsteigtas Pilietinio aktyvumo skatinimo prizas skirtas Gabrielai Macuk, Gabrielai Pavtel, Rafal Paškevič iš Vilniaus r. Kyviškių

pagrindinės mokyklos už darbą „Asmens laisvės ir draudimai Sovietų Sąjungoje: partizano Bronio Eivos dukros Rūtos Eivaitės gyvenimo istorija (1944–2011)“ (mokytojos Eleonora Mialdun ir Ilona Ewa Lewandowska). Apdovanojimą įteikė Mobilizacijos ir pilietinio pasipriešinimo departamento prie Krašto apsaugos ministerijos Pilietinio pasipriešinimo skyriaus vedėja Audronė Kaladžinskienė.

Raimonda Steiblytė

Renginiai Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse

Balandžio 6 d. Ugdymo plėtotės centras Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse (toliau – Tuskulėnų memorialinis kompleksas) suorganizavo renginį „Menų dūzgės: mokinių mokymosi edukacinėse aplinkose galimybės“. Mokyklų atstovai buvo supažindinti su muziejine ekspozicija „Tuskulėnų dvaro paslaptys“. Jie, savarankiškai susipažinę su ekspozicijos medžiaga, ieškojo atsakymų į anketoje pateiktus klausimus. Atlikę užduotis aptarinėjo išspūdžius, patirtus muziejuje. Taip pat turėjo galimybę susipažinti su muziejuje vykdoma edukacine

veikla ir išbandyti edukacinį žaidimą „Sovietinis inkubatorius“.

Balandžio 22–23 d. Tuskulėnų memorialinio komplekso koplyčia-kolumbariumas dalyvavo atviros architektūros savaitgalyje „Open House Vilnius 2017“. Renginio gidai-savanoriai susirinkusiems vilniečiams ir miesto svečiams pristatė unikalaus statinio istoriją. Šeštadienį Konferencijų salėje, skambant kanklių ir fleitos garsams, buvo skaitomi KGB kalėjime kalėjusių, kankintų ir Tuskulėnų dvaro teritorijoje užkastų žmonių laišakai. Renginyje apsilankė 336 lankytojai.

Akimirka iš renginio „Menų dūzgės: mokinių mokymosi edukacinėse aplinkose galimybės“

„Open House Vilnius 2017“ ekskursijos dalyviai klausosi gidės pasakojimo apie Tuskulėnų memorialinį kompleksą

Gegužės 11 d. Tuskulėnų memorialinio komplekso Konferencijų salėje vyko Severino Vaitiekiaus knygos „Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antrojoje pusėje“ pristatymas. Sveikinimo žodį tarė Valstybės saugumo departamento direktorius Darius Jauniškis ir Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro (toliau – LGGRTC) generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė. Knygos pristatyme dalyvavo knygos autorius S. Vaitiekus, istorikė Ingrida Jakubavičienė ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto dėstytojas dr. Norbertas Černiauskas. Po knygos pristatymo visi buvo kviečiami pokalbio prie kavos puodelio. Pristatyme dalyvavo 63 žmonės.

Gegužės 18-ąją, minint Tarptautinę muziejų dieną, Tuskulėnų memorialiniame komplekse vyko atvirų durų diena. Lankytojai galėjo nemokamai apžiūrėti ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“ ir apsilankyti Vytauto Didžiojo karo muziejaus kilnojamojoje parodoje „Tas laisvės nevertas, kas negina jos“.

Gegužės 20 d. Tuskulėnų memorialinis kompleksas dalyvavo tarptautinėje akcijoje „Muziejų naktis 2017“. Beveik iki pat vidurnakčio lankytojai turėjo galimybę nemokamai apžiūrėti muziejinę ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, apsilankyti kopyčioje-kolumbariume, susipažinti su unikalia Inos Skardžiūtės-Kozel instaliacija

Akimirka iš Severino Vaitiekaus knygos „Lietuvos žvalgyba XX a. viduryje ir antrojoje pusėje“ pristatymo. Kalba Valstybės saugumo departamento direktorius Darius Jauniškis

„Karo nuotaka – našlė“ ir pamatyti Vytauto Didžiojo karo muziejaus kilnojimąją parodą „Tas laisvės nevertas, kas negina jos“. Taip pat

visi norintieji galėjo dalyvauti režisieriaus Audriaus Juzėno vaidybinio filmo „Ekskursantė“ peržiūroje. Renginių programą užbai-

„Muziejų nakties 2017“ ekskursija po Tuskulėnų memorialinį kompleksą

gė naktinė ekskursija, kurios metu lankytojai, laikydami uždegtas žvakes rankose, klausėsi gidės pasakojimo apie Tuskulėnų memorialinį kompleksą. Vėliau žvakės buvo padėtos koplyčioje-kolumbariume, kur palaidotos 1944–1947 m. sovietinių represijų aukos. Tuskulėnų memorialiniame komplekse apsilankė 170 lankytojų.

Birželio 8 d. Tuskulėnų memorialinio komplekso Konferencijų salėje vyko Rimanto Kuprio knygos „Saugoti amžiams: mūsų šeimos tremties istorija“ pristatymas. Ši knyga – tai tikras liudijimas apie 1941 m. tremtinius, jų iškentėtus vargus ir patirtas kančias. Tai pasakojimas apie žmones, išlikusius net ir tokiomis baisiomis sąlygomis, apie Tėvynės meilę ir begalinį troškimą grįžti namo, į Lietuvą.

Sveikinimo žodį tarė LGGRTC generalinė direktorė Teresė Birutė Burauskaitė. Knygos pristatyme dalyvavo knygos autorius, 1941 m. tremtinys R. Kuprys, Genocido aukų muziejaus Istorijos skyriaus vedėja Ramunė Driaučiuonaitė ir LGGRTC vyriausioji viešųjų ryšių specialistė Monika Kareniauskaitė.

Renginiui pasibaigus visi norintieji galėjo gauti autoriaus autografą. Pristatyme apsilankė 42 žmonės.

Birželio 14-ąją ir 15-ąją, minint Gedulo ir vilties bei Okupacijos ir genocido dienas, Tuskulėnų memorialiniame komplekse vyko atvirų durų dienos. Lankytojai galėjo nemokamai apžiūrėti nuolatinę muziejinę ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos

Kalba knygos „Saugoti amžiams: mūsų šeimos tremties istorija“ autorius Rimantas Kuprys

Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopos kariai pagerbia Tuskulėnų aukas koplyčioje-kolumbariume

fotodokumentinę parodą „Lietuviškoji leidyba Vakarų Europoje 1945–1952 m.“ ir apsilankyti koplyčioje-kolumbariume“. Birželio 14-ąją, minint Lietuvos gyventojų pirmųjų masinių trėmimų ir žudynių metines, Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopos kariai koplyčioje-kolumbariume pagerbė sovietinio totalitarinio režimo aukas ir padėjo gėlių vainiką.

Rugpjūčio 23-iają, minint Europos dieną stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti ir Baltijos kelio dieną, Tuskulėnų rimties parko memorialiniame komplekse vyko atvirų durų diena. Lankytojai galėjo nemokamai apžiūrėti ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos fotodokumentinę parodą „Baltijos kelias – kelias į nepriklausomybę“. Tą dieną Tuskulėnų memorialiniame komplekse apsilankė 36 lankytojai.

Rugsėjo 13 d. festivalio „Ne-miegantys rajonai“ organizatoriai Vilniaus miesto gyventojus ir svečius kvietė į Tuskulėnų memorialinio komplekso erdvę po atviru dangumi. Festivalio svečiai galėjo pamatyti režisieriaus Audriaus Stonio dokumentinį filmą „Moteris ir ledynas“ (2016 m.). Filmo peržiūroje dalyvavo daugiau nei 230 lankytojų.

Akimirka iš režisieriaus Audriaus Stonio filmo „Moteris ir ledynas“ peržiūros

Sovietinio totalitarinio režimo aukų pagerbimo ceremonija koplyčioje-kolumbariume

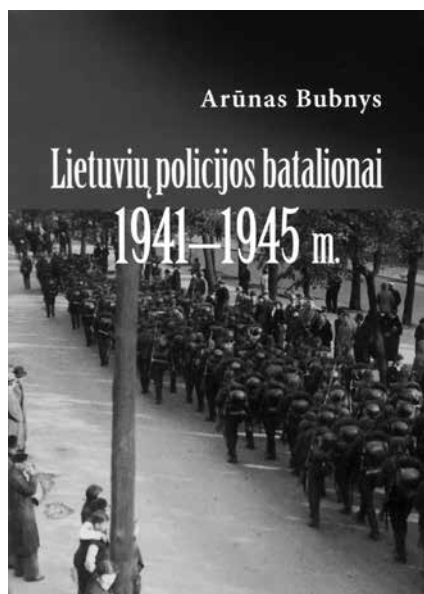
Rugsėjo 23-iają, minint Lietuvos žydų genocido aukų atminimo dieną, Tuskulėnų memorialiniame komplekse vyko atvirų durų diena. Lankytojai galėjo nemokamai apžiūrėti muziejinę ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“.

Rugsėjo 28 d. Tuskulėnų memorialiniame komplekse buvo minima Tuskulėnų aukų atminimo diena. Koplyčioje-kolumbariume buvo pagerbtos Tuskulėnų aukos, Lietuvos kariuomenės Garbės sargybos kuopos kariai padėjo gėlių vainiką. Minėjimo dalyviams muzikinį kūrinį atliko fleitininkė Meda

Petkauskaitė. Vėliau Tuskulėnų memorialiniame komplekse buvo skaitomi Tuskulėnų aukų rašyti prisiminimai artimiesiems. Pasibaigus oficialiai minėjimo daliai svečiai žiūrėjo Vytauto Damaševičiaus ir Juozo Matonio dokumentinį filmą „Tuskulėnų paslaptis“, apžiūrėjo ekspoziciją „Tuskulėnų dvaro paslaptys“ ir apsilankė Valstybinio Vilniaus Gaono žydų muziejaus surengtoje kilnojamojoje parodoje „Vilniaus geto afišos“. Tuskulėnų memorialiniame komplekse apsilankė 90 lankytojų.

Beata Stanevičienė

Arūnas Bubnys, *Lietuvių policijos batalionai 1941–1945 m.*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017, 328 p., iliustr.

Nacių okupacijos metais (1941–1944 m.) buvo suformuoti ne mažiau kaip 26 lietuvių policijos batalionai. Juose per visą okupacijos laikotarpį tarnavo keliolika tūkstančių lietuvių karių (policininkų).

Per pirmąją sovietinę okupaciją bolševikai vykdė masines Lietuvos gyventojų represijas, todėl lietuviai suvokė bolševizmą kaip pagrindinį priešą ir iš pradžių noriai stojo į formuojamus policijos batalionus kovoti su sovietais ir bolševikais. 1941 ir 1942 m. pradžioje stojimas į policijos batalionus daugiausia buvo savanoriškas, vėliau lietuvių policijos batalionai buvo suformuoti daugiausia mobilizacijos būdu.

Iki pat karo pabaigos policijos batalionai išliko gausiausia ir pastoviausia lietuviška karine-policine formuote, dažniausiai vykdydžiusia vokiečių užnugario apsaugos (geležinkelių, tiltų, gamyklų, karinių sandėlių,

karo belaisvių stovyklų) funkciją ir kovojusia su sovietiniais partizanais. Dalį (ne mažiau kaip 10) lietuvių policijos batalionų arba jų padalinių (kuopų ir būrių) naciai panaudojo Holokaustui ir karo nusikaltimams vykdyti.

Karo pabaigoje buvę lietuvių policijos batalionų kariai pateko į sąjungininkų (Jungtinių Amerikos Valstijų, Didžiosios Britanijos, Prancūzijos ir SSRS) nelaisvę. Anglosaksų nelaisvėje atsidūrę buvę lietuvių kariai greitai išėjo į laisvę ir vėliau emigravo į JAV, Australiją, kitas šalis, o pakliuvusieji į nelaisvę sovietams buvo nuteisti įvairiomis bausmėmis ir įkalinti lageriuose.

Juozas Banionis, *Lietuvos laisvinimas Vakaruose po Helsinkio akto. 1975–1994*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2017, 568 p., iliustr.

Lietuvos laisvės byla Vakaruose – viena naujausių lietuvių istoriografijos temų. Pirmuosius šios temos tyrimus knygos autorius

Juozas Banionis 2010 m. paskelbė monografijoje „Lietuvos laisvinimas Vakaruose 1940–1975 metais“, kurioje nušviečiamas Lietuvos laisvinimo sąjūdžio Vakaruose kilimas ir jo raida iki Helsinkio susitikimo. Tolesni nagrinėjamos temos tyrimai apibendrinti šioje monografijoje. Joje atskleidžiamas Lietuvos laisvinimo procesas iki Lietuvos Nepriklausomybės įtvirtinimo. Tai yra pirmas bandymas aprėpti ir apibendrinti visų pagrindinių Lietuvos laisvinimo procese dalyvavusių organizacijų – ALT, VLIK'o, PLB ir LLK – veiklą. Šis veikalas yra savotiškas autoriaus dar 2002 m. išleistos knygos „Lietuvos laisvės byla Vakaruose 1975–1990 m.“ papildymas. Jo turinys gerokai atnaujintas pastaruoju metu Lietuvos archyvus pasiekusiais dokumentais ir didžiųjų bibliotekų fondus praturtinta lietuvių išėivijos periodika.

Knygoje, remiantis šaltiniais ir moksline literatūra, siekiama pagrįsti tezę, kad Lietuvos laisvinimo akcija, kilusi Vakaruose iškart po sovietų okupacijos 1940 m., ilgainiui išaugo į Lietuvos laisvinimo sąjūdį ir gyvavo po Helsinkio susitikimo iki Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo ir jos įtvirtinimo. Jo dalyviai – svarbiausios laisvosios lietuvių politinė veikla užsiimančios organizacijos, t. y. ALT, VLIK'as, PLB ir LLK. Visas Lietuvos laisvinimo procesas tiriamas atsižvelgiant į besikeičiančias tarptautines aplinkybes, fiksuojami svarbūs laisvosios lietuvių or-

ganizacijų politinės veiklos faktai, rodantys nepalaužiamą jų siekį išlaikyti Lietuvos laisvės bylą tarptautinėje plotmėje. Kitaip tariant, leidinyje atskleidžiama Lietuvos laisvės bylos Vakaruose istorinė raida po 1975 m., o nagrinėjamo laikotarpio ribos – nuo Helsinkio akto pasirašymo iki Nepriklausomybės paskelbimo ir Lietuvos valstybės įtvirtinimo tarptautiniu mastu.

Siekiant užsibrėžto tikslo, buvo keliami šie klausimai: 1) įvardijus pagrindines Lietuvos laisvinimo sąjūdžio Vakaruose lietuvių organizacijas (politinius veiksnius) – ALT, VLIK, PLB, – nužymėti jų politinės veiklos raidą po 1975 m., pasirašius Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijos baigiamąjį aktą; (LLK, tapus simboline organizacija, jo veikla atspindima per reiškiamąi PETA, o svarbi LDT veikla siejasi su Tėvynės laisvinimo organizacijomis); 2) išryškinti reikšmingiausias kiekvienos iš nurodytų organizacijų Lietuvos laisvinimo veiklos apraiškas ir jų nuopelnus ginant Vakaruose Lietuvos laisvės bylą; 3) atskleisti Lietuvos laisvinimo dalyvių siekius; vienyti savo jėgas, liudijant Vakaruose gyvavus Lietuvos laisvinimo sąjūdį ir iškeliant pačių Lietuvos žmonių veiklos, siekiant Tėvynės laisvės ir nepriklausomybės, svarbą; 4) aptarti bendrus baltiečių išėivijos žygius laisvinant Baltijos kraštus ir lietuvių bendradarbiavimą egzilyje su kitomis tautomis.

2018 m. atmintinos datos ir sukaktys

SAUSIS

Prieš 50 metų, 1968 m. sausio 5 d., prasidėjo **Praho pavasaris** – istorinis bandymas demokratizuoti tuometinės Čekoslovakijos komunistinę sistemą.

Prieš 70 metų, 1948 m. sausio 6 d., Marijampolės aps. Veiverių vls. Pinciškių k. žuvo Tauro apygardos Kęstučio rinktinės vadas **Justinas Jasaitis-Naktis**, Maironio kuopos vadas **Jonas Ciplijauskas-Sakalas**, jo pavaduotojas **Juozas Bacevičius-Briedis** ir Geležinio Vilko rinktinės štabo viršininkas **Povilas Vanagas-Nemunas, Vylis**.

Sausio 13-oji – Laisvės gynėjų diena. 1991 m. sausio 13 d., sovietinei kariuomenei ir specialiesiems daliniams užimant Lietuvos televizijos bokštą bei Radijo ir televizijos pastatus, **žuvo 14 laisvės gynėjų**, dar beveik tūkstantis žmonių buvo sužeista ar kitaip nukentėjo.

Prieš 70 metų, 1948 m. sausio 16 d., Kėdainių aps. Ariogalos vls. Pagausančio k. žuvo Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės vadas **Juozas Čeponis (Ščepavičius)-Tauragis, Budrys**, jo pavaduotojas **Vincas Žitkauskas (Židkauskas)-Svajūnas, Ilguvis** ir rinktinės štabo ryšininkas **Antanas Mileris-Drąsutis**.

Prieš 100 metų, 1918 m. sausio 19 d., Kretingos aps. Palangoje gimė Žemaičių apygardos Šatrijos rinktinės vadas **Ignas Šapkūnas-Meisteris, Buržujus, Meistras** (žuvo 1949 m. balandžio 28 d. Kuršėnų aps. Tryškių vls. Birbiliškės miške).

Prieš 110 metų, 1908 m. sausio 27 d., Ukmergės aps. Žemaitkiemio vls. Juodžiūnų k. gimė Šiaurės Rytų Lietuvos (Karaliaus Mindaugo) partizanų srities štabo narys, Didžiosios Kovos apygardos vadas **Alfonsas Morkūnas-Plienas** (žuvo 1949 m. gruodžio 30 d. Ukmergės aps. Pabaisko vls. Juodkiškių k.).

Sausio 27-oji – Tarptautinė holokausto

aukų atminimo diena. 1945 m. sausio 27 d. Lenkijoje buvo išlaisvinta Aušvico (Osvencimo) koncentracijos stovykla.

VASARIS

Prieš 70 metų, 1948 m. vasario 1 d., Vilkaiviškio aps. Pilviškių vls. Gulbiniškių k. žuvo Tauro apygardos vadas **Antanas Baltūsis-Žvejys**, jo adjutantas **Pranas Žaldaris-Šapalas** ir štabo apsaugos partizanas **Juozas Balsys-Dobilas**.

Prieš 70 metų, 1948 m. vasario 2 d., Panevėžio aps. Andrioniškio vls. Paandrioniškio k. žuvo Algimanto apygardos vado pavaduotojas **Jurgis Urbonas-Lakštutis**.

Prieš 90 metų, 1928 m. vasario 9 d., Švenčionių aps. Saldutiškio vls. Krivasalio k. gimė aktyvus antisovietinio pasipriešinimo dalyvis, Lietuvos laisvės lygos vadovas ir Laisvės premijos laureatas **Antanas Terleckas**.

Vasario 16 d. – Lietuvos valstybės atkūrimo diena. 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba pasirašė Lietuvos Nepriklausomybės Aktą. 1949 m. vasario 16 d. Radviliškio aps. Grinkiškio vls. Minaičių k. (dabar – Radviliškio r. Grinkiškio apylinkės sen. Mėnaičių k.) Miknių sodyboje Prisikėlimo apygardos štabo bunkeryje paskelbta **Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Tarybos deklaracija** – konstitucinės reikšmės dokumentas, liudijantis Lietuvos valstybės tęstinumą okupacijos sąlygomis.

Prieš 100 metų, 1918 m. vasario 20 d., Seinų aps. Lazdijų vls. Staidarių (Papėčių) k. gimė poetas, Dainavos apygardos Šarūno rinktinės vadas, nuo 1948 m. lapkričio mėn. laikinai ėjęs ir apygardos vado pareigas **Benediktas Labėnas (Labenskas)-Kariūnas** (žuvo 1949 m. kovo 7 d. Alytaus aps. Kalesninkų miške).

KOVAS

Prieš 100 metų, 1918 m. kovo 6 d., JAV Konektikuto valstijos mieste Naujojoje Britanijoje (New Britain) gimė LLKS Tarybos 1949 m. vasario 16 d. Deklaracijos signataras, LLKS gynybos pajėgų vadas, partizanų pulkininkas **Adolfas Ramanauskas-Vanagas** (sušaudytas 1957 m. lapkričio 29 d. Vilniuje).

Prieš 90 metų, 1928 m. kovo 6 d., Kretingos aps. Mosėdžio vls. Daukšių k. gimė disidentė, Keturiasdešimt penkių pabaltijiečių memorandumo signatarė **Jadvyga Malūkaitė-Petkevičienė** (mirė 2015 m. vasario 22 d.).

Kovo 11-oji – Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo diena. 1990 m. kovo 11 d. Lietuvos Aukščiausioji Taryba priėmė Nepriklausomos valstybės atstatymo aktą.

Prieš 70 metų, 1948 m. kovo 17 d., Prienų aps. Prienų vls. Čiudiškių k. kautynėse žuvo Tauro apygardos štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas ir Geležinio Vilko rinktinės vadas **Kazys Algirdas Varkala-Daumantas**, rinktinės štabo Žvalgybos skyriaus viršininkas **Zigmas Juška-Pjūklas, Zigmantas**, 52-osios (buvusios 3-iosios) kuopos 1-ojo būrio vadas **Vytautas Jundila-Jaunutis** ir **trys jų bendražygiai**.

Prieš 100 metų, 1918 m. kovo 17 d., Šakių aps. Jankų vls. Karčrūdės k. gimė pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis **Juozas Bacevičius** (mirė 1995 m. liepos 19 d. Kaune).

Prieš 100 metų, 1918 m. kovo 19 d., gimė Žemaičių apygardos Kardo rinktinės vadas **Juozapas Katkus-Anužis Jonas, Nikiforas** (žuvo 1950 m. spalio 27 (28) d. Kretingos r. Vaineikių miške).

BALANDIS

Prieš 70 metų, 1948 m. balandžio 1 d., įkurta **Prisikėlimo partizanų apygarda**.

Balandžio 11-oji – Tarptautinė koncentracijos stovyklų kalinių išlaisvinimo diena. 1945 m. balandžio 11 d. buvo išlaisvinti Buchenvaldo kaliniai Vokietijoje.

Prieš 70 metų, 1948 m. balandžio 29 d., Šakių aps. Barzdų vls. Kulčikų k. kautynėse žuvo Tauro apygardos štabo viršininkas ir Žalgirio rinktinės vadas **Vincas Štrimas-Šturmas**.

GEGUŽĖ

Prieš 110 metų, 1908 m. gegužės 1 d., Panevėžio aps. Ramygalos vls. Užkalnio k. gimė Lietuvos Helsinkio grupės steigėjas kun. **Karolis Garuckas** (mirė 1979 m. balandžio 6 d. Ignalinos r. Ceikinių mstl.).

Gegužės 8-oji – Antrojo pasaulinio karo aukų atminimo diena. 1945 m. gegužės 8 d. Vokietija kapituliavo prieš antihitlerinę koaliciją.

Prieš 100 metų, 1918 m. gegužės 8 d., Rokiškio aps. Jūzintų vls. Šarkių k. gimė Vytauto apygardos štabo viršininkas ir Tumo Vaižganto rinktinės vadas **Juozas Kemeklis-Rokas, Rimtautis, Krivaitis, Granitas, Augustinaitis** (žuvo 1951 m. gruodžio 22 d. Vilniaus aps. Molėtų r. Pelenių-Vidžiūnų k. apylinkėse).

Prieš 70 metų, 1948 m. gegužės 13 d., Ukmergės aps. Taujėnų vls. Juodvisinės k. apylinkių Lėno miške žuvo Vyčio apygardos vadas **Danielius Vaitelis-Briedis**, jo pavaduotojas **Jonas Kilijonas-Mikas** ir štabo apsaugos būrio vadas **Antanas Šyvis-Šalapka**.

Gegužės 14-oji – Pilietinio pasipriešinimo diena. 1972 m. gegužės 14 d. Kaune, protestuodamas prieš sovietinę okupaciją, susidegino **Romas Kalanta**.

Prieš 90 metų, 1928 m. gegužės 17 d., Raseinių aps. Raseinių vls. Aleksandrų k. gimė pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis, Lietuvos Helsinkio grupės steigėjas **Viktoras Petkus** (mirė 2012 m. gegužės 1 d. Vilniuje).

Prieš 90 metų, 1928 m. gegužės 17 d., Panevėžio aps. Ramygalos vls. Kuršių k. gimė pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis **Povilas Pečeliūnas** (mirė 1990 m. vasario 23 d. Vilniuje).

Trečiasis gegužės sekmadienis (gegužės 20-oji) – Partizanų pagerbimo, kariuomenės ir visuomenės vienybės diena.

Prieš 70 metų, 1948 m. gegužės 22–23 d., vyko **didžiausias masinis žmonių trėmimas iš Lietuvos kodiniu pavadinimu „Pavasaris“** (ištremta apie 40 tūkst. žmonių).

Prieš 70 metų, 1948 m. gegužės 26 d., Kuršėnų aps. Kuršėnų vls. Akmenaičių k. žuvo Žemaičių apygardos Vytenio rinktinės vadas **Jurgis Keras-Bijūnas** ir rinktinės štabo viršininkas **Juozas Matijošaitis-Meška**.

BIRŽELIS

Prieš 30 metų, 1988 m. birželio 3 d., buvo įkurtas Lietuvos persitvarkymo sąjūdis. **Birželio 3-ioji – Sąjūdžio diena.**

Birželio 14-oji – Gedulo ir vilties diena. 1941 m. birželio 14 d. prasidėjo pirmasis masinis Lietuvos gyventojų trėmimas (ištremta apie 18 tūkst. žmonių).

Birželio 15-oji – Okupacijos ir genocido diena. 1940 m. birželio 15 d. Sovietų Sąjunga okupavo Lietuvą.

Prieš 40 metų, 1978 m. birželio 15 d., įkurta Lietuvos laisvės lyga (LLL).

Birželio 23-ioji – Birželio sukilimo diena. 1941 m. birželio 22–28 d. vyko Birželio sukilimas.

Prieš 70 metų, 1948 m. birželio 26 d., Kauno aps. Aukštiosios Panemunės vls. Armališkių k. žuvo teisės mokslų daktaras, Bendrojo demokratinio pasipriešinimo sąjūdžio (BDPS) prezidiumo narys, Tauro apygardos štabo Politinės dalies viršininkas, apygardos laikraščio „Laisvės žvalgas“ redaktorius **Alfonsas Vabalas-Gediminas**.

LIEPA

Prieš 100 metų, 1918 m. liepos 10 d., Vilkaviškio aps. Keturvalakių vls. gimė Tauro apygardos Kęstučio rinktinės vadas **Pranas Kučinskas-Ainis, Klevas, Apynys** (žuvo 1947 m. gruodžio 26 d. Vilkaviškio aps. Vilkaviškio vls. Serdokų k.).

Prieš 100 metų, 1918 m. liepos 26 d., Kretingos aps. Kartenos vls. Budrių k. gimė vienas iš Lietuvos laisvės armijos (LLA) vadų ir Žemaičių legiono įkūrėjų **Adolfas Kubilius-Balys** (sušaudytas 1946 m. kovo 9 d. Vilniuje).

RUGPJŪTIS

Rugpjūčio 2-oji – Tarptautinė romų holokausto atminimo diena. 1944 m. rugpjūčio 2 d. buvo sunaikintas čigonų lageris Aušvico-Birkenau koncentracijos stovykloje Lenkijoje. Nužudyta apie 3 tūkst. jame kalintų romų tautybės žmonių.

Prieš 70 metų, 1948 m. rugpjūčio 5 d., Mažeikių aps. Barstyčių vls. Dūmaičių k. apylinkių miške žuvo Žemaičių apygardos Alkos rinktinės vadas **Kazys Venckus-Adomaitis**, jo pavaduotojas ir Sedos kuopos vadas **Juozas Jakumas-Spalis**, Tirkšlių kuopos vadas **Feliksas Gerulskis-Bijūnelis** ir šios kuopos būrio vadas **Kazys Strazdauskas-Nemunas, Leninas**.

Prieš 70 metų, 1948 m. rugpjūčio 7 d., Kelmės aps. Užvenčio vls. Užvenčio miške žuvo Žemaičių apygardos Vytenio rinktinės vadas **Dailidė** (slapyv.) ir kuopos vadas **Petras Vilbasas-Bimbalas**.

Prieš 70 metų, 1948 m. rugpjūčio 10 d., Kauno aps. Garliavos vls. Jonučių k. žuvo Tauro apygardos vadas **Jonas Petras Aleščikas-Rymantas**, S. Dariaus ir S. Girėno kuopos vadas **Juozas Skučas-Šaulys**, šios kuopos Žvalgybos viršininkas **Kazimieras Brundza-Papartis**. **Rugpjūčio 23-ioji – Europos diena stalinizmo ir nacizmo aukoms atminti ir Bal-**

tijos kelio diena. 1939 m. rugpjūčio 23 d. pasirašyti SSRS–Vokietijos sutarčių slaptieji protokolai, nubrėžę Vidurio ir Rytų Europos valstybių padalijimo liniją. 1989 m. rugpjūčio 23 d. Lietuvos persitvarkymo sąjūdis kartu su Estijos ir Latvijos liaudies frontais surengė „Baltijos kelio“ akciją, kurios metu 2 mln. žmonių, reikalaudami nepriklausomybės, susikibo į nenutrūkstamą grandinę nuo Vilniaus iki Talino.

Rugpjūčio 31-oji – Laisvės diena. 1993 m. rugpjūčio 31 d. iš Lietuvos buvo išvesta Rusijos kariuomenė.

Prieš 40 metų, 1978 m. rugpjūčio mėnesį, išleistas pirmasis liberaliosios krypties pagrindžio leidinio „Perspektyvos“ numeris.

RUGSĖJIS

Prieš 70 metų, 1948 m. rugsėjo 9 d., Kaune gimė aktyvus antisovietinio pasipriešinimo dalyvis kun. **Virgilijus Jaugelis** (mirė 1980 m. vasario 17 d. Kaune).

Prieš 90 metų, 1928 m. rugsėjo 17 d., Raseinių aps. Girkalnio vls. Pramedžiavos k. gimė Kęstučio apygardos Vaidoto rinktinės vadas **Antanas Tamošaitis-Neptūnas, Treniota, Rubinas** (žuvo 1949 m. liepos 27 d. Raseinių aps. Raseinių vls. Žagarės k.).

Prieš 60 metų, 1958 m. rugsėjo 19 d., Žagarės r. Žemių miške netoli Biliūnų k. KGB agentai smogikai nušovė ginklu pasipriešinusį buvusios Prisikėlimo apygardos Kunigaikščio Žvelgaičio rinktinės partizaną **Julij Adomaitį-Erdvilą**.

Rugsėjo 23-ioji – Lietuvos žydų genocido diena. 1943 m. rugsėjo 23 d. likviduotas Vilniaus getas.

Rugsėjo 28-oji – Tuskulėnų aukų atminimo diena. 1944 m. rugsėjo 28 d. KGB rūmuose Vilniuje buvo nužudytos pirmosios aukos, kurių palaikai užkasti buvusio Tuskulėnų dvaro teritorijoje.

Prieš 100 metų, 1918 m. rugsėjo 29 d., Šiaulių aps. Radviliškyje gimė pasipriešinimo sovietiniam okupaciniam režimui dalyvis **Algirdas Mykolas Dobrovolskis (Tėvas Stanislovas)** (mirė 2005 m. birželio 23 d. Kaune).

SPALIS

Spalio 16-oji – Mažosios Lietuvos gyventojų genocido diena. 1944 m. spalio mėn. pagrindinėje Mažosios Lietuvos dalyje pradėtas vykdyti gyventojų genocidas – per 300 tūkst. gyventojų nužudyta, 100 tūkst. deportuota.

Prieš 90 metų, 1928 m. spalio 28 d., Utenos aps. Alantos vls. Kaniūkų k. gimė **Antanas Kraujelis-Siaubūnas** (paskutinis Aukštaitijos partizanas, žuvęs 1965 m. kovo 17 d. Utenos r. Utenos apyl. Papiškių k.).

LAPKRITIS

Prieš 70 metų, 1948 m. lapkričio 3 d., Marijampolės aps. Kazlų Rūdos vls. Kajackų k. žuvo Tauro apygardos Birutės rinktinės vadas **Algirdas Bronislovas Šimanskis-Kirstukas** ir rinktinės štabo viršininkas **Vincas Algirdas Stačiokas-Žiogas, Arūnas**.

Prieš 80 metų, 1938 m. lapkričio 7 d., Seinų apskr. Lazdijų vls. Gudonių k. gimė Lietuvos katalikų dvasininkas, politinis kalnys, „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronikos“ redaktorius, Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto įkūrėjas, Kauno arkivyskupas **Sigitas Tamkevičius**.

Prieš 70 metų, 1948 m. lapkričio 13 d., Ukmergės aps. Deltuvos vls. Kaušų k. kautynėse žuvo Vyčio apygardos Panevėžio rinktinės ir rajono vadas **Antanas Stimburys-Tankistas**, jo adjutantas **Tomas Našlėnas-Radvila** ir pavaduotojas **Marijonas Krogertas-Uosis, du jų bendražygiai**.

Prieš 40 metų, 1978 m. lapkričio 13 d., buvo įsteigta tikinčiųjų ir dvasininkų teisių gynimo organizacija – **Tikinčiųjų teisių gynimo katalikų komitetas**.

Prieš 100 metų, 1918 m. lapkričio 17 d., Biržų aps. Pušaloto vls. Girpetrių k. gimė Vyčio apygardos Žaliosios rinktinės vadas **Jonas Januševičius-Vilkas, Rakšnys** (žuvo 1951 m. naktį į balandžio 4 d. Pakruojo r. Moniūnų ir Žiurkių k. apylinkėse).

GRUODIS

Prieš 70 metų, 1948 m. gruodžio 3 d., Raseinių aps. Šiluvos vls. Bedančių miške įrengtoje partizanų stovykloje kautynėse žuvo Kęstučio apygardos Gintaro rinktinės štabo viršininkas **Povilas Mačiulis-Granitas**, grupės vado pavaduotojai **Dominykas Ščepavičius-Domeika** ir **Pranas Šimkus-Šapalas**, penkiolika **Alfonso Pakarklio ir Antano Antanaičio būrių partizanų**; suimti **du partizanai** buvo sužeisti ir mirė Raseinių m. kalėjimo ligoninėje.

Prieš 100 metų, 1918 m. gruodžio 17 d., Tauragės aps. Kvėdarnoje gimė Žemaičių

apygardos Butigeidžio rinktinės vadas **Petras Balčinas (Balčiūnas)-Pušis, Radvila** (nužudytas 1952 m. lapkričio 12 d.).

2018 metais taip pat minime:

Prieš 100 metų, 1918 m., Ukmergės aps. Pagirių vls. Steponavos k. gimė Vyčio apygardos vadas **Šemežys Mykolas-Putinas** (žuvo 1951 m. balandžio 29 d. Ramygalos r. Steponavos k.).

Prieš 100 metų, 1918 m., Biržų aps. Dajėnų vls. Šakarnių k. gimė Lietuvos laisvės kovos sąjūdžio (LLKS) Visuomeninės dalies viršininko ir LLKTS Tarybos prezidiumo pirmininko **Juozo Šibailo-Dieduko, Merainio** pavaduotojas, LLKS Tarybos prezidiumo narys **Povilas Žilys-Klevas, Audrūnas** (žuvo 1953 m. vasario 11 d. Ramygalos r. Dovydų miške).

Darbo grupė
„Dėl kasmetinių Atmintinų datų,
susijusių su Lietuvos gyventojų genocidu ir
rezistenciniu bei
disidentiniu judėjimu“

MŪŠŲ AUTORIAI

ALFREDAS RUKŠĖNAS

Humanitarinių mokslų daktaras,

LGGRTC Istorinių tyrimų programų skyriaus

vyriausiasis specialistas-programų koordinatorius

JUSTINAS BRASLAUSKAS

Humanitarinių mokslų daktaras,

Vilniaus Gedimino technikos universiteto darbuotojas

MINDAUGAS POCIUS

Humanitarinių mokslų daktaras,

Lietuvos istorijos instituto jaunesnysis mokslo darbuotojas,

LGGRTC vyriausiasis istorikas

VITALIJA STRAVINSKIENĖ

Humanitarinių mokslų daktarė,

Lietuvos istorijos instituto mokslo darbuotoja

Ketvirtame viršelio puslapyje – Stalino teroro aukų pagerbimo
ceremonijos dalyviai prie paminklo lietuvių aukoms
Sandarmoche (Rusija) atminti

GENOCIDAS IR REZISTENCIJA
LGGRTC leidinys
2017, 2 (42)

Viršelio dailininkas *Alfonsas Žvilius*
Redaktorės: *Danutė Ulčinskaitė, Inga Šorienė*
Maketuotoja *Danutė Navickienė*

2017 11 20. Tiražas 200 egz. 9 sp. l.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17, LT-01128 Vilnius
www.genocid.lt
Spausdino Standartų spaustuvė, S. Dariaus ir S. Girėno g. 39,
LT-02189 Vilnius
Kaina sutartinė

ŽURNALO „GENOCIDAS IR REZISTENCIJA“ AUTORIŲ DĖMESIUI

Tekstas turi atitikti moksliniam straipsniui keliamus reikalavimus: nurodomas tyrimų tikslas, objektas, metodas, pateikiamos išvados ir trumpa santrauka lietuvių kalba vertimui į anglų kalbą; įvadinėje dalyje turi būti istoriografijos apžvalga. Straipsnių apimtis neturėtų būti didesnė negu 1,0–1,5 autorinio lanko.

Žurnalo „Genocidas ir rezistencija“ redakcijos adresas:

Didžioji g. 17,
LT-01128 Vilnius
Lietuva

Adresas internete www.genocid.lt

Elektroninio pašto adresas arunas.bubnys@genocid.lt

Faksas (370-5) 279 1033

Telefonai: (370-5) 266 1521, (370-5) 279 1038

LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO
IR REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO
LEIDYBOS SKYRIUJE
GALITE ĮSIGYTI
LIETUVOS GYVENTOJŲ GENOCIDO IR
REZISTENCIJOS TYRIMO CENTRO LEIDINIŲ
UŽ MAŽIAUSIĄ KAINĄ

MŪSŲ ADRESAS:
DIDŽIOJI G. 17, VILNIUS

DARBO LAIKAS
PIRMADIENĮ–KETVIRTADIENĮ
10–18 VAL.
PENKTADIENĮ
10–17 VAL.
ŠEŠTADIENĮ, SEKMADIENĮ
NEDIRBAME

Išsamesnės informacijos
apie išleistus leidinius
galite teirautis tel. 279 1038 arba
apsilankykite interneto svetainėje
www.genocid.lt